Špijunski rat između Srbije i Crne Gore

– Dragan B. Perović

Mnogi su kasnija događanja na Balkanu vezivali za ideje iz Načertanija i njihovu puku razradu

Od osnivanja prvih južnoslovenskih država odnosi Crne Gore i Srbije tekli su u dva paralelna toka. Jedan je bio dinastičko-politički, a drugi narodnosni i plodotvorni. Međusobno se osvajajući i potčinjavajući (zetski kralj Konstantin Bodin Vojislavljević imao je državu koja se prostirala do iza Kruševca, sa Sarajevom i Dubrovnikom i Skadrom kao glavnim gradom, dok je raški župan Nemanja pokorio Zetu i postavio temelje Dušanova carstva) ili vojujući protiv zajedničkog neprijatelja. Padom pod tursku vlast preplijetanje sudbina ove dvije države dobija druge obrise. Srbija razorena i opustošena skoro pet vjekova ne predstavlja nikakav značajni činilac na političkoj karti Evrope. Nasuprot njoj Crna Gora ostaje kao posljednji slobodarski bastion među Južnim Slovenima. Institucija Crnogorskog zbora uspostavlja teokratsku vlast dinastije Petrović-Njegoš. Svjesni svoje pijemontske uloge na Balkanu Petrovići prave planove za ujedinjenje istorodne braće. U tom smislu vladika Vasilije (XVIII vijek) piše ruskoj carici "da okolni narodi koji su u tursko ropstvo: Srbi, Hrvati, Makedonci, Albanci, Bugari, Bošnjaci, gledaju na nas, to ako li Crna Gora propadne i oni će izgubiti nadeždu u svoje izbavljenje". Početkom XIX vijeka u Srbiji na scenu stupaju rodonačelnici dvije srpske dinastije – Karađorđe i Miloš Obrenović. Započeti oslobodilački procesi i posrtanje "džina sa Bosfora" učinili su da se počinju mijenjati mjesto i uloga Crne Gore i Srbije u slovenskom i evropskom svijetu. Pripremaju se zajedničke akcije na koje istim očima gledaju i srpski i crnogorski narod. Oduševljenje i nestrpljenje da se dođe do konačne pobjede i realizuje vjekovni san o zajedničkom življenju bez tutora kanalisano je i usporavano političkim akcijama koje su vodile vođe ovih naroda. Na površinu počinju da izbijaju surevnjivost, zavist i želja za dominacijom. Uporedo sa javnim radnjama za sadjejstvo i ratovanje, preduzimaju se diplomatske i špijunske akcije u cilju slabljenja suparnika.

Crna Gora je ugled sticala zahvaljujući svome oružju i slobodarskom duhu. Nikada se nije ponašala u skladu sa svojom ekonomskom moći, jer "da je to činila davno bi je nestalo sa geografske karte". I dok su samo ovi elementi bili važni dotle je i uloga Crne Gore bila značajna. Nepokorna, za rat vazda gotova, slomila je na svojim klancima najmoćnije imperije tadašnjega svijeta: Turska je ne pokori, Napoleonova armija doživjela je od Petra I svoj prvi poraz, Austrija je strogo vodila računa o granicama sa Crnom Gorom. To je sve njen rejting držalo vrlo visoko kod drugih naroda. Iako se polovinom XIX vijeka okolnosti počinju mijenjati, Crna Gora je željela zadržati stečene pozicije i ugled i nametnuti se kao vođa Južnih Slovena. To je bio preveliki zalogaj za ekonomski slabu Crnu Goru. Novo vrijeme je tražilo nove sile, pa se kao značajan činilac balkanskog okupljanja pojavljuje Srbija, koja suptilnije gradi poziciju za preuzimanje vodeće uloge među Južnim Slovenima…

…Prve oblika saradnje uspostavili su Petar I Petrović Njegoš i Karađorđe u vrijeme I srpskog ustanka u Srbiji (1804). Konkretnije oblike uzajamnost počinje dobijati dolaskom Sima Milutinovića Sarajlije 1832. u misiju od strane Miloša Obrenovića. U isto vrijeme Simo je bio i Njegošev povjerljivi čovjek, a i još ponečiji. Osim romantičarskih ideja o stvaranju Jugoslavije i ulozi Crne Gore u njoj, vladika Rade nije imao drugih ozbiljnijih planova. U isto vrijeme u Srbiji dolazi do pisanja nacionalnog programa koji postaje osnova tadašnjeg i

budućeg spoljnopolitičkog djelovanja Srbije. Dugo obavijen velom tajne, taj program je postao predmet spekulacija, manipulacija, mitova… Napadan ili uzdizan do neba, a da mu se sadržina nije znala. Mnogi su sva kasnija događanja na Balkanu vezivali za taj program i njegovu razradu. Koliko je taj program uticao na odnose Crne Gore i Srbije, koliko je aktuelan, a koliko nerealan najbolje će se vidjeti ako se istorijat njegova nastanka i sami Program daju na uvid javnosti, sa svim pratećim dokumentima i posljedicama njima izazvanim.

NAČERTANIJE ILIJE GARAŠANINA – SRPSKI NACIONALNI PROGRAM

Prvi put Nečertanije Ilije Garašanina štampano je 1906. godine u Delu. Priređivač, Milenko Vukićević, naslovio ga je kao "Program spoljne politike Ilije Garašanina na koncu 1844. godine", čime je precizno odredio autora i vrijeme nastanka ovoga tajnoga dokumenta. Objavljivanje je izazvalo izuzetnu pozornost. Postavilo se pitanje autorstva djela i vjerodostojnosti dokumenta. Priređivač nije ponudio nikakav prateći tekst i objašnjenja, osim napomene da je riječ o "Uvodu po kome su dalja dejstvija sljedovala". Ova rečenica i nas je opredijelila da prvo prezentiramo tekst Načertanija, a zatim ponudimo odgovore vezane za sami dokumenat, a naročito za njegovu ulogu u odnosima Crne Gore i Srbije.

Tekst Načertanija glasi:

"Program spoljne i nacionalne politike Srbije na koncu 1844.
Srbija se mora u tom smotreniju u red ostalih evropskih država postaviti, stvorivši jedan plan za svoju budućnost, ili tako reći da sastavi sebi jednu domaću politiku po kojim glavnim načelima treba Srbija kroz više vremena stalno da se vlada i sve svoje poslove po njima postojano da upravlja.

"Talasanje među Slovenima počelo je i Srbija mora svoj zadatak u tom talasanju vrlo dobro upoznati"

Dviženije i talasanje među Slovenima počelo je već i zaista nikad prestati neće. Srbija mora ovo dviženije, a i rolu ili zadatak, koji će ona u tom dviženiju za izvršenje imati, vrlo dobro upoznati.
Ako Srbija dobro projesapi šta je ona sad? U kakvom se položaju nalazi? I kakvi nju narodi okružavaju? To se ona mora uvjeriti o tome, da je ona mala, da u ovom stanju ostati ne sme, i da ona samo u sojuzu sa ostalim okružavajućim je narodima za postići svoju budućnost svoj zadatak imati mora.
Iz ovoga poznanja proističe i temelj srpske politike, da se ona ne ograničava na sadašnje njene granice, no da teži sebi priljubiti sve narode srbske koji ju okružavaju.
Ako Srbija ovu politiku krjepko ne bude sledovala, i što je gore, ako je odbaci te ne sočini ovom zadatku dobro raščišćen plan, to će ona od inostranih bura kao mala lađa ovamo i onamo bacana biti, dok najposle na kakav golem kamen ne nameri, na kome će se sva razdrobiti.

POLITIKA SRBIJE

Tursko carstvo mora se raspadati, i to raspadanje može se samo na dva načina dogoditi:
1. Ili će carstvo biti razdeljeno; ili
2. Biće ono na novo sazidano od svojih hristijanskih žitelja.

PRIJEMČANIJA O RAZDELJENJU CARSTVA

U slučaju ovom nećemo opširno govoriti, no samo to primjeriti moramo da bi pri ovom

događaju Rusija i Austrija glavne role igrati morale, jer su one susedne i graničeće sile. Ove dve sile lako bi se mogle pogoditi i složiti, koje će zemlje i predjeli kojoj pripasti. Austrije samo za pritjažavanjem zapadnih, a Rusija za osvajanjem istočnih zemalja težiti može. I po tome može biti da bi prava linija od Vidina do Salonika (Soluna) povučena, mogla bi ovo pitanje na zadovoljstvo obadveju strana rešiti.

Tako dakle u slučaju radeljenja, svi Srbi samo Austriji pali bi u djel.

Austrija i Rusija znadu to odveć dobro da tursko carstvo kao takovo, dugu budućnost neće imati. Obje države ovu priliku upotrebljavaju da učine svoje granice što skorije raširite. Obadve one na tome rade svakojako, da preduprede i prepreče da se na mesto turskog drugo hristijansko carstvo izrodi; jer bi onda za Rusiju iščezla lepa nadežda i prijatan izgled, da će Carigrad uzeti i držati, koje je njen najmiliji plan od Petra Velikoga; a za Austriju porodila bi se otud grozeća opasnost da će Južne Slavene svoje izgubiti.

Austrija dakle mora pod svim opstojeteljstvima biti neprestano neprijatelj srbske države: sporazumjenije dakle i sloga sa Austrijom jest za Srbiju politička nemogućnost; jer bi ona sebi s tim sama uže na vrat bacila.

Samo Austrija i Rusija mogu raditi o propasti i razdeljenju turskog carstva. One se o tome brinu. Rusija ovo stanje već od mnogo godina prepravlja i priugotovljava. Sad već i Austrija ne može inače, nego mora i ona pomagati i za sebe gledati kao što je i pri razdeljenju Poljske činila. Prirodno je da se sve ostale sile pod predvoditeljstvom Francuske i Engleske ovom raširavanju i povećanju Rusije i Austrije protive. One će može biti smatrati za najbolje sredstvo, kojim bi se ovo razdeljenje preduprediti moglo, da se tursko carstvo u jednu novu nezavisnu hristijansku državu promeni jer ovako bi se prazno mesto posle propasti Turske ispunilo i tako bi se samo moglo raznovrsje evropejsko u celosti zadržati. Osim ovoga druge pomoći nema.

Srbska država, koja je već srećno počela, no koja se rasprostraniti i ojačati mora ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13. i 14. stoljetija i u bogatoj i slavnoj srpskoj istoriji. Po istoriji ovoj zna se da su srbski carevi počeli biti grčkom carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mjesto propadšeg istočno-rimskog carstva srbsko-slavensko carstvo postavili i ovo naknadili. Car Dušan Silni primio je već grb carstva grčkog. Dolazak Turaka prekinuo je ovu promenu i preprečio je ovaj posao za dugo vreme, no sad, pošto je sila turska slomljena i uništena tako reći, treba da počne isti onaj duh djejstvovati, prava svoja na novo tražiti, i prekinuti posao na novo nastaviti.

Ovaj temelj i ove osnove zidanja carstva srpskog valja dakle sad od razvalina i nasutima sve većma čistiti i sloboditi, na vidik izneti i tako na ovako tvrdom i stalnom istoričeskom fundamentu novo zidanje opet preduzeti i nastaviti. Črez to će ovo predprijatije u očima sviju naroda, a i samih kabineta, neiskazanu važnost i visoku vrednost, zadobiti; jer ćemo onda mi Srbi pred svet izaći kao pravi naslednici velikih naših otaca, koji ništa novo ne čine no svoju dedovinu ponavljaju. Naša dakle sadašnjost neće biti bez sojuza sa prošlošću nego će ova sačinjavati jedno zaviseće, sastavno i ustrojeno celo, i za to Srpstvo, njegova narodnost i njegov državni život stoji pod zaštitom svetog prava istoričeskog. Našem težnju ne može se prebaciti, da je ono nešto novo, neosnovano, da je ono revolucija i prevrat, nego svaki mora priznati da je ono politički potrebno, da je u prastarom vremenu osnovano i da korjen svoj u pređašnjem državnom i narodnom životu Srba ima, koji korjen samo nove grane tjera i na novo procvetavati počinje.

“Agentima dati naredbe koje zemlje da obiđu i koja mesta i koja lica naročito da upoznadu i da izvide”

Ako se novo preporođenje srpskog carstva s ove tačke smatra, onda ćedu i ostali Južni Sloveni ideju ovu vrlo lako razumeti a i s radosju primiti, jer valjda ni u jednoj evropejskoj zemlji ne živi tako spomen istoričeske prošlosti kod naroda, kao kod Slovena turskih, kod kojih je živo i vjerno opominjanje sviju skoro slavnih muževa i događaja istorije njihove još i danas. A za to se može sigurno računati da će posao ovaj u narodu dragovoljno primljen biti i

nisu potrebna desetoljetna djejstvovanja u narodu da bi on sam korist i polzu ovog samostalskog vladanja razumeti mogo.
Srblji su se među svim Slovenima u Turskoj prvi sobstvenim sredstvima i snagom za svoju slobodu borili; sljedovatelno oni imaju pravo i puno pravo k tome da ovaj posao i dalje upravljaju. Već sad na mnogim mjestima a i u nekim kabinetima predvode i slute to: da Srbima velika budućnost predstoji i to je ono što je pozornost cijele Evrope na Srbiju navuklo. Kad mi ne bi dalje mislili nego samo na knjaževstvo kao što je sad i kad ne bi u ovom knjaževstvu klica budućeg carstva srpskog ležala, onda, ne bi se svijet više i duže sa Srbijom zanimao nego što je sa Moldavskom i Vlaškim knjaževstvima činio, u kojima nema samostalno načelo života i koje se samo privjesci Rusije smatraju.
Nova srpska država na Jugu podavala bi Evropi sve garancije da će ona biti vrsna i krjepka država koja će se moći među Austrijom i Rusijom održati. Geografičeskoje položenije zemlje, površina zemaljska, bogatstvo na prirodne proizvode i vojeni duh žitelja, dalje uzvišeno i vatreno čuvstvo narodnosti, jednako porijeklo, jedan jezik – sve to pokazuje na njenu stalnosti i veliku budućnost.

O SREDSTVIMA, KOJIM BI SE CIJEL SRPSKA POSTIĆI MOGLA

Kad se sa opredjelenošću zna šta se hoće i kad se stalno i krepko hoće, onda ćedu se sredstva za postiženje naznačene cjeli potrebna kod jednog sposobnog praviteljstva i lako i skoro naći, jer narod je srpski tako dobar da se s njim sve, no samo razumno postići može.

1. Uvodna sredstva

Da bi se opredijeliti mogla šta se učiniti može i kako se u poslu postupati ima, mora praviteljstvo znati u kakvom se položeniju svagdar nalaze narodi raznih provincija Srbiju orkužavajućih. Ovo je glavno uslovije tačnog opredelenija sredstva. Za ovu cjel treba pre svega oštroumne, od predponjatija ne zauzete i praviteljstvu vjerne ljude kao ispitatelje stanja ovih naroda i zemalja poslati i ovi bi morali posle svog povratka tačno pismeno izvjestije o stvari dati. Naročito treba se izvestiti o Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Sjevernoj Albaniji. U isto vreme nužno je da se tačno poznaje i stanje Slavonije, Horvatske i Dalmacije a razume se da u ovo spadaju i narod Srema, Banata i Bačke.
Ovim agentima nužno je dati nastavljenija kojim će načinom ove zemlje obići i proputovati. Između pročeg treba im naznačiti koja mesta i koja lica treba naročito da upoznadu i da izvide. Pored materijalnih inštrukcija treba im dati jednu obštu, glavnu inštrukciju, u kojoj ćedu biti sljedujuće tačke opredjeljene koje će ti ispitatelji ispuniti morati.
1. Rasuždavaćedu političesko stanje zemlje, osobito partije u njoj nalazeće se; kupićedu beleške po kojima bi se narod bolje upoznati i čuvstva srca njegovog, dakle tajne želje njegove saznati mogle; no pre svega naznačićedu ono što se kao pripoznata i već javno izrečena narodna potreba smatrati mora.
2. Naročito treba paziti na vojeno stanje naroda i zemlje: kao na ratni duh, naoružanost naroda; posle čislo i raspoloženje pravilne vojske; gdi se nalaze ratni magazini i arsenali; gdi se u zemlji proizvode ratne potrebe kao džebana i oružje, ili otkud se dobijaju i u zemlju unose i t.p.
3. Sočinićedu opisanije ili karakteristiku i spisak od najvažnijih i najveći upliv imajućih muževa, ne izuzimajući iz toga ni one koji bi protivnici Srbiji bili.
4. Šta se u kojoj provinciji o Srbiji misli, šta narod od Srbije očekuje, i šta li ljudi od nje žele i čega se od nje boje.
Naravno se još ovom nastavljeniju i to dodati mora šta svaki izaslanik o srbskoj politici za sad kazati i saobštiti sme i može; koje i kakve nadežde probuditi sme i našto pozornost i vnimanije osobito ondašnjih prijatelja Srbije obratiti mu valja.

NAJPRE DA OZNAČIMO NAŠA OTNOŠENIJA SPRAMA BUGARSKE

Bugarska je između sviju slavenskih zemalja najbliža slavnome gradu carstva turskog. Najveća čast (dio-p.n.) ove zemlje lako je pristupna; ovdje se nalaze najvažnije vojene pozicije Turaka i veća polovina njihove vojske. Ni u kojoj drugoj evropskoj zemlji ne drži se Turčin da je tako siguran i još i sad gospodar, kao u ovoj: osim toga su Bugari skoro svi oružja lišeni, i naučili su već slušati i raditi, pokornost i posao ušli su kod njih u običaj.

Zaista bi se osobiti evropski rat izrodio kada bi Rusija još jednom preko Dunava preći htjela

4.

– No ova primječanija ne treba da nas poremete da pravu vrednost Bugara ne pripoznamo, ili što je još gore da ih prezremo. Istina je to po nesreći, da Bugari premda su najveća grana slovenskog naroda u Turskoj; skoro nikako poverenje nemaju u svoju sobstvenu snagu i samo na spoljašnja iz stranih zemalja (Rusija) dolazeći potstrekanija usuđuju se oni upuštati se u pokušenija osloboditi se. Rusiju smatraju oni svagdar kao silu koja najviše za njiovo izabvljenje i oslobođenje učiniti može i hoće. Osim što bi Rusija samo za sebe radila i Bugarima umesto turskog svoj jaram mnogo rapaviji nabacila, no ona se ni inače, kao što se je pokazalo, ne sme usuditi neposredstveno sa svojom vojskom Bugarima u pomoć priteći, jer je Evropa već upoznala pravu narav onih tobož blagorodnih namjera ruskih u smotreniju Turske, i zaista bi se osobiti evropejski rat izrodio kako bi Rusija još jedan put preko Dunava preći htela. Iz tog uzroka Rusija se stara da posredstvom drugih djejstvuje i to proizvede što sama neposredstveno ne može. Tako je bio knjaz Mihailo u ovom poslu njihovo bezvoljno orudije, i oni će zaista želiti da se povrate onom planu, koji je sredstvom knjaza Mihaila u djelo provoditi počela bila.

Na budući da praviteljstvo knjaza Aleksandra ne pritjažava povjerenje Rusije, jer se ono ne da kao slepo orudije njeno upotrebiti, to se dakle Rusija vidi primorana da o prevratu sadanjeg praviteljstva radi, kako bi posle njegovog padanja jedno prijateljstvo za svoje planove ustanoviti mogla.

Sva pokušenija za prevariti Rusiju i nju o tome uveriti da će sadanje praviteljstvo sledovati njenim planovima, bila bi posvje bezuspješna. Kad samo Rusija primeti da se u Srbiji samostalni narodni duh probuđuje, ondaj ona neće verovati nikakvim predloženijama koja bi joj se činila; jer Rusija je mnogo lukavija nego da bi se dala u jednu zamku uplesti, koja je protivna njenim namjeravanjima. Šta više i to se još daje misliti da bi Rusija svo teženje Srbije za stupiti u tešnji sojuz i sporazumljenje sa ostalim turskim Slovenima, ako bi ih samo saznala, samo na to upotrebila, da one ljude, koji bi ovaj posao upravljali Turskoj, Austriji i ostalim vlađenijama izdade kako bi črez to Evropu uverila da to nije Rusija nego buntovna i njoj protiveća se Srbija koja ovakva prevratna teženja podpomaže. No pored svega toga Rusija će se rado o ovim sporazumjenijama izvestiti dati, da bi tako trag i tečaj njihov poznati i ove malo po malo za sebe uzeti i upotrebiti mogla.

I koliko god se Srbija samostalnija upravljala bude, to će sve manje povjerenje kod Rusije imati, i ako Rusiji nikako za rukom ne ispadne da to stanje u Srbiji promeni i takovu samostalnu politiku Srbije uništoži, ona će se tada jamčano truditi da sve turske Slavene od Srbije odvrati, da njih sve između sebe razdvoji i u neslogu zadrži, a sama će sa svakom pojedinom granom po osob u otnošnje i sporazumljenje stupiti. Ako se dakle Srbija pri ovom uticanju ne pokaže djejatelnija i revnostnija nego Rusija, to će nju ova pobjediti i preteći.

Pri ovom delu treba se obmana čuvati. Rusija se nikad pred Srbijom poniziti neće i ako ona vidi da Srbija neće njoj sasvim odano i bez uslovija služiti, to će ona sva uslovija gordo i sa preziranjem odbaciti. Ta ona je zaista i mudre sovjete sobstvenih svojih diplomata kao jednog Livena, žestoko odbacila, upravo zato što su ovi samo privremeno popuštanje predlagali; može li se dakle misliti da će se ona prema stranim povodlivija pokazati nego prema svojim sobstvenim i vjernim služiteljem? – No najposle kad se u Srbiji ne bi niko nalazio, koji bi se Rusiji bezuslovno predati hteo, i kad bi Rusija primorana bila sa onima raditi, koji joj samo

pod uslovijama služiti žele, ondaj se ona ne bi zatezala i sa ovim sojuziti se i raditi, jer ona najposle ne bi mogla nikad Srbiju sa svim ostaviti no dokle god nalazi ona ljude u Srbiji koji se njoj bezuslovno povinjuju i nju slušaju, to će ona svagdar takove Srbe pretpostavljati onim prvim i pravim patrijotama.
Rusija ne da sebi od tako male države, kao što je Srbija, uslovija potpisivati; ona zahteva da se njeni sovjeti kao zapovesti bezuslovno slušaju, i oni koji njoj služiti žele moraju se njoj sasvim predati. Istina ona se po gdekada čini da prima sve da joj služe, ali ona ih ni u što ne upotrebljava, jer jedni ne pritežavaju njeno povjerenje, i tako, črez ovakav način postupanja, svaka prilika iščezava za moći nju prevariti.

"Srbija mora nastojati da na temeljima carstva srpskog opet veliku novu srpsku državu sagradi"

Ako Srbija želi iz sadanjeg potčinjenog stanja izvući se i cela moraće se truditi da malo po malo političesku moć Turske uničtožavajući, sebi je prisvoji; jer upravo ovo je ona tačka, u kojoj se srpska i ruska politika sukobljavaju, pošto Rusija na oslabljenje političeske sile carstva turskog radi. No iz ovog saglasija ipak nikako ne sleduje da su cjel i namera obadveju ona ista, i da po tome njihova politika u harmoniji i soglasiju biti mora.
U kratko da reknemo: Srbija mora nastojavati da od zdanija Turske države samo kamen po kamen ocepljuje i prima kako bi od ovog dobrog materijala na starom i dobrom temelju starog carstva srpskog opet veliku novu srbsku državu sagraditi i podignuti mogla. – Još sad dok je Srbija pod turskom vladom, daje se ovo saznanje priugotoviti i prepraviti, jer se ovakvi poslovi ne mogu u posljednjem magnoveniju preduzimati i svršiti.
Govoreno je ovde o naravi ruske i srbske politike opširnije, a to je upravo za to što je Bugarska ona zemlja u kojoj se ruski i srpski upliv najviše i najpre susretati mora.
Mi smo ovde mnogo o tom govorili i dokazivali iz kog uzroka srbska politika ne može se saglasiti sa onom ruskom; no mi u isto vreme i to kažemo, da Srbija ni s kim lakše ne bi mogla svoju cjel postići no u soglasiju s Rusijom, ali to samo ondaj kad bi Rusija savršeno i potpuno primila i uslovija Srbije, koja bi prednavedenu nameru t.j. budućnost njenu u prostornom smislu osiguravala. Jedan sojuz između Srbije i Rusije bio bi zaista najprirodniji, no da se taj učini od same Rusije zavisi, i Srbija treba da ga primi sa raširenim rukama, ali svagdar pošto se uvjeri da Rusija svesrdno i iskreno predlaže koje će samo ondaj moći biti, ako ona od dosadanje svoje sisteme odstupi tj. ako uzdrži da je prirodniji sojuz sa Srbijom makar i malom, njega sa Austrijom, za koju ona zapadne Slavene i čuva. Premda se ja ne nadam da će se Rusija ikada hteti Srbiji iskreno prikloniti, ipak nužno je to ovde spomenuti od kakve bi to polze za Srbiju bilo, i da takvo pojavlenije trebalo bi odma upotrebiti, jer i ako je tako mnogo govoreno protiv Rusije nije to iz mrzosti činjeno koliko iz nužde na koju nas je sama Rusija tolikim svojim postupcima nagnala.
Još nekoliko reči o Bugarskoj pa ćemo dalje preći. Ako smo mi raspoloženje duha narodnog u Bugarskoj dobro poznali, i ako nismo ona rodoljubiva sredstva koja on pritježava otveć malo uvažavali, onda moramo kazati da ovde veća usiljavanja za oslobođenje otečestva od turskog jarma još su daleko. I opet Rusija glavna svoja teženja ovamo upravlja, jer bo je ova zemlja urpavo pred vratima Carigrada i na njenom putu k ovome položena; no i otnošeniju k Srbiji, Bugarska isto to položenije i značenje ima koje i za Rusiju. Ako Rusija samo još nekoliko godina ovako u Bugarskoj dejstvuje, kao što je do sad radila i ako za ovo vreme Srbija ostavi da Rusija tamo radi bez da i Srbija što čini, zaista će međutim Rusija toliko uspjeti da neće ni malo više trebati srbskog upliva u Bugarskoj. – Neka ovo za Srbiju bude znak i opomena i neka ona ne zaboravi nikad da samo ondaj političesko prijateljstvo očekivati može ako smo ljubav našu prema prijatelju već od pre posvedočili i dokazali, Srbija mora za Bugarsku nešto učiniti, pošto ljubav i pomoć mora biti vzajmna.
Pošto smo dakle položanje za današnju Bugarsku i njenu veliku znamenitost za Srbiju ukratko označili i pošto smo ruski upliv koji tamo vlada nešto spomenuli, prelazimo k tome da načertamo nekoliko uvodnih sredstava za to kako valja srbski upliv u Bugarskoj utemeljiti.
1. Bugari nemaju vaspitajuća i učebna zavidenija; za to bi trebalo da Srbija svoje škole

Bugarima otvori, i osobito da nekoliko blagodjejanija za Bugare imade, u Srbiji učeće se naredi.
2. Bugarsko sveštenstvo je ponajviše grčko, a ne narodno bugarsko; za to bi vrlo poželatelno i polezno bilo da bi neko čisto mladih Bugara bogosloviju u Srbiji svršilo pa kao sveštenici i njihovo otečestvo među svoj rod se vratilo.
3. Valjalo bi štampati bugarske molitvene i druge crkvene knjige i bugarska djela u Srbiji; ovo važno sredstvo Rusija već odavno upotrebljava, i Srbija mora gledati da Rusiju u tome preteče.
4. Potrebno je da pouzdani i sposobni ljudi putuju po Bugarskoj, koji bi pozornost bugarskog naroda na Srbiju obratili i u njemu prijateljska čuvstva prema Srbiji i srbskom praviteljstvu probudili, a zajedno i nadeždu oživljavali da će Srbija zaista Bugarima za njihovo izbavljanje u pomoć priteći i za njihovu sreću starati se.

Treba sve učiniti da se Bošnjaci, ali i ostali Slaveni, privole načelu "jedinstva narodnosti"

O POLITIKI SRBIJE I SMOTRENIJU BOSNE, ERCEGOVINE, CRNE GORE I SJEVERNE ALBANIJE

Kad mi površinu i geografsko položenje ovih zemalja, ratni duh njihovih žitelja, i ono mjenije i način mišljenja njihov u bliže rasmotrenije uzmemo, mi ćemo lako na tu misao doći da je ovo ona čast carstva turskog, na koju Srbija najveći upliv imati može. Stalno opredjeljenje i uređenje ovoga upliva čini nam se da je za sad (1844) glavni zadatak srbske politike u Turskoj.
1. Kad dva susjedna naroda među sobom uži i težnji sojuz zaključiti žele to sve pre svega granica koliko je bolje otvoriti mora, da bi se neprestano saobraćanje što je višemožno olakšalo i živim učinilo. No Srbija se od ovih svojih sunarodnika u Turskoj kao nekim kineskim zidom odelila, i saobraštenije je na toliko samo malo mesta dozvolila, da ima kuća u većim varošima, koje više vrata imaju za ulazak i izlazak neželi knjažestvo srbsko. Za to neka straže na granicama istina ne umale, no da se mesta sastanaka, izlaska i ulaska na srbskoj granici umnože sprama Bosne. A zašto ne i Bugarske?
Uvedeni sastav odjeljenja mogao je u svoje vreme polezan biti; on tu sistemu i sad još zadržati značilo bi toliko koliko Srbiju usamljivati i zatvarati, a to je njenoj budućnosti i njenom napretku sasvim protivno.
2. Treba naići da se dva naroda istočno pravoslavna i rimokatoličeska među sobom o svojoj narodnoj politiki razumedu i slože, jer samo tako može se sa dobrim uspjehom ova politika sledovati.
Srbije je dužnost da glavne osnove ove politike obadvema častima naroda ondašnjih predloži, jer ona u ovom djelu može sa važnošću postupati koje ona po pravu diplomatičeski priznati i po mlogodišnjem iskustvu činiti je dužna. – Jedan od glavnih osnova naznačava se: načelo pune vjerozakonske slobode. Ovo načelo moraće svim Hristijanima a ko zna po vremenu i nekim mehumedancima, dopasti se mora i zadovoljiće ih. No kao najglavniji i osnovni zakon državni mora se predstaviti i utvrditi u tome: da knjažesko dostoinstvo mora biti nasledstveno. Bez ovog načela, koje sačinjava jedinstvo u najvišem državnom dostojanstvu, ne može se stalan i postojani državni sojuz među Srbijom i ostalim susjednim Srbima ni pomisliti.
Ako Bošnjaci ne bi ovo primili, to bi otuda kao sigurno sljedovalo raskomadanje Srbalja na provincijalna mala knjaževstva pod osobitim vladajućim familijama koje bi nepremjeno tuđem i stranom uplivu (bile) predale; jer bi ove među sobom sarevnovale i jedna drugoj zavidile. Ove familije nikad se ne bi dale više do toga dovesti interes svoje koristi kakvoj drugoj familiji ne žertvu prinesu, pa baš ni onda kad bi od takvog požrtvovanja napredak sviju ovih naroda zavisio.
Iz ovih osnovopoloženija sleduje, da, ako bi se prije ovog opšteg sojedinjenja Srpstva što osobito u Bosni preobražavati počelo, da se to preobraženje tako čini kako bi ono samo

služilo kao priugotovlenije za ono opšte sojedinjenje sviju Srbalja i provincija u jedno, kojim jedinim načinom može se računati na postiženje one velike cjeli i onog interesa koji je svima ovim Srbima jednak. Ja ovde Srbiju samo za to napred stavljam, što ona jedina može tu stvar priugotovljati i dužna je neprestano negovati do vremena koje će doneti izvršenije ovog plana, i koje vreme da bi sazrelo Srbija će na tome raditi. – Ko god dakle ovom narodu dobra želi on ne sme Bošnjacima nasledstveno knjažesko dostojanstvo preporučivati. U takvom slučaju neka bi se među tim izbirali najvažniji ljudi iz celog naroda i to ne za celi život, no na izvjestno vreme koji bi kao neki sovjet obrazovali. Sa ovakvom makar provincijalnom i odeljenom vlastiju, ostao bi otvoren put za napredak; lako bi se ondaj Srbija u svoje vreme sa Bosnom tešnje sojuziti i skončati mogla, jer onda ostaće ovaj sojuz mogućan i vjerojatan. Treće osnovno načelo ove politike jest: jedinstvo narodnosti, kojeg diplomatičeski zastupnik treba da je pravlenije knjažestva Srbije. K ovome treba dakle učiniti da se Bošnjaci i ostali Slaveni i kod ovog treba zaštitu i svaku pomoć da nađu kad god se o tom radilo bude ovog načela vrednost pokazati. Srbija u ovom smotreniju mora se o tome uveriti da je ona prirodna pokroviteljica sviju turskih Slavena i da ćedu samo onda kad ona dužnost ovu na sebe uzme, ostali Slaveni njoj pravo to ustupiti da ona u imenu njihovom nešto kaže i čini. Ako bi Srbija svojim sosjedima taj nesrećni i zli primjer davala da ona samo na sebe misli, a za nevolju i napredak ostalih ne bi marila, nego bi to ravnodušno smatrala, to bi ovaj jamčano i ovi samo njenom sljedovali, ne bi je slušali, i tako bi u mesto sloge i jedinstva nastupilo nepovjerenije, zavist i nesreća.

Pojačati upliv na Arbaneze i Crnu Goru, jer oni imadu ključe Bosne i samog mora Adrijatičeskog

3. Ujedno nužno je i to, da se ne samo svi osnovi zakona, Ustav i sva ustrojenija glavna knjažestva Srbije u Bosni i Hercegovini među narodom rasprostranjavaju, nego još i to da se za vremena nekoliko mladih Bošnjaka u srbsku službu državnu primi da bi se ovi praktično u političeskoj i financijalnoj struci pravlenija, upravo sudiju i javnom nastavleniju obučavaju i za takve činovnike prepravljaju koji bi ono što su u Srbiji naučili posle u svome otečestvu u djelo privesti mogli. Ovdje je naročito nužno to primjetiti: da ove mlade ljude pored ostalih treba osobito nadziravati i vaspitavati tako da njihovim radom sasvim obvlada ona spasitelna idea opšteg sjedinjenja i velikog napretka.

OVA DUŽNOST NE MOŽE SE DOVOLJNO PREPORUČITI

4. Da bi se narodi katoličeskih vjeroispovedanija od Austrije i njenog upliva odvraćali i Srbiji većom priljubili nužno je na to osobito vnimanije obraćati. Ovo bi se najbolje postići moglo posredstvom fratera ondašnjih, između kojih najglavnije trebalo bi za ideu sojedinjenja Bosne sa Srbijom zadobiti. U ovoj celji nužno bi bilo narediti da se po gdi koja knjiga molitvena i pesme duhovne u beogradskoj tipografiji štampaju, posle toga i molitvene knjige za pravoslavne Hristijane, zbirku narodnih pjesama, koja bi na jednoj strani latinskim a na drugoj sa kirilskim pismenima štampana bila; osim toga mogla bi se kao treći stepen štampati kratka i opšta narodna istorija Bosne u kojoj ne bi se smjela izostaviti slava i imena nekih k muhamedanskoj veri prešavših Bošnjaka. Po sebi se pretpostavlja da bi ova istorija morala biti spisana u duhu slovenske narodnosti i sa svim u duhu narodnjeg jedinstva Srba i Bošnjaka. Črez štampanje ovih i ovim podobnih patriotičeskih djela, kao i črez ostala nužna djejstvija, koja bi trebalo razumno opredijeliti i nabljudavati oslobodila bi se Bosna od upliva austrijskog i obratila bi se ova zemlja više k Srbiji. Na ovaj način bi ujedno Dalmacija i Hrvatska dobili u ruke djela, kojih štampanje ju u Austriji nemoguće, i tim bi sljedovalo tešnje skopčanje ovih zemalja sa Srbijom i Bosnom. Na ovo djelo treba osobito vnimanije obratiti i istoriju o kojoj je gore reč dati napisati črez čoveka vrlo sposobnog i duboko pronicavajućeg.
5. Cjela trgovina Srbije spoljašnja nalazi se u rukama Austrije. Ovo je jedno zlo protivu kog tačnija opredelenija ostavljam ljudima od finansije da razčlane, a ja ću sada nešto u tom navesti koliko to mora u ovaj plan ući te da njegovu važnost dopuni. Preko Zemuna sa

stranim državama u neposredstveni trgovački sojuz stupiti, ostaće vangdar stvar vrlo mučna. Zbog toga se Srbija pobrinuti mora za nov trgovački put, koji bi Srbiju na more doveo i za nju tamo pristanište stvorio. Ovakvi put samo je onaj za sad mogući koji preko Skadra u Dulcin (Ulcinj) vodi.

Ovde bi našao srbski trgovac sa svojim prirodnim proizvodima u dalmatinskim prirodnim brodarima i trgovcima svoje jednoplemenike a pri tom vrlo vešte i sposobne ljude koji bi ih pri kupovanju stranih jesapa dobro i pošteno poslužili i na ruci bili. Onde bi dakle nužno bilo srpsku trgovačku agenciju podići i pod odbranu i zaštitu ove prodaju srbskih proizvoda i kupnju francuskih i engleskih esapa staviti.

Pri ovom poslu pravitelstvo bi moralo prvi korak u tome učiniti s tim da izradi i imenuje jednog trgovačkog agenta u Dulcinu, koji će odande srpskom trgovcu kao prstom pokazati kud treba da ide. Ovaj agent stupivši u saopštenija s našim zemaljskim trgovcima, imao bi zdravo proštudirati način kako bi se onamo s polzom naša trgovina obratiti imala i kad se pravitelstvo osigura o polzama ovim ondaj može črez novine dati objavljivanje polze, koje bi s te strane dolazile našoj trgovini, a to bi značilo upućivati naše trgovce ovom probitačnom mestu.

– Ako bi samo nekim trgovcima za rukom ispalo te bi tamo dobro i probitačno poslove izvršili, to bi drugi brzo njihovom primjeru sledovao i malo po malo otvorio bi se taj put trgovine bez da bi pravitelstvo neprestano o tom brinulo; jer trgovci bi sami sebi posle put otvarali, a praviteljstveni agent pazio bi samo da naši trgovci ne trpe tamo nikakva ugnjetenija. – Iz ovog naređenja bi sledovalo da bi cjena proizvoda srpskih na Jugu iznošenih podizala se na Severu, a cjena esapa donosećih do u Srbiju sa sjevera padala bi konkurencijom unosećih se esapa sa Juga. Jednim slovom, ukratko rečeno Srbin bi ovim načinom skuplje prodavao a jeftinije kupovao.

U političeskom obziru imalo bi ovo sredstvo ne manju važnost jerbo će nov agent srpski nalaziti među žitelstvom srskim i ova prilika prenela bi jače upliv Srbije na sjeverne Arbaneze i na Crnu Goru, a ovo su upravo oni narodi koji imadu ključeve od vrata Bosne i Hercegovine i od samog mora Adrijatičeskog. Postavljenje ove agencije srpske i utemeljenje njeno onamo mi smo uvjereni kao političeski potupak Srbije smatran bi bio od neobične važnosti među onim narodima i tešnji sojuz ovih žitelja sa Srbijom postigao bi se vrlo lako.

“Ako Srbija da Vladiki novac, imala bi za malu cijenu prijateljstvo 10.000 brdskih vojnika”

Francuska i Engleska ne samo što se ne bi tome protivile, nego bi to još potpomagale, a Porta također ne bi protivna bila, jer s tim bi njeno jedno pristanište na ovo procvetalo.

6. Na istočnog vjeroispovjedanija Bošnjake veći upliv imati neće biti za Srbiju težak zadatak. Više predostrožnosti i vnimanija na protiv toga iziskuje to da se katolički Bošnjaci zadobijedu. Na čelu ovih stoje franjevački frateri. Pored gore spomenutog štampanja knjiga, ne bi li dobro i sovjestno bilo da se jedan od ovih fratora bosanskih pri beogradskom liceumu kao profesor latinska jezika još kakve nauke postavi. Ovaj profesor mogao bi služiti kao posredstvenik između Srbije i katolika u Bosni, jer s tim bi mi prvi povjeritelni korak učinili i s tim dali bi na dokazatelstvo toleranciju. Zar ne bi mogao ovaj isti frater ustanoviti ovdje jednu katoličesku kapelu za ovdje živeće katolike, s čim bi se izbjeglo podizanje jedne kapele pod uplivom austrijskim, koje će ranije ili docnije sljedovati morati. Ovu kapelu mogli bi staviti pod pokroviteljstvom ovdje stanuječeg konzulata francuskog.

Ovo bi dalo povoda i priliku francuskom praviteljstvu da se o toj stvari živo zauzme i s tim bi se Srbija oslobodila opasnosti od jedne katoličeske crkve, koja bi pod uplivom Austrije u Beogradu bila.

7. Karađorđe je bio vojni predvoditelj od prirode bogato obdaren i vrlo iskusan; on mije mogao predvideti onu preveliku vojnu važnost koju Crna Gora za Srbiju ima i koju će svagdar imati kad god se o tome stane raditi da se Bosna i Hercegovina od Turske odjele i Srbiji prisajedine. Pohod ovog vojvode na Senicu i Novi Pazar još svi Srbi dobro pamte i nije potrebno da mi sljedujući predlog novim dovodima potkrepljujemo. Neka Srbija i u Crnoj Gori

primjer Rusije sljeduje i neka dade Vladiki pravilnu svakogodišnju potporu u novcu. – Srbija će na ovaj način za malu cjenu imati prijateljstvo zemlje, koja najmanje 10.000 brdnih vojnika postaviti može.
Ovdje moramo još to primjetiti, da odlaganje ove podpore na posljednje magnovenje neće imati poželani uspjeh i sledstvo; budući da će Rusija pravedno moći na svoju mlogogodišnju i stalnu potporu pozivati se, a srpski novi predlog moći će kao samo iz nužde učinjeni ocrniti i u podozrenije dovesti; i Crnogorci bi onda rekli: Srbi nisu nama pomagali kad smo u nuždi bili, što je dokazateljstvo da nam nisu prijatelji, nego nas samo za sad upotrebiti žele.

SREM, BAČKA I BANAT

Na prvi pogled moralo bi se misliti da Srbija sa ovim predjelima u naprijateljskijem sojuzu stoji; budući da su njeno porijeklo, jezik, vjera, prava i običaji jedni i isti sa srpskima u Srbiji. Ako to nije tako ondaj pričina toga bar od časti na samu Srbiju spao jer se ova nije dovoljno trudila o tom da prijateljstvo ovih Srba zadobije. No nadati se treba da će pokraj sveg neprijateljskog upliva Austrije ovo pogrešno otnošenje s vremenom predstati i popravljeno biti i to u onoj mjeri u kojoj knjaževstvo Srbije sve više i više kao dobro urađena, pravedna, krjepka i izobražena država pokaže se. – Za sada ako ništa više trebalo bi bar upoznavati se s važnijim ljudima ovih provincija, i jedne srpske važne novine ovamo ustanoviti koje bi pod konštitucijom Mađarske mogle poezno djejstvovati u interesu srpskom i koje bi imale biti urađene črez vrlo iskrenog čovjeka kao na primjer G.Hadžića ili njemu podobnog.

O SOJUZU SA ČESKIM SLAVJANIMA

O ovim slavenima nećemo ovom prilikom govoriti no samo što oni ne bi spadali u ovaj plan, nego za to što bi se po mlogima u početku kao jedna nepraktičnost učinila. Za to mi prelazeći to ukratko, i ostavljajući da se interesi koji bi se od ovog sojuza imali, upoznadu u izvršeniju samog ovog plana, mi za sada samo toliko preoručujemo da je nužno početi upoznavati Srbiju sa Slavenima Češke, Moravije i Slovačke i to na jedan vrlo predostrožan i odveć muder način kako to ne bi moglo Austriji u oči pasti.

KAKO JE NASTALO NAČERTANIJE?

Da bi se odgovorilo na ovo pitanje treba nešto reći o prilikama koje su vladale u južnoslovenskim zemljama posebno u Srbiji i Crnoj Gori. Slovenski narodi nalazili su se bilo pod austrijskom bilo pod turskom vlašću. Srbija je uživala autonomiju u okviru Otomanske imperije, dok je jedino Crna Gora (takozvani stari dio) bila slobodna. Njom je vladao vladika Petar II Petrović Njegoš. U Srbiji je to bilo vrijeme burnih previranja. Do 1842. godine na vlasti je bio knjaz Mihailo Obrenović, na koga je veliki uticaj imala ruska politika. To je smetalo i Turcima i Austrijancima, pa i drugim evropskim silama pa je sve učinjeno da se Mihailo zbaci.

Pravi autori ili koautori Načertanija su poljski emigranti predvođeni grofom Adamom Čartoriskim!

9.

Taj posao su obavili Ustavobranitelji koje su predvodili Adam Petronijević i Toma Vučić-Perišić, koji su, kako ističe J.Milićević u Istoriji srpskog naroda (knj.V-1, Beograd, 1981), "došli na vlast kao Portini saveznici, pa su za vrijeme krize 1842-44, kao i docnije, javno manifestovali svoje turkofilstvo. Knez Aleksandar je bio odan Porti, a njegov predstavnik (predsjednik vlade) i ministar spoljnih poslova A.Petronijević takođe se ponašao kao ubijeđeni turkofil sve do svoje smrti 1852. godine". Kao što se vidi Ustavobranitelji su na vlast doveli Aleksandra Karađorđevića, dok je ministar unutrašnjih poslova bio Ilija Garašanin. Garašanin je prvi starješina vojske kneza Miloša. Položaj koji je zauzimao u vladi

kneza Aleksandra pokazao ga je kao uspješnog organizatora državnih službi, vrsnog političara i inteligentnog organizatora. Svojim djelovanjem uvrstio se u najznačajnije ličnosti srpske istorije XIX vijeka. Prvi je shvatio značaj nacionalnih programa za jednu zemlju i državu i trudio se svim sredstvima da Srbiji obezbijedi vodeću ulogu na Balkanu. Međutim plan koji je izložio u svom Načertaniju nije originalno ostvarenje i pitanje je koliko su dobre namjere o pravljenju velike države kasnijim djelovanjem i realizovanjem poremetile odnose na jugu Evrope i imale nesagledivih posljedica na istorijske tokove. Neke od tih posljedica reflektuju se i u današnje vrijeme.
No, da se vratimo Načertaniju i njegovoj ulozi kao pokretača u špijunskom ratu između Srbije i Crne Gore. Rekosmo već da Načertanije nije u potpunosti originalna Garašaninova tvorevina. Odmah se nameće pitanje prvo: ko su koautori ili pravi autori? Odgovor – poljski emigranti okupljeni oko tajne organizacije. Pitanje drugo: zašto baš u Srbiji i sa kakvim namjerama? To već zahtijeva opširniji odgovor koji će dopuniti i onaj prvi da bi se sklopio ukupni mozaik srpsko-poljske saradnje i nakane.

POLJSKA EMIGRACIJA U BEOGRADU

Nakon prvog objavljivanja Načertanija u Delu 1906. godine veći broj autora štampao je i objašnjavao istorijat ovoga programa. Ipak čini se da je najpodrobnije istraživanje napravio Dragoslav Strnjaković objavljujući ga pod naslovom "Jugoslovenski i nacionalni državni program kneževine Srbije iz 1844.god.", u Sremskim Karlovcima 1931. S toga ćemo se i poslužiti njime kao ključem za rješenje zagonetke o čudnim odnosima nastalim kao rezultat sprovođenja Načertanija u djelo.
Pored turkofilske orijentacije Ustavobranitelja važno je pomenuti da su oni imali izuzetnu saradnju i sa ilirskim pokretom Ljudevita Gaja u Hrvatskoj (dovoljno je podsjetiti da je tokom 1844. i 1945. u Beogradu tajno izlazio ilirski list "Branislav" koji je rasturan po Austriji). Sa Poljacima su u dodir došli u Carigradu koji je bio utočište poljskim emigrantima, izbjeglim nakon neuspjelog ustanka protiv Rusije. Poznato je koliko su ratova vodili Rusi i Poljaci. U to vrijeme posljednji veliki narodni ustanak Poljaka protiv Rusa bio je 1830-1831. godine. Poslije propasti ustanka vođe su se razbježale po Evropi i potražile utok kod ruskih neprijatelja i političkih protivnika. Tako je poljska emigracija nastavila borbu protiv Rusa drugim sredstvima i uz pomoć većeg dijela Evrope. Vođe Poljaka u egzilu bio je grof Adam Čartoriski (1770 – 1861). Rođen u plemićkoj porodici, bavio se književnim radom i naravno politikom. Učestvao je u ratovima protiv Rusije, da bi poslije druge podjele Poljske stupio u rusku službu (1795), pa čak bio i ministar spoljnih poslova ruskog cara Aleksandra I. Nakon ustanka pobjegao je za London, a potom za Pariz gdje je 1838. godine od bijele frakcije emigranata (aristokratije) izabran za nekrunisanog kralja Poljske, ili pravno rečeno za ustavnog kralja Poljaka. Taj položaj ga tjera u veliku diplomatsko-političku akciju za obnovu poljske države. Osnova njegova djelovanja bila je antiruska politika. Pored Francuske i Turske za svoje djelovanje protiv ruskog cara nastojao je pridobiti Južne Slovene. Za svoje djelovanje najpogodnijom je smatrao Srbiju u kojoj je srušena ruskofilska vlada kneza Mihaila Obrenovića i koja je kao zemlja sa perspektivom trebala poslužiti za suzbijanje ruskog uticaja na Balkanu. Zbog toga Čartoriski nastoji i uspijeva uz pomoć saveznica da u Srbiji plasira svoje ideje. Prije nego opišemo kako je realizovana saradnja poljske emigracije i Ustavobranitelja treba nešto reći o načinu djelovanja i organizaciji poljske emigrantske vlade.

U MREŽI "PRIJATELJA"

Adam Čartoriski je u Hotelu Lamber u Parizu osnovao diplomatski biro, koji je, u stvari, bio ministarstvo spoljnih poslova. Osnovao je mnoga predstavništva od kojih su najznačajnija bila ona u Carigradu i Vatikanu. Njegovi agenti nalazili su se na mnogim evropskim dvorovima. Njihovo djelovanje obilato je pomagano od zemalja domaćina – sve na istoj liniji potiskivanja Rusije.

Preuzimajući plan Franje Zaha Garašanin je na više mjesta riječ “južnoslovensko” zamijenio sa “srpsko”

10.

Tako je Agencija u Carigradu novac dobijala preko francuske ambasade i njen budžet u godini 1843. (dvije godine po osnivanju) iznosio je 10.000 franaka, da bi već 1847. dostigao sumu od 28.000 franaka. “Agencija je imala više osoblja. Pored glavnog agenta bio je jedan savjetnik agencije, prvi sekretar, kancelar, tumač i nekoliko nižih činovnika. Članovi ove agencije bili su često mijenjani. Delokrug rada agencije bio je veoma veliki. Ona je imala za dužnost da vodi računa o radu poljskih agenata na Balkanskom poluostrvu i u Aziji. Svi ovi agenti bili su u neku ruku potčinjeni carigradskoj poljskoj agenciji” (Strnjaković, str.6). Radi lakšeg kretanja agenti su bili snabdjeveni francuskim pasošima. Iz Cagirada se Čartoriski dobro upoznao sa prilikama na Balkanu i “uvideo je da je jedino Srbija bila u stanju da okupi oko sebe sve Južne Slovene koji su se nalazili pod turskom i austrijskom vlašću”. Poslije prvih kontakata u Carigradu, knez Čartoriski, za koga još moramo istaći da je pripadao masonskoj loži!” (znači i oni su u igri), početkom 1842. šalje u Srbiju kao stalnog agenta dr Leonara. On je radio veoma brzo i za kratko vrijeme povezao je kneza Aleksandra Karađorđevića, A.Petronijevića, T.Vučića-Perišića i Iliju Garašanina sa Čartoriskim u Parizu, glavnim agentom u Carigradu Čajkovskim i Zamojskim u Londonu. U to vrijeme Rusija je protestvovala zbog smjene na srpskom prijestolu, smatrajući Aleksandrov izbor nelegitimnim. Zbog toga su se Ustavobranitelji obratili Čartoriskom sa molbom da posreduje kod francuske i engleske vlade u cilju priznavanja nove vlasti. Čartoriski im je izašao u susret i zadobio njihovo povjerenje. Drugi veliki poen i potvrdu velikog uticaja u Evropi Čartoriski je dobio 1843.godine. Naime, pod pritiskom Rusije i pristankom Porte, iz Srbije su bili protjerani Petronijević i Vučić (19. avgusta 1843). Zahvaljujući intervenciji Čartoriskog i njegovih agenata na zapadnim dvorovima ova dva srpska ministra vratila su se iz progonstva 9.oktobra 1844. Time je sprega poljske vlade u izbjeglištvu i srpske politike sasvim učvršćena. Poslije godinu dana djelovanja u beogradskoj agenciji dr Leonara zamjenjuje Čeh Franjo Zah. Izuzetno povjerljiv čovjek Čartoriskog, znalac nekoliko slovenskih jezika, znao je sve planove i namjere kao i ulogu koju je Srbija trebalo da odigra na Balkanu. Od Čartoriskog je dobio detaljan plan rada, sastavljen januara 1843. koji je bio namijenjen agentima da po njemu usmjeravaju svoje aktivnosti. Zah je program preveo i dopunio da bi ga pokazao knezu Aleksandru Karađorđeviću i Iliji Garašaninu. Taj plan namijenjen južnoslovenskim zemljama, njihovoj unutrašnjoj organizaciji i spoljnjem djelovanju, poslužio je kao osnova Iliji Garašaninu za sastavljanje Načertanija, ili kako se kaže u Istoriji srpskog naroda, V-1, “prednacrt za Načertanije izradio je Zah, a Garašanin je odatle uzeo ono što je odgovaralo njegovim shvatanjima. Po Zahu je srpska spoljna politika morala biti jugoslovenska… Nasuprot Zahovom planu, Garašaninovo Načertanije nije jugoslovensko nego srpsko. Ondje gdje Zah piše da temelj srpske politike mora biti jugoslovenski, kod Garašanina stoji – Iz ovog poznanja proističe čerta i temelj srpske politike, da se ona ne ograničava na sadanje njene granice, no da teži sebi priljubiti sve narode srpske koji je okružavaju. – Garašanin je i na drugim mjestima mijenjao reč “južnoslovenski” u “srpski”. Osim ovih Garašanin je mijenjao i neke druge dijelove Zahovog (odnosno Čartoriskog) prednacrta. Kod Zaha je postojao odjeljak Otnošenije Srbije prema Horvatskoj koji je Garašanin izostavio. Isto je uradio i sa dijelom naslovljenim O unutrašnjoj politiki Srbije, koja bi naznačenoj spoljašnjoj odgovarala, dok je odjeljak O savezu sa českim Slovenima sveo na potrebu boljeg upoznavanja Čeha i Srba. Ostali djelovi i jednog i drugog plana uglavnom se podudaraju. Pored izrade osnove Načertanija Zah je bio aktivan i na drugim, pratećim poljima. Tako je 1844. u Beogradu osnovao Tajno demokratsko panslavističko društvo. U vezi sa djelovanjem poljske agenture u Beogradu iznijećemo još jedan detalj koji pokazuje dobro funkcionisanje linije Vatikan, Carigrad, Beograd. Naime, u Bosni je došlo do sukoba domaćih franjevaca i

apostolskog vikara Gabriela Barišića. Kako iz Načertanija proizilazi srpska vlada računala je na saradnju franjevaca u Bosni. S toga je Zah intervenisao pismom kod Čartoriskog, da bi ovaj direktno angažovao agenta u Vatikanu koji je lično od pape isposlovao milost za franjevce. Zah je održao veze i sa Ljudevitom Gajem i Ilircima.

Nad kulturnom aktivnošću "Mladeži srpske" lebdjela je ideja o obnovi Dušanovog carstva i osveti Kosova

Na kraju treba dodati i to da je osnova cjelokupne saradnje i srpske vlade sadržana u tajnom ugovoru koji su u Carigradu, sa znanjem Francuske, potpisali glavni poljski agent Čajkovski i ustavobranitelji Vučić i Petronijević, tako da "rad na ujedinjenu svih Južnih Slovena nije bila više želja i namjera Srbije, već obaveza i dužnost predviđena u pismenom ugovoru potpisanom od bivšeg i budućeg kneževskog predstavnika i Ministra spoljnih poslova Avrama Petronijevića i bivšeg Ministra unutrašnjeg djela i narodnog tribuna Vučića Perišića, tih najizrazitijih i najistaknutijih predstavnika i vođa ustavobraniteljskih u Srbiji" (Strnjaković, str.12). Sadržina Načertanija brižljivo je čuvana i za nju je znao mali broj ljudi, iako je ono predstavljalo osnov političkog djelovanja Srbije u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka, a kod pojedinih grupa i kasnije. Za razumijevanje onoga vremena treba pomenuti djelatnost dva udruženja – jednog javnog i jednog tajnog. Desetak starijih gimnazista osnovali su 1846. družinu Dušanov polk, sa ciljem da zbace kneza Aleksandra Karađorđevića i na prijesto dovedu kneza Mihaila Obrenovića i da nakon protjerivanja Turaka stvore veliko srpsko kraljevstvo. Godinu kasnije 1847. polaznici Liceja su osnovali prvo javno đačko društvo u Srbiji – Družinu mladeži srpske, koja je pored javnih literarnih i kulturnih akcija imala, slično Dušanovom polku, ideje o obnovi "Dušanova carstva" i osveti Kosova.
Realizaciji zadataka iz Načertanija Garašanin je odmah pristupio. Poslao je svoje agente po balkanskim zemljama. Povezao se sa bugarskim sveštenicima i učiteljima i slao im knjige štampane u Beogradu. Još više je učvrstio veze sa bosanskim franjevcima, a za Makedoniju je odredio posebnog agenta. U Hercegovini veza su mu bili ugledni trgovci. Uspostavio je vezu i sa Miriditima – Albancima katoličke vjeroispovijesti. Poseban odnos uspostavio je sa crnogorskim vladikom Petrom II Petrovićem Njegošem.
Ovi početni kontakti naglo su ubrzani i prilično aktivirani nakon, za Evropu revolucionarne 1848. godine. Garašanin je smatrao da je došlo pravo vrijeme za sprovođenje njegovog i Zahovog programa. Kako je u osnovi programa bila ugrađena težnja zapadnih sila (Vatikana, Engleske, Francuske i poljske emigracije) i Turske da se sa Balkana i među Južnim Slovenima oslabi ili potpuno odstrani uticaj Rusije, to je bilo sasvim normalno očekivati da se glavna aktivnost agenata usmjeri na djelovanje u Crnoj Gori kao tada jedinom odanom prijatelju i podržavaocu ruskog carstva.

SUKOBI DINASTIJA PETROVIĆ, KARAĐORĐEVIĆ I OBRENOVIĆ

Posmatrajući Crnu Goru kao zasebnu državu sa kojom treba sarađivati Garašanin je samo ukratko naznačio djelovanje prema njoj: "Srbija će na ovaj način (uz određenu novčanu potporu Njegošu za malu cijenu imati prijateljstvo zemlje, koja najmanje 10.000 brdnih vojnika postaviti može". Isto tako naglasio je da odlaganja u davanju ove pomoći ne smije biti, jer bi u suprotnom kasniji prijedlog bio primljen sa podozrenjem, pa bi, piše Garašanin u Načertaniju: "I Crnogorci (bi) ondaj rekli: Srbi nisu nama pomagali kad smo u nuždi bili, što je dokazateljstvo da nam nisu prijatelji, nego nas samo za sad upotrebiti žele". Međutim, pod pritiskom velikih sila i zahvaljujući svojoj pragmatičnoj prirodi Garašanin je odu-stao od prvobitnih nakana i sve snage na oživotvorenje svoga Načertanija usmjerio na Crnu Goru, smatrajući je istovremeno i najvećim zgoditkom (izlazak na more i dobri ratnici) i najvećom preprekom (veliki ugled Crnogoraca i jaka dinastija Petrović-Njegoš) svojim planovima. Dosta savremenih proučavalaca istorije zamjeralo je Garašaninu na metodama rada i velikodržavnim ambicijama, neki čak i u odnosu na Crnu Goru. Ne bismo se složili sa njima.

Jesu ambicije bile velikodržavne, jesu metode i način propagande bile napravljene tako da bi im na realizaciji i dalekosežnosti pozavidjela i Kominterna, ali se mora priznati da je sve rađeno u cilju najboljeg položaja za njegovu državu i njegov narod. Što su drugi oštećeni i danas osjećaju posljedice, ipak je njihov problem. Svak može da ti naudi ili pomogne onoliko koliko mu ti dopustiš. A Crnogorci, sem rijetkih izuzetaka, nikada nijesu imali političare i programe kojima bi sami svoju sudbinu rješavali. Svo političko djelovanje svodilo im se na mogućnosti džeferdara i jatagana i stalnom brigom za "svjetske probleme". Bilo je slučajeva da su ljuto zabrinuti "šta li će biti s Jevropom?", a hljeba nijesu imali kod kuće. Visoki uzleti uzrokuju teške padove. Zato ne možemo Garašaninov sistem propagandne i obavještajne hobotnice ni malo osuđivati. Radio je na polzu naroda svojega, što se za mnoge Crnogorce ne može reći, jer su vođeni sebičnim razlozima i vješto pothranjivanom sujetom usmjeravani da rade u korist štete svoga, crnogorskoga naroda i svoje države. No, najbolje se vratiti dokumentima koji sve razjašnjavaju i otkrivaju.

Oslabiti ugled Crne Gore i uvući je u pravoslavnu državu u kojoj bi ona bila samo „vojnički logor"

NJEGOŠEVA SARADNJA SA GARAŠANINOM

Glavni Garašaninovi ljudi za srpsku propagandu među Južnim Slovenima bili su Tomo Kovačević, rodom iz Bosne i književnik Matija Ban. Pored političkog djelovanja oni su imali zadatak da pripreme jedan sveopšti ustanak, poslije kojeg bi se teritorije oslobođene od austrijske i turske dominacije našle u okrilju Srbije.
Naravno tada bi toj novoj državi bila prisajedinjena Crna Gora. Zbog toga je Garašanin počeo posebno da "obrađuje" Njegoša. U specijalnu misiju poslao je agenta Matiju Bana da Njegoša još bolje veže za svoje planove. I sam Ban, kao i Njegoš, bio je oduševljen idejom jugoslovenstva. Ipak mu to nije smetalo da revnosno obavlja svoju policijsku ulogu i redovno šalje izvještaje o Njegoševim idejama, novcu koji mu je davao ("za male pare velika korist", kako je Garašanin gledao na Crnogorce), angažovanju Njegoševom na opštoj stvari. Onome ko poznaje savremene metode špijunaže i organizacije mreže agenata, biće zanimljivo vidjeti kako je bila organizovana mreža špijuna u južnoslovenskim zemljama i kakav je položaj u agenturi imao Njegoš. Radi lakšeg djelovanja, oblasti propagande podijeljene su na Sjevernu i Južnu. Na čelu svake nalazio se "kolovođa". Njegovo i djelovanje agenata kojima je rukovodio regulisano je ustavima za svaku godinu. Isto tako Matija Ban je sastavio program (Osnovni ratni, sastavio po načelama najiskusniji vojvoda – Matija Ban 1848) u kome su određene teritorije koje bi u budućem ustanku napadala Crna Gora, a koje su je tada razdvajale od Srbije. Južni predio za propagandu pored Crne Gore sačinjavali su Dalmacija, Hercegovina i Albanija. Krajnji cilj propagande bio je oslabiti ugled Crne Gore među susjedima, a nju samo pridobiti i preko viđenijih ljudi uvući u jednu pravoslavnu državu u kojoj bi ona bila samo "vojnički logor". Dr Vladan Đorđević u knjizi "Crna Gora i Austrija 1814-1894", kaže da se dugo mislio da li da obradi Njegoša kao državnika. Smatrao je da je loše kada je pjesnik na čelu države jer se u stvarima ovozemaljskim i političkim slabo snalazi. Ipak se ovaj srpski građanski istoričar odlučio da obradi i Njegoša, jer njegov genij prevazilazi okvire običnih života, a pomoglo je i to što je u njemu Garašanin imao dobra saradnika za svoju politiku. Njegoš je to svakako bio u prvom redu rukovođen opštenarodnim buntom i željom za oslobođenjem podjarmljene braće. Vjerovatno nije očekivao da je za zajedničku sreću najveću žrtvu trebalo da podnese Crna Gora – da prestane da postoji kao država, a narod da ostane bez imena. Matija Ban je prvi put došao kod Njegoša u proljeće 1848. U izvještaju o njihovom susretu upućenom Garašaninu, Ban između ostalog piše: …Na jedan znak Vladičin svi se Crnogorci udaljiše, ostasmo nas dvojica sami i otpočesmo razgovor. Podrobnosti kazaću Vam kad tamo dođem, a za sada znajte da je Vladika na sve pristao, da može izvan granica izvesti do 8.000 ljudi, ali za to treba mu baruta, olova i hrane, inače – reče mi vladika – čim zakorače u Tursku moji će Crnogorci pljačkati bezobzirno i turska i hrišćanska sela te će disciplina biti nemogućna:

Vladika, ne znajući šta mi radimo bio je tako nezadovoljan da mi je kazao: "Znate li šta sam namjeravao da nijeste došli i sve saopštili? Namjeravao sam pregaziti tursko zemljište pa ući sa Crnogorcima u Srbiju, narod pobuniti i primorati vladu na radnju. Boga mi, kakav je Vladika bi i učinio".
Kako navodi D. Strnjaković u svome radu "Politička propaganda Srbije u jugoslovenskim pokrajinama" Garašaninu se bilo lako sporazumjeti sa Njegošem jer: "Crnogorskom vladici srpska vlada je davala stalnu godišnju pomoć od hiljadu dukata i obećala mu prvo mjesto među crkvenim velikodostojnicima u zajedničkoj državi posle oslobođenja i ujedinjenja". Njegošev uticaj je iskorišćen i za pridobijanje Albanaca – Miridita (katoličke vjeroispovijesti) za rad na ustanku. Garašaninov agent za Albaniju bio je sveštenik (vatikanski službenik!) don Karlo Krasni preko kojega je zajedno sa Njegošem pridobijen i albanski prvak Bib-Doda. To se najbolje vidi iz bilježaka "kolovođe za Južni predio Matije Bana: "4. novembra 1849. Podroban izvještaj Garašaninu o postavljenim agencijama u Turskoj o odbornicima na granicama, kao i o vijestima stigavšim iz Albanije.
6-og novembra 1849. pismo na Krasnika da se Miriditski Knez Bib-Doda požuri poslati svoje ljude k Vladici i s njim vjeru utvrditi kao što je u Beogradu ugovoreno.

Njegoševog nasljednika treba vaspitati u Srbiji, da bi bio obavezan prema njoj i pod njenim uticajem

28.novembra 1849. pismo Vladici i Garašaninu kojima im se javlja da je već 11 agenata iz Hercegovine i 5 iz Bosne položilo u Dubrovniku zakletvu predamnom i protom Nikolajevićem, i da su im data sva uputstva.
18.decembra 1849. pismo na Vladiku i Garašanina da su još tri agencije iz Hercegovine i osamnaest iz Bosne položile zakletvu s tim da je sva mreža agenture već rasprostrta. Tu javljam da je savez između Vladike i Bib-Doda već sklopljen na veliku Vladičinu radost.
29. decembra 1849. Javljam Garašaninu da sam po Verkoviću poslao Vladici tri tisuće dukata, dostavljene mi iz Trsta preko ovdašnjeg (dubrovačkog) Lajnovića, i šaljem mu o tome vladičino pismo".
Inače sredstva koja je za propagandu i rad agenata davala Srbija nijesu bila mala. Po Ustavima propagande za 1849/50. i 1850/51. godinu, vidi se da je srpska vlada na ime propagande godišnje trošila 4-5000 talira. "Novac je trošen na plate funkcionerima organizacije, na putovanja i na prepisku. Međutim, bilo je funkcionera koji su kao veliki rodoljubi i prilično imućni ljudi radili besplatno na organizaciji političke propagande. Pod platom je bilo 28 lica: jedan kolovođa (Matija Ban, jer je drugi kolovođa Toma Kovačević bio činovnik (kaznačej) u Ministarstvu unutrašnjih djela – u vojnom odjeljenju, i kao takav otpravljao je dužnost kolovođe); dvanaest agenata; jedan kurir; dvojica momaka kod kolovođe i dvanaest momaka kod agenata. Južnom kolovođi Matiji Banu poglavar će odrediti platu prema njegovim potrebama (kolovođi je godišnja naknada samo za putovanje bila oko 200 talira; tj. 20 dukata)… Da bi se agenti uvjerili da je rad na političkoj propagandi sasvim ozbiljna stvar i da bi sa što više volje i elana svoju dužnost otpravljali u ustavu je odre-đeno da im se dade plata unaprijed za pola godine. Kao važna ličnost Njegoš je dobio i u ustavima propagande posebno mjesto. Tamo piše da: "Pisma koja šiljana budu na vladiku crnogorskog, šiljaćedu se preko agenta dubrovačkog, no ovaj neće stajati u prepisci sa vladikom, po čem bi to vladika ispod svoga dostojanstva smatrao".
No, ako su čuvali Vladičino dostojanstvo to se nijesu libili da njegovo slovenofilstvo iskoriste za svoje ciljeve. O tom Strnjaković u pomenutom radu piše: "Da bi se opšti vojni plan mogao napisati i u njemu predvideti sve što je bilo potrebno za opšti ustanak i vođenje rata, potrebno je bilo da se što pre dobave raznovrsni podaci od Petra II i svih agenata. Kako se Petar II u ovo doba nalazio u Austriji, to Kovačević predlaže: da prota Nikolajević ode vladici Petru II i s njim se sastane u Trstu ili Mlecima i o ovom predmetu se razgovaraju… Ako bi poglavarstvo usvojilo njegov predlog sastanka sa vladikom crnogorskim; Kovačević je mislio da bi se na tom istom sastanku trebalo sporazumeti sa Petrom II, "da se njegov naslednik u Srbiju dovede". Namjera ovog predloga bila je jasna. Vladičinog nasljednika treba dovesti u

Srbiju da bi se on u njoj vaspitavao u onom istom duhu i pravcu u kom je vođena politička propaganda. Vaspitavajući se u Srbiji, budući vladalac Crne Gore, biće uvek obavezan prema njoj i nalaziće se u nekoliko pod uticajem politike koja se bude vodila u Beogradu".
Njegoševi kontakti sa Srbijom budno su praćeni od Austrije (na žalost jedan od glavnih austrijskih špijuna bio je oficir Orešković, Srbin iz Hravtske) koja se plašila revolucije među Južnim Slovenima i zbližavanja Srba i Crnogoraca. Tako Vladan Đorđević u svojoj knjizi navodi izvještaj pukovnika Kavačija austrijskoj vladi: "Njeni agenti (srpske vlade, primjedba D. B. P.) uplivisali su još na Vladiku Petra II, koji je ionako kao pesnik sanjao o vaskrsu srpske na Kosovu propale države, te su mu toliko zavrteli mozak da je počeo javno govoriti o znatnom proširenju Crne Gore. Car Nikola I zovne ga za to u Peterburg, gde su ga ozbiljno opomenuli da bude miran. Vladičin sekretar Milak-ović, koji je bio obrazovan čovjek, uspeo je da umiri Cara Nikolu". Osim sekretarske dužnosti Milak-ović je za račun srpske vlade obavljao i ulogu agenta kontrolora. Bio je uvijek uz Vladiku i imao uvida u sve spise i namjere i mogao je intervenisati u korist svojih nalogodavaca. Njegovom ulogom pozabavićemo se podrobnije u nastavku feljtona.

IMA LI ZA CRNOGORCE MJESTA U SRBIJI?

Pored rada na "zajedničkom projektu" oslobođenja slovenske braće Njegoš i Garašanin su sarađ-ivali i na međudržavnim poslovima. Jedan od najvećih problema crnogorskog naroda bio je iseljavanje. Organizovano započelo još za vrijeme Vladike Vasilija (polovina XVIII vijeka) posebno je dolazilo do izražaja za vrijeme gladnih godina.

Garašanin o Crnogorcima: Ne smijemo premnogo ovih neradnika i prosjaka u Srbiju pustiti

Tako je i Njegoš prodao zlatne i brilijantske krstove i ikone da bi kupio žito za prehranu svoga naroda i sa žaljenjem im pomogao da negdje van otadžbine pronađu uhljebije. S toga se i nekoliko puta sa takvim zahtjevima obraćao Garašaninu. Iako je srpski ministar uvažavao samoga Petra II Petrovića Njegoša, to prema njegovim zemljacima nije gajio baš najbolje mišljenje. Tako u pismu Avramu Petronijeviću 3. juna 1847. povodom dolaska grupe Crnogoraca, za koje je molio i Simo Milutinović Sarajlija da budu primljeni, Garašanin kaže: "Gospodine. Ja sam već izdao dopuštenje, da oni Crnogorci o koima je onomad reč u ministerijalnom zasedaniju bila mogu ovamo preći. Ovo je sad opet druga gomila i ja se ne smem saglasiti, da se ovako prem-nogo ovi neradina i prosjaka ovamo u zemlju na veliko nespokojstvo našeg naroda upuste. Iz iskustva se zna, da se oni nikad neće ovdje ozbiljno da nasele, no pošto probave nekoliko meseci u prosjačenju povrate se natrag pa u povratku počine mloge poare i tako nevredimi otidu opet preko granice. Naš narod pak žestoko žali na pravitelstvo što ono ne zabrani ovakvim ljudima ovamo prelaziti i ovo mjenije naroda mi moramo uvažiti, jerbo i pravedno i ne treba stvar do toga da doteramo, da sam narod bude prinuđen mimo svoe vlasti izgoniti Crnogorce iz zemlje. G. Milutinović lako može u sobi umstvovati o srbinstvu, jednorodštvu, i šta ja znam još, ali to u stvari drugojačije stoi. Treba najpre ako je mogućno gledati, da budu Crnogorci dostojni prijema u Srbiji pa ćemo i mi zaedno sa Milutinovićem u smotrenju Crnogoraca misliti, govoriti i tvoriti.
Ovo je moje mjenije o Crnogorcima, a još vam i to dodati moram da u svakoj četi ajduka na granici ima i po gdi koi od ovakovi Crnogoraca, koi izostanu od povraćajući(h) se".
Kao poštovalac Karađorđevića, Njegoš je lako nalazio zajednički jezik sa srpskom vladom i Garašaninom. Mada je Njegoševe iskrene tež-nje za oslobođenjem i jedinstvom južnoslovenske braće vješto koristio, Garašanin je iskreno bio ožalošćen Njegoševom smrću (31.X 1851) i smatrao je da su izgubili velikog prijatelja kakav teško može biti njegov zastupnik. Stupanjem Danila – Zeka Petrovića Njegoša na crnogorski prijesto ova predviđanja su se pokazala tačnim.

KNJAZ DANILO KAO SMETNJA GARAŠANINOVIM PLANOVIMA

Knjaz Danilo se Garašaninu žestoko zamjerio na samom početku vladavine. Osnovni razlog bio je Danilovo odbijanje da obuče mantiju, jer je mlađi Petrović proglasio svjetovnu vlast – kneževinu Crnu Goru. Shvatajući da to vodi učvršćenju dinastije Petrović – Njegoš i Crne Gore kao suverene države, Garašanin je prema nekim svjedočenjima izjavio da je to "najnesrećniji događaj za Srbiju". U drža-vničkim poslovima Danilo je bio sušta suprotnost Njegošu. Ranije smo naglasili da je mali broj Crnogoraca imao jasnu koncepciju državnog i nacionalnog razvoja. Jedan od rijetkih koji je od prvog trena počeo da stvara savremenu državu bio je knjaz Danilo. Počeo je da razmišlja o proširenju i međunarodnom priznanju granica Crne Gore. Reformisao je vojsku, donio zakonik. Energično se suprotstavljao plemenskoj samovolji i u politici prenstveno gledao svoje interese. Smatrao je da treba preduzimati efikasnije akcije prema neprijatelju. Nije mu se sviđala politika Aleksandra Karađor-đevića prema Turskoj koja je bila na liniji nezamjeranja. Kod Danila je sve više raslo uvjerenje da on treba da bude osloboditelj i ujedinitelj nove srpsko-crnogorske države. Dovoljno razloga za sukob i mržnju.
Prvi sukob, koji formalno nije bio političke prirode, desio se krajem 1852.godine. Tada se počelo razgovarati o mogućnosti Danilove ženidbe sa Kleopatrom, kćerkom Aleksandra Karađorđevića. Na šture vijesti o tome odmah su reagovale velike sile. Turska je iz razumljivih razloga bila protiv, a francuski predstavnik u Carigradu izjavio je srpskom kapućehaji Nikolajeviću da bi se to vezivanje dvije slovenske dinastije protumačilo kao neprijateljski akt. Međutim, glavni protivnik ove veze bio je Garašanin. U jednom pismu kaže: "Ne znam zašto su došli (crnogorski izaslanici, pr.D.B.P.). Mora da će govoriti o ženidbi njihovog knjaza sa Kneževom kćeri jer su o ovom nešto bulaznili". Isto tako Garašanin je uvjeravao francuske izaslanike da od ženidbe neće biti ništa, jer će oni svaki predlog odbiti. Danilo je morao znati ko stoji iza ovakvih stavova i počeo je drugačije da se odnosi prema srpskom režimu. Taj odnos, često na ivici otvorenog sukoba, kulminirao je u toku crnogorsko-turskog rata 1852-53.godine. Očekujući da će to biti početak ustanka svih južnoslovenskih naroda Danilo je bio ogorčen pasivnim držanjem Srbije.

Knjaz Danilo je iz Beča poručivao u Srbiju da neće više nikad biti prijatelj srpskog naroda i Kneza

Kako navodi D.Strnjaković u svome radu "Srbija Pijemont Južnih Slovena", "knez Danilo nije bio zadovoljan držanjem Kneza i srpske vlade za vreme tursko-crnogorskog rata. On je psovao i grdio srpskog kneza, njegovu vladu i ceo narod u Srbiji, što nisu i oni kad i Crnogorci ustali protiv Turaka, da rasprostrane svoje otačastvo. Za vreme svog boravka u Beču on je poručivao u Srbiju da neće više nikad biti prijatelj srpskog naroda i njegovog Kneza"(str.44). Za vrijeme Danilovog boravka u Beču (april 1853) izbilo je na vidjelo koliko su Aleksandar Karađorđević i on na suprotstavljenim stranama. Danilo je sklopio tajni spor sa Milošem i Mihailom Obrenovićem protiv kneza Aleksandra. U te radnje uvučen je i jedan broj viđenijih Srba, protivnika tadašnjeg režima u Srbiji. U isto vrijeme Aleksandar i Garašanin počinju da kuju planove za svrgavanje Danila sa vlasti. Taj sukob će biti bespoštedan i daće prve žrtve političkih obračuna do same smrti knjaza Danila.
"Verovatno pod Kneževim uticajem, zvanični krugovi u Beogradu počeli su tajno da rade na obaranju kneza Danila s crnogorskog prestola. U slučaju da njihova namera uspe, oni su hteli da na crnogorski presto dovedu Danilovog rođaka Stevana Perovića Cucu… sin(a) sestre vladike Petra II, još kao mlad dečko započeo je svoje školovanje u gimnaziji u Beogradu 1845. godine. Docnije, Perović je prešao u vojničku (artilerisku) školu. Kako je Perović školovan u Beogradu pod nadzorom srpske vlade, to su Knez i Kneževa vlada imali veliko poverenje u njega. On je isto tako, po mišljenju mnogih u Beogradu, bio čovek od vrednosti koji se ne bi dao lako potčiniti ruskom uticaju".

"DIVERZIJE" NJEGOŠEVOG I DANILOVOG SEKRETARA MEDAKOVIĆA

Milorad Medaković, učeni "Srbin iz preka" bio je, kako rekosmo Njegošev sekretar. Pored obaveza prema Garašaninu izgleda da je bio i povjerljivi čovjek-obavještajac ruskog konzula u Beogradu. Ponašao se kao agent "krtica" koji se u pravo vrijeme nađe na pravom mjestu i nanese neprocjenjivu štetu, a da protivnik nije svjestan odakle je opasnost došla. Svoju vještinu Medaković je pokazivao u raznim prilikama i koliko je uspješan govori podatak da ni Njegoš ni Danilo nijesu primijetili njegovu dopunsku djelatnost. Ovom prilikom izdvojićemo dva bitna momenta o njegovom štetnom djelovanju u Crnoj Gori. Prvi se odnosi na vrijeme bolesti Njegoševe. U junu 1850. Njegoš je pošao na liječenje. Medaković iz Beograda piše pismo koje ima za cilj da izazove sukobe u Crnoj Gori i oslabi njenu moć. Pismo se odnosi na pitanje Njegoševa nasljednika i nalogodavci Medakovićevi hoće da se na vrijeme obezbijede, da koristeći razdor dovedu svog čovjeka. Pismo je Medaković adresovao na Njegoševa brata Đorđa: "Vaše Visokoblagorodije, Odlazak Gospodarev i posljednja knočina njegova ne znam kakvo će posljedovanije imati, budući sam dobio izvestije, kako je vrlo slaba nadežda o njegovom povratku u Crnu Goru, i kako je on već mesto sebe za svaki slučaj nasljednika imenovao i to Zeka. Molim, da li je ovo s Vašim Soglasijem, i pristajete li Vi na takvo rješenije? Mislite li vi da će u takvom slučaju Zeko visokoj dužnosti zemaljskoj upraviteljstva u struci diplomatičeskoj, političeskoj s izvanjskim, ili bolje reći pograničnim državama moći dostojno odgovoriti, da ima važnost i silu brinuti se i raditi za taj viteški narod? Ja o tome sumnjam i držim se izvjesno, bez svakog pristrasija i licemjerstva, da Crna Gora pritjažava samo jednog muža, koji pritjažava sva svojstva jednog zemaljskog Gospodara i pod kojom upravom bi Crnogorci bili pravi slobodni sokolovi, a ta ste visoka osoba Vi, i nemojte se toga odricati budući neće biti od potrebe da dva bremena snosite, nego jedno i to mirsko, a duhovno neka drugi snosi, i neka gleda crkve i druge crkovne poslove, u svjetska djela da se ni malo ne miješa.

Moja je želja viditi Vas kao dostojnog Upraviteljem i Gospodarem i Knjazom Crnogorskim za koje ću ja i raditi, i koje Vas opet mimoići ne može, samo vaša volja neka je pri tom i da vidimo svi kako je vaša posljednja želja za svoj narod ne štediti truda, da mu koliko je više moguće pomognete.

Ja toliko molim da me o tom opstojateljno izvjestite da znam i na dalje postupati đe treba i đe se može što učinit, samo Vi dostavite mi sve obstojateljno.

Pisma koja na mene ovog sadržaja opremite, izvolite samo duplu kuvertu staviti, tj. u jednoj na mene, a u drugoj s polja stavite bez da što drugo pišete: Al Sig. Milan Simić Belgrado.

Ja ovo pismo što šaljem Vama pod kuvertom na g-na Mar.Bjeladinovića da Vam opremi.

Knjaz Danilo je iz Beča poručivao u Srbiju da neće više nikad biti prijatelj srpskog naroda i Kneza

Kako navodi D.Strnjaković u svome radu "Srbija Pijemont Južnih Slovena", "knez Danilo nije bio zadovoljan držanjem Kneza i srpske vlade za vreme tursko-crnogorskog rata. On je psovao i grdio srpskog kneza, njegovu vladu i ceo narod u Srbiji, što nisu i oni kad i Crnogorci ustali protiv Turaka, da rasprostrane svoje otačastvo. Za vreme svog boravka u Beču on je poručivao u Srbiju da neće više nikad biti prijatelj srpskog naroda i njegovog Kneza"(str.44). Za vrijeme Danilovog boravka u Beču (april 1853) izbilo je na vidjelo koliko su Aleksandar Karađorđević i on na suprotstavljenim stranama. Danilo je sklopio tajni spor sa Milošem i Mihailom Obrenovićem protiv kneza Aleksandra. U te radnje uvučen je i jedan broj viđenijih Srba, protivnika tadašnjeg režima u Srbiji. U isto vrijeme Aleksandar i Garašanin počinju da kuju planove za svrgavanje Danila sa vlasti. Taj sukob će biti bespoštedan i daće prve žrtve političkih obračuna do same smrti knjaza Danila.

"Verovatno pod Kneževim uticajem, zvanični krugovi u Beogradu počeli su tajno da rade na obaranju kneza Danila s crnogorskog prestola. U slučaju da njihova namera uspe, oni su hteli da na crnogorski presto dovedu Danilovog rođaka Stevana Perovića Cucu… sin(a) sestre vladike Petra II, još kao mlad dečko započeo je svoje školovanje u gimnaziji u Beogradu 1845. godine. Docnije, Perović je prešao u vojničku (artilerisku) školu. Kako je Perović školovan u Beogradu pod nadzorom srpske vlade, to su Knez i Kneževa vlada imali veliko poverenje u

njega. On je isto tako, po mišljenju mnogih u Beogradu, bio čovek od vrednosti koji se ne bi dao lako potčiniti ruskom uticaju".

"DIVERZIJE" NJEGOŠEVOG I DANILOVOG SEKRETARA MEDAKOVIĆA

Milorad Medaković, učeni "Srbin iz preka" bio je, kako rekosmo Njegošev sekretar. Pored obaveza prema Garašaninu izgleda da je bio i povjerljivi čovjek-obavještajac ruskog konzula u Beogradu. Ponašao se kao agent "krtica" koji se u pravo vrijeme nađe na pravom mjestu i nanese neprocjenjivu štetu, a da protivnik nije svjestan odakle je opasnost došla. Svoju vještinu Medaković je pokazivao u raznim prilikama i koliko je uspješan govori podatak da ni Njegoš ni Danilo nijesu primijetili njegovu dopunsku djelatnost. Ovom prilikom izdvojićemo dva bitna momenta o njegovom štetnom djelovanju u Crnoj Gori. Prvi se odnosi na vrijeme bolesti Njegoševe. U junu 1850. Njegoš je pošao na liječenje. Medaković iz Beograda piše pismo koje ima za cilj da izazove sukobe u Crnoj Gori i oslabi njenu moć. Pismo se odnosi na pitanje Njegoševa nasljednika i nalogodavci Medakovićevi hoće da se na vrijeme obezbijede, da koristeći razdor dovedu svog čovjeka. Pismo je Medaković adresovao na Njegoševa brata Đorđa: "Vaše Visokoblagorodije, Odlazak Gospodarev i posljednja knočina njegova ne znam kakvo će posljedovanije imati, budući sam dobio izvestije, kako je vrlo slaba nadežda o njegovom povratku u Crnu Goru, i kako je on već mesto sebe za svaki slučaj nasljednika imenovao i to Zeka. Molim, da li je ovo s Vašim Soglasijem, i pristajete li Vi na takvo rješenije? Mislite li vi da će u takvom slučaju Zeko visokoj dužnosti zemaljskoj upraviteljstva u struci diplomatičeskoj, političeskoj s izvanjskim, ili bolje reći pograničnim državama moći dostojno odgovoriti, da ima važnost i silu brinuti se i raditi za taj viteški narod? Ja o tome sumnjam i držim se izvjesno, bez svakog pristrasija i licemjerstva, da Crna Gora pritjažava samo jednog muža, koji pritjažava sva svojstva jednog zemaljskog Gospodara i pod kojom upravom bi Crnogorci bili pravi slobodni sokolovi, a ta ste visoka osoba Vi, i nemojte se toga odricati budući neće biti od potrebe da dva bremena snosite, nego jedno i to mirsko, a duhovno neka drugi snosi, i neka gleda crkve i druge crkovne poslove, u svjetska djela da se ni malo ne miješa.

Moja je želja viditi Vas kao dostojnog Upraviteljem i Gospodarem i Knjazom Crnogorskim za koje ću ja i raditi, i koje Vas opet mimoići ne može, samo vaša volja neka je pri tom i da vidimo svi kako je vaša posljednja želja za svoj narod ne štediti truda, da mu koliko je više moguće pomognete.

Ja toliko molim da me o tom opstojateljno izvjestite da znam i na dalje postupati đe treba i đe se može što učinit, samo Vi dostavite mi sve obstojateljno.

Pisma koja na mene ovog sadržaja opremite, izvolite samo duplu kuvertu staviti, tj. u jednoj na mene, a u drugoj s polja stavite bez da što drugo pišete: Al Sig. Milan Simić Belgrado.

Ja ovo pismo što šaljem Vama pod kuvertom na g-na Mar.Bjeladinovića da Vam opremi.

Knjaz Danilo je poručio: Moji su prethodnici bili nezavisni knezovi Crne Gore i hercezi Zete

Ni Garašanin ne miruje. Zahvaljujući Danilovoj lošoj "kadrovskoj politici", tako uobičajenoj za Crnu Goru, uspio je da za svoje planove pridobije čovjeka koji je odigrao odlučujuću ulogu u ubistvu knjaza Danila. Bio je to vladika Nikanor, austrijski podanik, rodom iz Dalmacije (slučajnost je, ako uopšte u istoriji ima slučajnosti, da je i sadašnji vladika Nikanor sa rodnim mjestom na Cetinju rodom iz istog kraja!). Čudno je kako je Danilo za vladiku postavio izvanjca ako se znaju odluke sa zajedničke skupštine crnogorskog Senata i crnogorskih glavara, održane 1852, gdje je odlučeno da se Crna Gora proglasi za knjaževinu i o tome zatražena saglasnost od carske Rusije, izložena u šest tačaka, gdje se izričito kaže u trećoj tački, "Vladika, bolje episkog ili arhiepiskop Crne Gore, koji će imati ograničenu vlast nad crkovne stvari biti će izabran sa posredstvom visoke vlade, među članove sijateljnoga plemena Petrovića Njegoša, ili od ostalije najblagorodniji crnogorskije familija". Na svoju nesreću Danilo je odstupio od ovoga, a narod je "svoga" novoga vladiku zapamtio kao

“nevjernog vladiku Nikanora”. Pođimo ipak hronološkim redom.

DANILOVI USPJESI UBRZAVAJU GARAŠANINOVE NAMJERE ZA KONAČNI OBRAČUN

Potiskujući lične sukobe knjaz Danilo je smatrao da je pravi momenat za zajedničku akciju Srbije i Crne Gore bio početak krimskog rata (1853-1856), gdje bi se uz pomoć Rusije Turska konačno porazila i time omogućilo stvaranje južnoslovenske države. Međutim i ovoga puta Srbija je smatrala da treba da ostane po strani i sačeka razvoj događaja. U tome su ulogu odigrale i velike sile. Pokazalo se da su srpska gledanja bila realnija, jer je Rusija poražena. Nakon zaključenja Pariskog mira 1856, Rusija kao poražena strana željela je da se oporavi i smetale su joj akcije koje knjaz Danilo preduzima. Sa svojom politikom okreću se Srbiji, a Danilo saveznika traži u Francuskoj. Kako je na konferenciji u Parizu turski predstavnik pomenuo Crnu Goru kao njihovu provinciju, to Danilo piše velikim silama protest sa memorandumom.

“Prevashodstvo, U konferenciji u Parizu, pred punomoćnicima sviju V. Sila – Ali paša je gurnuo da Porta smatra Crnu Goru kao svoju provinciju. Ovo se tvrđenje ne može održati. Crnogorci bi prije imali prava da pretenduju na polovinu Albanije i na cijelu Hercegovinu, jer su moji prethodnici, nezavisni knezovi Crne Gore bili i hercezi Zete, a Turci nijesu nikada bili sopstvenici Crne Gore. Molim V.Pr. da uzme na znanje ovaj protest. Cetinje, 19. maja 1856. Knez Crne gore i Brda Danilo Petrović Njegoš.”

Kao dopunski akt Danilo je Ministrima potpisnicima Pariskog ugovora poslao sljedeći memorandum:

“Za vrijeme čestih i presudnih skupova predstavnika stranih država, narod Crnogoraca (la nation des Montenegrins) ostajaše na miru i ne prestavljaše Evropskim silama svoj mučni položaj u kome se nalazi već nekoliko vjekova.

Za vrijeme od 466 godina nije bio potčinjen nikakvoj sili i nije priznavao nikakvu vlast nad sobom. Prije se može reći da je pao sa mačem u ruci za svoju nezavisnost, kao žrtva na oltaru svoje slobode. Narod Crnogorski za vrijeme od četiri i po stoljeća vojevao je neprekidno sa Turskom, koja je negdje bila najsilnije carstvo u Evropi, pred kojom su drhtale sve Evropske države. Svaka stijena crnogorske zemlje okupana je krvlju njenih junaka, i samo tako bila je u stanju da sačuva svoju dragu slobodu do danas. Ljudski duh i politika jedne Velike Sile Evropske orgriješila bi se ako ne bi priznala zasluge ovih gorštaka za hrišćanstvo i kad bi napuštila jedan narod, koji se u svom neplodnom stijenju održao i onda kada su Turci pokorili i podjarmili silna carstva Srbije, Grčke, Bugarske, Bosne i Epira. Ovaj je narod uvjek pretpostavljao da umre s mačem u ruci nego da podnese sramno podanstvo tuđinu.

Evropske Sile poznaju malo ili ni malo ovaj narod gorštaka; monarsi nikada se ne staraju za priznanje njegove nezavisnosti niti da on bude primljen u skup evropskih država. Uzrok je bio u jerarhijskoj vladavini, koja je oborena poslije 366 godina zavođenjem starog ustrojstva. Ovaj narod, ne nalazeći zaštite i pomoći kod hrišćanskih država, koje su trebale da za njegove zasluge Hrišćanstvu poprave njegovo stanje, ostao je u takvoj nevolji da je bio primoran neprekidno boriti se za svoju staru otadžbinu.

Ako Crna Gora ostane i dalje stiješnjena u ovim uzanim granicama, moraće i od sada živjeti u neprekidnoj krvavoj borbi kao što je živjela i prošla četiri vijeka.

Crna Gora ne traži one zemlje koje su nekada bile njena svojina, nego traži samo one zemlje za koje je ratovala u najopasnije doba, i za koje je kao i za svoju nezavisnost prolivala svoju krv.

Nakon pobjede na Grahovu i oduševljenja Srba Danilov ugled porastao je do opasne granice

“Nije potrebno ovdje diskutovati o nezavisnosti Crne Gore, jer ona je uvijek imala pravo da ratuje sa turskim carstvom i da zaključuje mir s njim, ona se svagda efektivno koristila tim pravom.

Evropske Sile angažovahu Crnogorce da im pomognu u njihovim ratovima za Hrišćanstvo protiv Muhamedanaca koji onda bijahu silni. Crnogorci su im svagda sa zadovoljstvom pomagali u tim ekspedicijama što može posvjedočiti i Austrija i Rusija i bivša Republika Mletačka. Francuzi i Inglezi poznali su se sa Crnogorcima samo djelimično 1806-1814, kada su ovi prevarom zapali između dvije vatre.

Za vrijeme ovih godina Crnogorci su imali u svojini Grahovo, Župu, Banjane, Pivu, Drobnjake, Kruševicu, Zupce i Vasojeviće do rijeke Tare i Lima, i oni se i danas biju s Turcima za njih. Crnogorci su osvojili svojom krvlju i cijelo Kotorsko primorje, i držali su ga do 1914. Aleksandar I, Car Ruski, angažovao je te godine Mitropolita koji je onda vladao (Petra I Petrovića Njegoša) i crnogorski narod da ustupe Kotorsko primorje Austriji, jer je tako odlučeno na evropskom kongresu. Crnogorci su se, poštujući odluku Evropskih Sila, povukli u svoje planine, ostavivši primorje Austriji. Onda su V.Sile učinile veliku nepravdu ovom narodu, jer mu ne ostaviše ni jedno pristanište za trgovinu.

A bez slobodne trgovine zemlja i narod crnogorski ne mogu postići nikakva napretka ni razvitka unutrašnjeg, ni potrebnu političku organizaciju niti odnošaje sa susjednim državama koje bi željeti bilo (koliko su napredne ove ideje knjaza Danila, čak i u odnosu na neke savremenike koji još ne shvataju značaj slobodnog tržišta svikli na dogovornu, bolje reći kolonijalnu ekonomiju). Za to se u početku XVIII vijeka Vladika Danilo starao da spoji barsko primorje sa Crnom Gorom, koje je nekada bilo njeno, i za koje je mnogo crnogorske krvi proliveno.

Oslanjajući se na ove razloge očekujem sa povjerenjem da će Velike Sile Evropske uzeti pod svoju zaštitu slabijega i da će mu od jačega osigurati njegov integritet, njegov narodni život i njegova prava.

Velike Sile učinile su da je Rusija ustupila Turskoj peti dio Basarabije. One bi imale više prava da traže da se Crnoj Gori doda parče Turske, jer se Crna Gora nalazi u većoj opasnosti od Turske nego što je ova bila prema Rusiji, da se Crnoj Gori ustupi ono zemljište za koje se Crnogorci bore da ne pripadne Turskoj.

Evo što traže Crnogorci:

1. Da se nezavisnost Crne Gore prizna diplomatskim putem.
2. Da se rašire granice Crnogorske prema Hercegovini i Albaniji.
3. Da se crnogorska granica prema Turskoj utvrdi onako kao što je utvrđena prema Austriji.
4. Da se Crnoj Gori ustupi Bar, koji je na njenoj granici i na moru.

V. pr. vidjeće iz ovog kratkog objašnjenja stanje i ratna preduzeća ovoga naroda. Zato se ja nadam da će V. pr. iznijeti ova objašnjenja pred Njegovo Veličanstvo, čija ljubav za hrišćanstvo i za pravdu daje nam nadu na najveće blagovoljenje prema crnogorskom narodu.

Primite Gospodine Ministre, uvjerenje moga najvećeg poštovanja.

Danilo Petrović Njegoš, Knez Crne Gore i Brda".

Već sljedeće 1857. godine Danilo putuje za Pariz i učvršćuje veze sa Napoleonom III, kojemu je nakon jednog atentata ponudio da mu pošalje 25 najhrabrijih Crnogoraca da ga čuvaju, slično kako su Mameluci čuvali Napoleona I. Iza diplomatskih bojeva došlo je i do ratnog sukoba Crne Gore i Turske. Bitka na Grahovu pronijela je slavu crnogorskog oružja širom Evrope, a njen ugled među južnoslovenskim narodima vraćao se na stare pozicije. Naročito oduševljenje pokazali su Srbi u Srbiji i Vojvodini. Smatrali su da je kucnuo čas da se poradi na ostvarenju vjekovnih težnji o zajedničkom životu sa bratskim crnogorskim narodom. Danilov ugled porastao je do opasne granice – počelo se govoriti da bi u novoj srpsko-crnogorskoj državi on zasjeo na prijesto. I on sam sanjao je iste snove. No, to mišljenje nije dijelila uprava u Srbiji. Njene namjere nijesu bile saglasne narodnim težnjama. Radili su na duge staze, strpljivo i uporno realizujući planove u kojima za Crnu Goru i dinastiju Petrovića nije bilo mjesta.

Knjaz Danilo uspostavio je veze sa Garibaldijem čiji je model ujedinjenja talijanskih država služio Danilu kao podstrek u radu na ujedinjenu Južnih Slovena. Sasvim je normalno što su protiv stvaranja jake slovenske države na jugu bile susjedne velike sile: Austrija i Turska. Isto tako ne čudi što je Rusija imala druge planove, jer joj je Danilo izmakao iz "bratskog

zagrljaja". A Srbiji je sam Danilo sa svojim idejama o jakoj Crnoj Gori i njenoj pijemontskoj državi bio i te kakva prepreka u načertanijevskim nakanama. S toga su svi našli zajednički interesi i poradili na likvidiranju mladog Petrovića.

"Nevjernog vladiku" Nikanora Nikola je otpustio zbog odsustva sa pogreba ubijenog knjaza Danila

Trebalo je pronaći egzekutore koji će izazvati najmanje sumnje da su angažovani od drugih. Mogućnosti za izbor bilo je mnogo, jer se Danilo zamjerio mnogima u Crnoj Gori, a i najbolje je bilo da taj posao obavi Crnogorac. Pop Puniša Pavićević i Todor Kadić, crnogorski emigranti, borave u Beču. Obraćaju se ruskom poslanstvu za pasoše. Na odgovor čekaju dugo vrijeme. Da ne dangube traže pasoš za Srbiju. Da li su i koliko tamo boravili ostaje tajna. Od austrijskog šefa policije traže putne troškove. Odlaze za Carigrad i vraćaju se u skadarski pašaluk. Čekaju povoljnu priliku da se osvete knjazu Danilu. Vođeni željom za vraćanje duga i učinjena poniženja od Danilove strane ne uviđaju da su postali oruđe u tuđim rukama . Bili su kao navođena raketa s daljinskim upravljačem što će i kasnije biti još jedna karakteristika za politička događanja u Crnoj Gori. Dan prije Danilova ubistva u Kotoru je boravio "crnogorski" vladika Nikanor. On je obavještavao o tačnom Danilovom dolasku. Nije smjelo biti greške. Austrijska policija se pravila nevješta iako je Kadić ranije bio protjeran sa njihove teritorije. Pred veče, 12. avgusta 1860. Kadić je pucao i smrtno ranio knjaza Danila, koji je izdahnuo sljedećeg dana. Po nekim svjedočenjima onako bolan pljunuo je u lice Nikanoru. Austrijanci su se potrudili da se odmah objavi da je atentator Crnogorac.
Crnogorci su mrtvoga knjaza ponijeli za Cetinje. Vladika Nikanor se vratio u Kotor "bajagi što se naprečac razboleo, i što bajagi nije bilo konja za njega, a u stvari što se bojao da ga novi vladalac ne povuče na odgovor za način na koji je on upravljao crkvenim imanjem". U Kotoru je, od naroda nazvanom "nevjernom vladici", Nikanoru stiglo pisamce od novog crnogorskog Gospodara Nikole I Petrovića Njegoša: "Čast mi je, Monsenjeru, Da Vas izvijestim da nijeste više Vladika na Cetinju, Vaše odsustvo na pogrebu pokojnog knjaza, Vašega Dobrotvora, uzrok je Vašega otpuštanja. Zabranjuje Vam se da ponesete sa sobom ma kakav predmet koji je svojina cetinjske crkve…". Nikanor se nije mnogo bavio u Kotoru, već je produžio za Beč, a odatle za Rusiju gdje je dobio visok položaj u crkvenoj hijerarhiji. Vjerovatno kao nagradu za doprinos u likvidaciji neposlušnog crnogorskog vladara.
Iako je za novog vladara Crne Gore izabran Danilov sinovac Nikola, ipak je pravi rukovodilac svih političkih akcija i vojne aktivnosti bio veliki vojvoda Mirko, otac Nikolin i brat Danilov. Slavljen kao vojskovođa sa Grahovca nastavio je Danilove planove u smislu teritorijalnog proširenja Crne Gore. Posao mu je bio olakšan zahvaljujući težnjama okolnih naroda i jednog dijela muslimanskog i albanskog stanovništva za zajedničkim životom sa Crnogorcima u jedinstvenoj državi. I Mirko nastavlja saradnju sa Garibaldijem. Pronosili su se glasovi da će se garibaldinci iskrcati u Dalmaciji i zajedno sa Crnogorcima podići narod Bosne i Hercegovine na ustanak koji bi se dalje proširio sve do Mađarske i doveo do revolucije velikih razmjera. Sve to je palilo narodnu maštu, a u stvarnosti niti Crna Gora niti Srbija nijesu imale snage da se stave na čelo pokreta širih razmjera. Bez obzira na to, energičnost i riješenost Crne Gore da se definitivno razračuna sa Turskom, tjerala je Srbiju da odstupi od provjerene politike čekanja i ponovo aktivira rad svojih agenata u južnoslovenskim krajevima. Cilj je bio vratiti poljuljani primat i oslabiti ulogu Crne Gore. Međutim, slične ideje u odnosu na Srbiju gajio je i knjaz Nikola, odnosno Mirko Petrović, veliki vojvoda, tako da se uz javni rad na saradnji dvije države, vodio podzemni obračun dinastije i koncepcija.

ŠPIJUNSKI RAT IZMEĐU SRBIJE I CRNE GORE
KAKO OSLABITI UGLED SRBIJE
MISIJE VUKA KARADŽIĆA

Među Južnim Slovenima početkom 1860. godine dolazi nanovo do buđenja ideja o sveopštem

ustanku. U Beogradu i Cetinju borave emigranti iz Bosne i Hercegovine, Bugarske i drugih krajeva. Srbija širi svoje agenture, a Crna Gora nastoji da iskoristi svoj ugled i stavi se na čelo pokreta. Sve te okolnosti primoravaju i srpsku i crnogorsku vladu da sarađuju na zajedničkom zadatku bez obzira na odnose vladajućih porodica Obrenovića (Mihaila) i Petrovića (Nikole). U svrhu bližeg određivanja zadataka u povjerljivu misiju kao predstavnik srpske vlade na Cetinju je krajem 1860. boravio Vuk Karadžić. Donio je pismo Nikoli od kneza Mihaila, a putovanje je za radoznale strane sile obrazlagao naučnim interesima – prikupljanje narodnog blaga. Osim povjerljivog rada za srpsku vladu Vuk Karadžić bio je čovjek na koga je uvijek računala austrijska vlada, a i još neka ako je mogla dobro platiti svoje usluge.

Knjaz Mirko nije Vuku Karadžiću mogao oprostiti prelazak u katoličku vjeru zbog „neke ženetine”

Knjaz Mirko nije na Vuka Karadžića gledao sa simpatijama. Naročito mu nije mogao oprostiti prelazak u katoličku vjeru zbog “nekakve ženetine” (naime, prilikom ženidbe sa Austrijankom Anom Vuk je primio katoličku vjeru, što mu pravoslavci nijesu mogli oprostiti jer su obično oni žene prevodili u svoju vjeru ako su one bile inovjerne). U kontaktu sa Nikolom, Vuk mu je iznio stavove srpske vlade o zajedničkom radu na oslobodilačkom pokretu. Dogovorene su šifre, a kao vrijeme za akciju određeno je proljeće 1861.godine. Srbija bi dala pomoć u oružju i municiji i jedan broj vojnika. Dok je na Cetinju bio Vuk Karadžić u Beogradu je boravio Mašo Vrbica čiji je zadatak bio nastavak pregovora. Ova misija Vuka Karadžića kasnije je izazvala mnogo neodumica. Naime, podstaknuta ovim pregovorima i vjerujući da je Srbija konačno gotova za rat, Crna Gora je izazvala sukob sa Turskom 1862. godine (Omer-pašin napad na Crnu Goru). Taj rat je dosta oslabio Crnu Goru, a Srbija je kao i u prethodnim slučajevima ostala neutralna. To je izazvalo dosta revolta među crnogorskim narodom i vladajućim krugovima. O tome više nešto kasnije.

PRELAZAK 300 VASOJEVIĆA U SRBIJU I NJIHOVO STRADANJE

Početkom maja 1861. knjaz Nikola je preduzeo nekoliko tajnih radnji na podizanju narodnog ustanka u krajevima pod turskom upravom. U to vrijeme došlo je do odlaska 300 Vasojevića za Srbiju. Cilj njihova odlaska nije do kraja rasvijetljen, a glavni akteri u sporu nastalom oko njihovog odlaska, kneževi Mihailo i Nikola, nijesu se mnogo trudili da sa njega skinu veo tajanstvenosti. Krajem maja grupa vasojevićkih junaka, nakon pričešća u manastiru Đurđevi Stupovi, pošla je tajom za Srbiju. Turske straže otkrile su pokret Crnogoraca i pokušale ih zaustaviti. Međutim, ovi borci su otkonili opasnost i sijekući Turke došli na granicu Srbije. Očekivali su oduševljeni doček, a namjesto toga dočekao ih je Mihailov oficir Alimpić i naredio im da predaju oružje. Vasojevići su to odbili govoreći da su došli da traže pomoć od Srbije da se pridruže ustanicima u Hercegovini, ali ih je opkolila vojska i policija užičkog okruga. Mučeni su glađu tri dana i na kraju su morali predati oružje. Tim činom Srbija je htjela dokazati Turskoj da je nevina u čitavoj stvari. No, prava stradanja Vasojeviće su čekala na povratku u Crnu Goru. Internirani u manjim grupama po Valjevu, Kragujevcu, Čačku čekali su dok se okončaju pregovori između Nikole i Mihaila. Dozvoljeno im je da se u malim grupama prebacuju u domovinu. Te grupe su napadane od strane Turaka, jer se očekivao njihov prelazak preko turske teritorije i uz velike žrtve stizale su u Vasojeviće. Stradalnicima iz ovoga pohoda Nikola je podigao spomenik, a preživjele odlikovao najvećim crnogorskim odlikovanjima. Simu Popoviću knjaz Nikola je izjavio da je ovo “spomenik izdajstva Srbije”.

DJELATNOST MAŠA VRBICE ILI KAKO SRBIJU UVUĆI U RAT

Neposredno nakon odlaska Vasojevića za Srbiju, Mašo Vrbica je dobio zadatak da u Sandžaku podigne ustanak. On je trebalo da organizuje odred koji bi uzbunio sjeverni dio Crne Gore, Sandžak i Metohiju. Vojnici nijesu smjeli da nose crnogorske grbove da se ne bi slučajno otkrila umiješanost crnogorskog dvora u pokrete kojima je krajnji cilj bio uvlačenje

Srbije u rat. O tome detaljno govori jedno pismo Maša Vrbice iz toga doba: "…Blagodarim Bogu zdravo sam prispio u Đurđeve Stupove. Priđe no što sam ja doša pošlo je 260 hrabri junaka od Vasojevića turskom zemljom do srbske granice i od po puta bojem posjekli su 18 turski glava i unijeli ih u Srbiju. Kako su ih Srbi primili ne znamo.
"Ja kom skupim moj korpus s pomoću boga uzeću Pljevlja i preko Pljevalja na srbsku granicu ako Bog da i sreća mog hrabrog knjaza Nikole I, pa tadar Srbima ne manka oli crni obraz za dovijek oli mač u ruke."
"Odred Maša Vrbice ubrzo je brojio 1700 ljudi. Čak je oko 4000 Albanaca-katolika iz okoline Peći bilo spremno da se pridruži Crnogorcima. Vrbica se spremao da napadne Pljevlja i Kolašin, ali je to sa Cetinja spriječeno. Iako sama nije htjela ući u rat Srbija je htjela Crnu Goru gurnuti u još jedan sukob sa Turskom.

Dok Omer-paša nadire, Garašanin likuje: Za nas bi velika sreća bila kad bi Crna Gora propala!

To se najbolje vidi iz djelatnosti srpskog agenta Jovana Nikolića Tasovca koji je u pismu Mašu Vrbici od 20. juna 1861. između ostalog napisao: "Ja niže svojeručno podpisani Jovan Nikolić Tasovac rodom Ercegovina iz Trebjova a podanik knjaževstva srpskoga ostavljam ovo moje svoje ručno pismo s danim mene od Srbskoga Praviteljstva pasošom za viša uverenja i svedočanstva Gaspodinu predvoditelju vojske Ercegovačke G.Mašu Vrbici i Glavarima pobunega naroda ercegovačka, zato kako sam poslat od njegove Svetlosti Knjaza Mihaila Obrenovića ka više rečenim glavarima i narodu ercegovačkom da im kažem iz imena je njegove Svetlosti, da nikakva uslovija i obećanja Omer pašina ne pristanu zalutu smrt no da idu složenim rukama Negovi Granici što priće mogu đeće naći naredno oruža, a dosta baruta, vojničske zahire i đe ćemo se dati nekoliko iljada Srbski vojnika u pomoć…". Od ovoga nije bilo ništa, ali se zato Crna Gora žestoko sukobila sa Omer-pašom. Ostavljena je bila bez ikakve pomoći od Srbije, koja je čak svome kapućehaji u Carigradu Petronijeviću bila naredila da prenese Porti kako ju je Crna Gora htjela uvući u savez da zajedno napadnu Turke u Bosni i Hercegovini. Petronijević je odbio to uraditi smatrajući nečasnim spirati odgovornost sa Srbije preko leđa Crne Gore. No, vazda gotovi na borbu Crnogorci su udarili na Omer-pašu. Oslabljeni ranijim ratovima i bez ičije pomoći zamalo nijesu doživjeli potpunu katastrofu. Uplele su se velike sile i Cetinje je odoljelo. Uloga Srbije i njeno ko zna koje ostajanje po strani duboko su, pored Crnogoraca, pogodili i mnoge Srbe. Štampa i mnogi književnici pisali su i pjevali o Crnoj Gori prekorijevajući svoju vladu što su navele Crnogorce na rat, a onda se nezainteresovano odnosili prema njemu. U stvari, bili su i te kako zainteresovani, ali na jedan drugi način. O tome govori Garašaninova izjava u povodu nadiranja Omer-pašine vojske ka Cetinju: "To bi još velika sreća za nas bila kad bi Crna Gora propala". O ovoj izjavi bio je obaviješten i vojvoda Mirko što je još više povećalo ogorčenje na srpsku vladu. Ozlojeđen, prilikom boravka u Beču 1863. izjavio je, u pozdravu hrvatskoj mladeži na školovanju u Beču, svoje uvjerenje da bi Hrvati pritekli u pomoć Crnogorcima da su slobodni kao Srbi".
Svoje nezadovoljstvo Crnogorci nijesu mogli dugo manifestovati, jer to osjećanje nije baš preporučljivo u politici. Okolnosti su ih tjerale da ponovo pokušaju bliže sarađivati sa Srbijom. U Hercegovini su se borili ustanici potpomognuti od knjaza Nikole. Srbija je takođe poslala svoje agente. Vodila se bitka za prevlast u Hercegovini. Nikola je već dosta žrtvovao da bi tek tako dozvolio upliv Srbije u tim krajevima. Pod plaštom saradnje opet počinju tajne djelatnosti. Vuk Karadžić nanovo posreduje između srpskog i crnogorskog kneza. U izgledu je popuštanje i potpisivanje ugovora o saradnji. Prije realizacije ugovora i jedni i drugi obavljali su djelatnosti koje bi im u dužem vremenu mogle donijeti korist. Posmatrano sa današnje tačke gledišta pobjedu je odnio Garašanin. Naime, on je u skladu sa svojim programom smatrao da je mnogo važno štampati i slati knjige u krajeve gdje treba obezbijediti srpsku dominaciju. Tako se najlakše širi uticaj, jer se od malih nogu djeca usmjeravaju i na to plodno tlo kasnije je lako usaditi sve ideje. Tako Garašanin preko Jovana Vaclika uspijeva da ubaci knjige koje su bitno uticale na svijest cnrogorske mladeži. Sve je to

potpomagano djelatnošću njegovih agenata koji su kao učitelji i popovi dolazili da rade u Crnoj Gori govoreći "uvijek kao o istom" i izjednačavajući vjersko i nacionalno sve u cilju lakšeg utapanja Crne Gore u zamišljenu Veliku Srbiju. Najbolje svjedočanstvo o tome je Garašaninovo pismo Vacliku: "Gospodine, U odgovoru na poštovano pismo vaše od 20. septembra, imam čest javiti Vam, da sam učinio što je potrebno bilo te su knjige po priloženom pod/spisku iz naše knjigopečatnje u pet sanduka pod markom M.g (Montenegro) tranzito za Crnu Goru, rekomandirane na g.Stefana Bjeladinovića u Kotoru, 13. tek. mjeseca poslane.

Neke knjige, kao: tolkovanja jevanđelija, logike kratke i prostrane, antropologija, psihologija, pjenija koje je takođe Crnogorsko Praviteljstvo iskalo, nisu poslate zato, što je od tih knjiga u našoj knjigopečatnji nestalo, a neke kod nas nisu nikako ni pečatane niti ih ima na prodaju. Naprotiv poslato je Istorija srbskij prostrani 100 komada, Istorija srbskij kratki 100 komada; Srbljaka 2 komada; po sledova… ja usop…h na Sv.Pashu 20, Crkveni Bogoslovija 20 komada, koje praviteljstvo Crnogorsko nije zahtevalo. Svr prijema ovih knjiga imate dobrotu, gospodine u svoje vreme izvestiti me.

Izvolite, gospodine, primiti ovom prilikom uverenje moga otmenoga poštovanja. I. Garašanin".

Vladan Đorđević Crnogorcima: Hoćete Prizren, gladnici, a ne znate da ćemo vam uzeti i Ćipur!

Teško je povjerovati da nije bilo knjiga koje su sa Cetinja tražili (nema logike, antropologije, psihologije), kada se zna da je to bila prilika koju je Garašanin dugo čekao – da ubaci srpske istorije i podobne udžbenike. Uostalom, poznat je njegov stav o nalaženju izgovora u svakoj prilici. U pismu Jovanu Marinoviću, pisanom u Beogradu 22.aprila 1866. Garašanin kaže: "Mi Srbi ako nismo ništa drugo kadri, bar da se dobro izgovorimo, pa ko zna da i to ne uđe u kakav god. račun".

UKAZ O ZABRANI ULASKA CIGANA I CRNOGORACA U SRBIJU

Nikolini planovi su bili drugačiji. Nije išao knjigom da mijenja nacionalnu svijest Srba i prevodi ih u Crnogorce, već je računao na živu silu. Pospješivao je iseljavanje Crnogoraca u Srbiju računajući da će mu oni pomoći da nakon sveopšteg ustanka on izbije u prvi plan i zasjedne na prijesto Južnih Slovena. U tom pravcu usmjeravali su i srpski agenti na crnogorskom dvoru knjaginja Darinka, Danilova udova i arhimandrit Nićifor Dučić. Slatka mama, no bi za udicu. Iseljavanje je dobilo zvaničan karakter o čemu svjedoči prepiska između Nikole i Garašanina. Crnogorci su se u velikom broju selili za Srbiju i otuda izražavali lojalnost prema knjazu i Crnoj Gori. Sve se odvijalo nesmetano do povratka u Srbiju Milana Obrenovića, čiji je sin Aleksandar bio srpski knez.Kada se iz Austrije vratio u Srbiju 1897. Milan je počeo raditi protivno sveslovenskim interesima, što je i razumljivo za njega kao austrijskog poštovaoca. Milan je za šefa Vlade postavio Vladana Đorđevića, dotadašnjeg poslanika Srbije u Carigradu. Odranije poznat kao čovjek koji mrzi Crnu Gori i knjaza Nikolu, Vladan Đorđević je autor najbizarnijeg zakona u istoriji južnoslovenskih naroda. To je poznati Zakon o zabrani useljavanja Cigana i Crnogoraca u Srbiju donesen sredinom 1897. godine. Taj ukaz naišao je na najoštrije osude javnosti, a u Crnoj Gori izazvao ogorčenje. Tim povodom knjaz Nikola pisao je Aleksandru Obrenoviću: "Niko se dolje dugo čekalo na ovo iznenađenje, mnogo teže i žalosnije. To je zabrana ulasku i naseljenju Crnogoraca u Srbiju. Taj postupak zaprepastio je cio svijet srpski i on ga je strogo osudio, iznenadio je i svijet strani tumačeći ga kao nepovjerljivo raspoloženje nove Srpske vlade prema Crnoj Gori, a mene i Crnogorce zabolio je jako. Zabolio nas je jer on nije značio drugo, nego nasilno raskidanje veza među Srbijom i Crnom Gorom, u koje sam ja i usnovao svu ljubav svoju, kao i narod naš sve nadanje svoje. Od mene se ne može tražiti da vjerujem, što niko u svijetu ne vjeruje, da je pravi razlog tome onaj zvanično navedeni, da… u Srbiji nema mjesta za seljenje Crnogorcima."

Kao svjedok iz toga vremena može poslužiti crnogorski ministar spoljnih poslova, vojvoda Gavro Vuković koji je povodom ovoga zakona u svojim Memoarima (knj. 2, Titograd-Cetinje, 1985. str. 437-438) zapisao:
"Vladan Đorđević, prije polaska za šefa vlade bio je poslanik Srbije u Carigradu. Pri polasku iz Carigrada, kad je zla sudbina srpska htjela da ga posadi uz kralja Milana, da Srbijom upravlja, poslao mi je zloglasni doktor selam preko Bakića, našeg zastupnika u Carigradu, "Reci tvojemu Gavri da ću ga ja naučiti kako se vodi politika". – Grozni režim srbijanske planete, sa satelitom doktorom Vladanom, otpočet je sa progonstvom Crnogoraca iz Srbije. Ulazak u Srbiju zatvoren je na svim granicama, sa izrekom koja je dolikovala samo njemu – "Cigane i Crnogorce treba bez obzira vraćati s granica". Progonio je stare iseljenike, koji mu se nijesu sviđali možda po spoljašnjem izgledu, a bez ikakvog povoda. Zabranio je prolazak kroz Srbiju putnicima svake vrste iz Crne Gore. Stoga su morali obilaziti oko Srbije, pa da mogu doći u Bugarsku, u Carigrad i Makedoniju. Bilo je slučajeva da je progonio Crnogorke po porijeklu, udate za srpskim podajnicima. Jedna mi se je takva prijavila bila, rodom iz Pipera, a udata u kragujevačkom okrugu. Progonio je dobre sluge, sa kojima su gazde bili zadovoljni. Ni jedan crnogorski radnik, koji se je nadnicama zanimao, nije smio ostati u Srbiji više nego može nasilno dospjeti do granice. Malo mu je i to bilo, već iz prevelike pakosti progonio ih je u Tursku, i to baš među Arnaute, gdje su mnogi glave izgubili. Ako je bilo kojeg sveštenika, učitelja, ili činovnika Crnogorca, sve je razagnao. Ali što je najgroznije, bilo je to što je otjerao svu djecu sa viši pa i sa niži škola, koja su se davanjem kondicija i posluživanjem, jadnici, školovali, bez da su i u čemu bili na teretu vladi, niti ikome drugome. Takvog do krajnosti bezakonog postupanja nije bilo u istoriji, pa možda ni u dobu kakvog ratnog stanja među najneprijateljskim narodima. Eto u čemu se je sastojao bezakoni selam zloglasnog Vladana Đorđevića, koji me je pozdravio još sa Bosfora".
No se taj zlokobni delija nije nasitio pomenutim gnusnostima, već je hodio gigantskim krokom u najodvratnijim potupcima prema Crnoj Gori. "Prizren, Prizren vam treba, jelte, gladnici jedni! A ne znate da ćemo vam i Ćipur uzeti, po kome slavnom imenu nazivate sa nekakvim ušljivim plemićima", uzvikivao je surovi doktor razbačene brade uz bokale šampanjskoga, samo da se dopadne svome gosi".

Beogradska štampa podvila se Đorđeviću pod skutove pa je svakodnevno vodila kampanju protiv Crne Gore

Presbiro njegovog ministarstva bila je grozna kuhinja izmišljotina, najgnusnijih kleveta, svakojakih grdnja, koja su infektirale javno mnjenje cijeloga svijeta. Beogradska štampa podvila mu se je bila pod skutove nešto od terora, a nešto za novac, te je posve dnevno vodila odvratnu kampanju protiv knjaza Nikole i Crne Gore.
U svojoj razuzdanoj mržnji prema Crnoj Gori, marširao je taj zli genije dalje. Pokupio je sve crnogorske nezadovoljnike, pa ih je grupisao oko sebe, izvlačeći iz njih jed i gnjev, koji su skoro svi gajili prema Knjazu i Crnoj Gori, da njima oslači paškvile, koje su povrvile iz njegove kuhinje, da sve potruju što se cnogorskim nazivalo."

KNJAZ NIKOLA:"LAŽOVI STARI!"

Kako rekosmo, poslije niza nesporazuma, ponovo dolazi do kontakata srpske i crnogorske vlade. Diplomatske prepiske i misije povjerljivih ljudi dobile su kao rezultat mogućnost sklapanja ugovora između knjaza Nikole i kneza Mihaila. Sve pripreme su vršene u najvećoj tajnosti zbog velikih sila koje nijesu podržavale približavanje Crne Gore i Srbije bez njihovog blagoslova. Isto tako ni Turska nije smjela ništa da posumnja. Naslućujući da se ipak nešto "muti" između Crne Gore i Srbije, austrijska štampa pokušala je podvalama spriječiti dublju saradnju. Tako Garašanin piše knjazu Nikoli (7.maja 1866): "Ovde se pronio glas, da je Vaša Svetlost obećala Austriji u pomoć Vaši(h) hiljadu vojnika u predstojećem ratu s Pruskom i Italijom. Mi ovo nikako ne vjerujemo, i ove glasove najživlje poričemo". Nikolin odgovor,

upućen 28.maja iste godine nije ostavljao mjesta nikakvoj sumnji: “Vaše Prevashoditeljstvo! Odlučno Vas uvjeravam da ja nikome nikakva obećanja nijesam učinio, niti ga namjeravam činiti. Uviđam i ja da nam snagu za nas čuvati treba; a pustimo novine neka gataju, što im se bolje sviđa. Primite uvjerenje mog podpunog štovanja. Knjaz Nikola”.

Osim intrigantskih napisa u štampi, bilo je i drugih opasnosti po zajedničko djelovanje. Opreznom Garašaninu ništa nije promicalo. Plašio se crnogorske plahovitosti koja bi novim sukobom sa Turcima mogla poremetiti njegove planove. Kako su to bili nemirni krajevi, to je Garašanin na najmanju mogućnost vojnog angažovanja Crne Gore odmah reagovao. Pored pisma koje je uputio knjazu Nikoli, on je preduzeo i druge korake. Poslao je svog povjerljivog agenta, oficira Milana Piroćanca, da na licu mjesta ispita stvar i spriječi sve što nije u interesu Srbije. U pismu Jovanu Marinoviću, povodom slanja Piroćanca u “te krajeve”, sa zadatkom da pretekne druge agente, Garašanin piše: “Danas se ovdje pronio glas da je Knjaz Nikola obećao Austriji poslati iljadu volontera u pomoć. Ne vjerujem da će ovo istina biti, ali ako je, to bi bilo vrlo budalasto. Prema inštrukcijama, koje sam dao Piroćancu i koji mora da je danas na Cetinju ne samo ovako što no i drugo nešto podobno, ne bi se moglo onamo dogoditi. Najposle ti poznaješ samovoljstvo onih ljudi; lako može i gorih budalaština biti. Ja se nadam brzom izvestiju od Piroćanca”.

Osim budalaština koje su mogli napraviti Crnogorci, Garašanin se plašio da ih neko ne potkupi: “Ja se bojim da tamo novac ne uspe, a i za Aranutluk još više, jer tamo je zapetost s Turskom velika, a i bez ove mogu novci sve učiniti, pa iz najdubljeg sna Arnaute probuditi. Ovim se naše položenje strašno otežava”.

Garašninove akcije urodile su plodom i Crna Gora ostala je mirna. Moglo se pristupiti potpisivanju tajnog sporazuma između srpskog i crnogorskog kneza. Sporazumom je pored vojnog sadjejstva bilo predviđeno da u zajedničkoj državi, nakon oslobođenja od Turaka, na prijesto sjede knez Mihailo Obrenović. U slučaju da on nema nasljednika tu bi ulogu dobio knjaz Nikola. To je bila udica na koju je Nikola vješto upecan. Ni Obrenovićima, ni Garašaninu, ni srpskoj vladi nije takvo što padalo na pamet.

Crnoj Gori su namijenili ulogu vojničkog logora, koji će se po potrebi uključivati “na dugme”. Nikola je bio potreban samo dospajanja dvije države u jednu, a poslije toga našao bi se način za njegovo uklanjanje. U tu svrhu je beogradska štampa počela pisanje sračunato na njegovo dezavuisanje. Knjaz Nikola je vidio da njegov kum knez Mihailo (kumovao mu je prilikom rođenja knjaginjice Zorke 1864) nema potomaka, pa je gajio nadu da će brže no se i očekuje on biti “car Balkana”. Nakon potpisivanja tajnog ugovora, u Beogradu je sastavljen protokol o tome. Njegova sadržina je sljedeća: “Protokol,

Počem su pomoćnici Njiovi Svetlosti Knjaza Srbije i Knjaza Crne Gore vojvoda Petar Vukotić i g. Miloje Lješjanin podspisali na Cetinju 23. dana mjeseca septembra o.g. jedan tajni ugovor o sojuzu i zajedničkoj radnji između Srbije i Crne Gore, i počem je isti ugovor polučio potvrđenje oba visoka vladaoca, to su se sastali danas u Ministarstvu In.Dela u Beogradu Predsjednik Ministarskog Saveta i Ministar Inostranih Dela g. Ilija Garašanin, u ime Njegove Svetlosti Knjaza Srbije, i arhimandrit cetinjski g. Nikifor Dučić u ime Njegove Svetlosti Knjaza Crne Gore, i saobražavajući se XII i posljednjem članu reč. ugovora pristupili su izmeni i izmenili su međusobom nadležne egzemplare istog ugovora.

Nikola I se ponašao kao razuzdani domaćin koji pomaže komšiluku dok mu djeca skapavaju od gladi

Za uverenje toga sastavili su i podpisali ovaj protokol u dva jednoglasna egzemplara.
U Beogradu 14. (četrnaestog) Oktobra 1866.
Nićifor Dučić
I.Garašanin”.

Preko primjerka ovoga Protokola, knjaz Nikola je svojom rukom napisao “Lažovi stari! – Knjaz”. Može se razumjeti Nikolina ljutnja nakon toliko kršenja svih dogovora od strane Srbije, ali se ne može shvatiti njegova upornost i zaslijepljenost prijestolom Južnih Slovena, što mu je smetalo da realnije procijeni snage i sačuva Crnogorce mnogih stradanja. Ovako,

ratujući za tuđe ajtere i svijetle ideje budućnosti, zaboravili su sopstveno ognjište i u ime viših ciljeva počeli da žrtvuju i državu i nacionalno ime. Ne može se knjazu Nikoli oprostiti što uz svu svoju umnost i nadarenost, nije svoje egoistične ciljeve podredio dobrobiti crnogorskog naroda. Nikoga ne možemo optuživati za sopstvene greške, ako smo se kroz istoriju ponašali kao razuzdani domaćin koji hoće da pomogne cijelome komšiluku dok njegova djeca skapavaju od gladi. Zajmajući svima ostalo se bez hrane, i duhovne i materijalne. Osvješćenje nakon svega ne može se kompenzovati uvredom (lažovi stari!), ako si sam poradio na svojem strmoglavu.

ŠPIJUNSKA MISIJA MILANA PIROĆANCA U CRNOJ GORI

Potpisujući tajni ugovor o zajedničkom radu na oslobođenju od Turaka, Srbija i Crna Gora preuzele su obaveze za koje su znale da ih neće ispuniti. Čvršće se vezujući, željele su, u stvari, jedna drugu držati na oku i u pogodnom momentu preuzeti primat među Južnim Slovenima. Koraci koje je u tom smislu preduzimao Garašanin bili su suptilnije isplanirani. Knjaz Nikola se našao okružen špijunima koji su svaki njegov korak budno motrili i o tome izvještavali srpski dvor na čelu sa knezom Mihailom. Glavni i najpovjerljiviji Mihailovi agenti na crnogorskom dvoru bili su arhimandrit Nićifor Dučić, rodom iz Hercegovine, i knjaginja Darinka, rođena u srpskoj porodici u Trstu, sa svojom braćom pustolovima Kvekićima. Kako je u ugovoru bilo predviđeno da Srbija pomogne crnogorskoj vojsci u opremi i obuci, to je Garašanin pojačao svoj tajni štab na Cetinju oficirom Ljubomirom Ivanovićem, koji je došao da podučava vojnike i buduće oficire, i da u isto vrijeme bude Nikolin ađutant. Međutim, njegova prava djelatnost bila je da Nikolu drži na oku, a da crnogorsku vojsku priprema tako da se ona kasnije što lakše uklopi u srpsku. Koliko su Garašaninovi planovi bili na duge staze vidi se po tome da je ovaj zadatak dao rezultate skoro pedeset godina kasnije kada je crnogorska vojska, u toku Prvog svjetskog rata, povjerena na komandovanje srpskom oficiru Petru Požiću, koji je suprotno vojnoj i ljudskoj etici komandovao tako da Crnogorci izgube rat, a Crna Gora bude okupirana od Austrije i izgubi svoju državnost. No, o tome kasnije.
Knjaz Nikola je u nekoliko navrata tražio da mu iz Srbije pošalju nekog obrazovanog čovjeka koji bi obavljao dužnosti povjerljiva čovjeka, vrhunskog agenta, a koji će u stvari doprinijeti padu knjaza Nikole i koji će raširiti mrežu agenata po Crnoj Gori koji će u datom momentu biti aktivirani na rušenju Crne Gore. Garašanin je za tu misiju brižljivo birao čovjeka i izbor je pao na oficira Milana Piroćanca. Dobio je upute od Garašanina da vrlo oprezno nastupa da ne naruši Nikolinu sujetu i time izazove podozrenje, da se predstavi kao veliki crnogorski prijatelj koji će o "Srbima i Crnogorcima uvijek govoriti kao o istom, ali na njihovu (t.j.crnogorsku) štetu", da spriječi sve samostalne akcije koje bi Crna Gora preduzela, a koje ne odgovaraju Srbiji i da Crnu Goru učini što više zavisnom od Srbije u svakom pogledu čime će je učiniti lakim plijenom. Naoružan znanjem i podacima svake vrste, okretni i inteligentni Garašaninov oficir prispio je na Cetinje u januaru 1867.godine.
Već ranije smo se opredijelili da u ovome radu prvo damo dokumenta na uvid čitaocima, a potom to dopunimo pratećim događajima i komentarima posljedica izazvanim djelatnošću na teritoriji bilo Crne Gore, bilo Srbije.
Tako i ovoga puta prvo objavljujemo djelove izvještaja koje je Piroćanac podnio Garašaninu po povratku u Srbiju. Podaci iznijeti u izvještaju govore dovoljno sami za sebe.

IZVJEŠTAJ GARAŠANINOVA AGENTA O PRILIKAMA U CRNOJ GORI

Piroćančev izvještaj, pisan mastilom na plavoj hartiji većeg formata čuva se vrlo brižljivo u Arhivu SANU u Beogradu, zaveden pod signaturnim brojevima 9985 i 9986. Ovi materijali su dugo ostali sakriveni i prvi put su javno publikovani u Politici od 12.do 25.jula 1926.godine bez komentara. Mi smo za ovaj feljton koristili te materijale. Priređivač tekstova u Politici Grgur Jokšić kaže da "bogatstvo i zanimljivost podataka koji se u tom izvještaju nalaze, skrenuli su na njega pažnju i ondašnjih i docnijih naših državnika. O njemu je bilo mnogo

govora, naročito za vrijeme vlade Kralja Milana i Kralja Petra, prilikom poznatih nesporazuma između Crne Gore i Srbije". Piroćančev izvještaj ima dvadesetsedam odjeljaka koji su naslovljeni na sljedeći način: 1. O Crnoj Gori u opšte, 2. O karakteru Crnogoraca, 3. Političke ustanove u Crnoj Gori, 4. Naravi i način života Dvora crnogorskog, 5. Knez Nikola, 6. Kneginja Milena, 7. Kneginja Darinka, 8. Stana, mati Kneževa, 9. Mirko, otac Knežev, 10. Petar Vukotić, otac Kneginje Milene, 11. Đuro Matanović, 12. Mašo Vrbica, 13. Kapetan Pero Pejović, 14. Vojvoda Marko Martinović, 15. Mitropolit Ilarion Roganović, 16. Vojvoda Ivo (Rakov) Radonjić, 17. Vojvoda Petar Filipov, 18. Pop Ilija Plamenac, 19. Vojvoda Miljan, 20. Vojvoda Anto Dakov, 21. Serdar Jole Piletić, 22. Vojvoda Cerović, 23. Boškovići, 24. O okolini Crne Gore, njenom stanju i političkim težnjama, 25. Politika vladajućeg doma u Crnoj Gori, 26. Moja posmatranja, 27. Šta je rađeno u Crnoj Gori za vreme moga bavljenja na Cetinju.

Kad se iz Kotora gleda na krševe, prva misao je, da preko tih stijena ljudske duše ne može biti

"O CRNOJ GORI UOPŠTE"

Ni jedna zemlja, možda, na krugu zemnom ne opravdava tako potpun svoj naziv kao Crna Gora. Kad se iz Kotora pogleda na krševe skoro perpendikularne, koji ga sa strana Crne Gore zaklanjaju i preko kojih treba u Crnu Goru preći, prva misao koja se putniku nameće ta je da preko tih stena ljudske duše ne može biti. Međutim, opet, nužda je naterala ljude da tamo žive, ako ne u blagostanju, a ono bar u nezavisnosti od stranaca.

Crna Gora podeljena je na 8 nahija, a svaka od ovih na više kapetanija.

Od sviju nahija Katunska, koja pravu Crnu Goru obrazuje i iz koje su, posle Crnojevića, vladajuće familije proizilazile, jedna je od najpustošnijih. Krečni kamen zamenjuje zemlju ovde. Riječka nahija plodnija je od Katunske, u njoj seradi najviše rumetin na zemlju, koju blato svake zime vodom pokriva, a u proleće ostavlja na suvo.

Crmnička nahija, vele, jedina je koja se urednom radinošću odlikuje. U njoj se proizvode najbolja vina koja, kad bi se dobro uredila, mogla bi dalmatinskom vinu konkurisati. Tu ima smokava, maslina i šipka, no nikako u takvoj količini da se za znatni izvor upotrebiti mogu. Drobnjaci i Vasojevići odlikuju se dobrom pašom za stoku.

Izuzevši Crmničku nahiju, koja se urednim radom i čistim životom kućevnim odlikuje, jedna karakteristika može važiti, što se blagostanja tiče, za svu ostalu Crnu Goru. Kuće su sve od kamena i često na dva boja. No ovde se može slobodno reći a u kući ni kamena. Teško putniku koji prolazeći kroz Crnu Goru, ne bi sve što mu je od preke potrebe sobom nosio. Osim zgrade za prenoćište, koja se nečistoćom svakog roda odlikuje, ničeg drugog nema. U Bjelopavlićima, gde bi se većem blagostanju, zbog prirode zemlje, nadati mogao, ista je sirotinja i to zbog toga što je taj basen služio uvek za prvo bojno polje pri svakom ratu između Turaka i Crnogoraca. U poslednje doba tri puta je Orja Luka paljena, dva puta od Turaka a jedan put od Kneza Danila. Tragovi od rata 1862-ge još se svuda vide.

O proizvodima Crne Gore uopšte nema se što reći. Malo hrane što se podigne, jedva dostigne da održi život bednom narodu, koji, nema godine, kad se kupovanjem kukuruza sa strane ne pomaže. Trgovine, za koju kažu da je nekad bila u boljem stanju, sada skoro nema nikakve. Trgovačko mesto Rjeka, prestonica Crnojevića, pošto su ih Turci iz Žabljaka potisli, sada se nahodi u najvećem opadanju. Tome je, govori se, uzrok pokvarenost Ceklinjana koji su sve na karte proigrali, a u nečemu novoustavljene carine pod današnjom vladom. Ceklinjanima pripadaju poznati ribolovi ukljeva (skoranjaca) na Skadarskom Blatu čega se najviše u Južnu Italiju šalje. Ovo je upravo, može se reći, pored nešto malo suva mesa (kastradine, teška je riječ za izvanjeca – i ruja, jedini artikl trgovine.

Puteva u prvom smislu riječi u Crnoj Gori nema. Najglavniji prolaz od stena; sve planine naliče na gigantske gomile nabacanog kamenja. Po gdi-gdi, po neko malo parče krša, obraslo najviše slabom bukvom, a kad-kad i raštrkanom, rastovom šumom remeti neznatno tužnu monotoniju pustoši. Od retkog zelenila, koje se na tim krševima primetiti daje, nema do niskog bilja, ponajviše tako zvanog pelina. Najbolje zemlje za obdelavanje nahode se na

Njegušima, gde jedan dan oranja preko 50 dukata vredi. Ono zemlje što se u dolini cetinjskoj nahodi ne odgovara plodnosti zemlje njeguške, jer je na Cetinju divljina tako velika da su sve livade mahovinom postavljene. Pored Njeguša, Cetinja i Čeva, nahodi se po krševima ovde-onde parče zemlje, koje Crnogorci sa najveći(m) trudom obdeljavaju.
Nije ni misliti da je zemlja koja se ovde obdeljavati daje dovoljna da i trećinu postojećeg žiteljstva nahrani. Predeo nije šumovit, i bez svake je paše za podizanje stoke. Na tom kraju najbolje rodi krompir (crnogorska krtola) i, ako je verovati kazivanju, zemlja je za taj usev fabulozno plodna. U celoj ovoj nahiji nema do jednog živog izvora i ispod vrha Lovćena, koji Ivanovim koritima nazivaju, inače se svuda voda za piće kao i za stoku iz bistirnika dobija. Sve vode, koje se od snegova i kiša u tom kraju skupljaju, odtiču sredstvom ponora. Jedna čast u zaliv kotorski, uz sami Kotor, a druga u Skadarsko blato, putem Crnojevića reke.
Od hrane, dakle, proizvodi se ovde najviše krtole, nešto žita a po gde-gde može se videti i slabog kukuruza (rumetin) pored drugih baštenih zelja. Stoka je tako slaba da može biti ovaca, koje ne teže više od 8 oka. Leti malo smoka od mleka, sira, a zimi krtola, zalivena promućenim u vodi kukuruznim brašnom, jedina je hrana sirotinje, a suvo meso od svakog roda stoke imućnijih…
Klima je u katunskoj nahiji odveć neprijatna: sunce je nesnosno u krševima, a česte i jake vlage, kao da se u oblaku živi, još su nesnosnije.
Basen bjelopavlićki, koji Zeta celom dužinom preseca, najplodnija je zemlja u današnjoj Crnoj Groi. Tu sve rodi što se u našoj moravskoj dolini podizati daje, a pored toga od južnih plodova i smokve i masline, no u maloj količini. (…)

Piroćanac piše: Nikola je strašljiv i držim da bez Mirka ne bi ni 24 sata u Crnoj Gori kao Knjaz ostao

Populacija cele današnje Crne Gore iznosiće srazmerno vojsci koju podići mogu, uzimajući u račun da se vrlo mladi i dosta stari za vojne smatraju, 100 hiljada. Što se telesnog sklopa i zdravlja tiče, svi su vrlo snažni, čega je uzrok jako i teško dviženje, na koje ih sklop zemlje nagoni. Crnogorac, koji po celi dan kroz krševe putovati može, vrlo lako sustane u ravnici, sigurno zbog nenaviknuća. Temperament je Crnogoraca u Katunskoj nahiji mnogo vedriji. Sa radom se ni jedni ne odlikuju. Iako je Crnogorcu stidno ženu poseći, nije mu zazorno da ga žena hrani. Kad god se putuje po Crnoj Gori žene se upotrebljavaju za prenos bagaža. Žene crnogorske snabdevaju sa potrebama ratnim vojnike u boju. Često su Turci primećivali, da je crna crnogorska vojska dobra no da im bela ne valja. Belu vojsku obrazuju Crnogorke, koje za vreme boja iza vojske stoje, ranjenike prihvataju, i plašljivce nateruju napred, često i same Turke svojom vikom zbunjuju.
Ceo svet govori da su Crnogorci veliki junaci, i da je njihova hrabrost ovaj komad zemlje od polumeseca odbranila. Kad čovek naiđe na iskrena pričanja o njihovim ratovima, ne bi to mnjenje tako u celom primio. Ne treba zaboraviti da su polumesec i krst jedan pored drugog na Cetinju stajali i što su tu tursku populaciju obrazovali crnogorski poturčenjaci a ne Turci, tome je uzrok što za Turke osvojitelje ničega nije bilo, što bi ih tu primamiti i zadržati moglo. (Naravno, zadržali su se petsto godina tamo gdje im je bilo lijepo i gdje su imali miroljubivu koegzistenciju u kojoj je i Piroćanac nesmetano mogao da uživa: primjedba D. B. P.). Prava Crna Gora morala je poslednja biti naseljena i po svoj prilici od uskoka koji su se po tim krševima katunskim (i sad se čobanske kolibe zovu katuni), u koje je stoka leti tjerana, zaklanjali, da tu svoj plan u sigurnosti stave.
Škola nema skoro nikakvih. Ona na Cetinju, koja je nastojavanjem Knjaginje Darinke nešto bolje držana, sada je u najvećem opadanju, da nema klupa za decu: bolje bi i to za crnogorsku štalu, podneti mogla. Škola na Grahovcu mora još u gorem stanju biti. U ovome se jako ogleda preterana nemarnost i grabljenje za novcem današnje vlade, jer od skoro 10 hiljada dukata, koje Rusija narodu daje, moglo bi se sa korišću neznatna bar častna moralni razvitak naroda upotrebiti, tim više, što je vlada na to obavezna.
Sveštenstvo je prosto i nerazvijeno i skoro se ničemu od obična Crnogorca ne odlikuje. Najznamenitiji manastiri jesu Ostroški i Cetinjski. Ovaj poslednji imao je velika imanja, koja

su mu stari vladatelji Crne Gore poklanjali, no koje mu je Knjaževstvo novo sve oduzelo i knjaževa kuća ovim raspolaže.
Koliko je poznato najveći broj onih koji su imali prilike da se sretnu sa knjazom Nikolom, kao i brojni proučavaoci njegova dela, isticali su njegovu inteligenciju, obrazovanje, drž-avničku mudrost…”.
Zanimljivo je vidjeti kako o mladom Knjazu piše Garašaninov špijun Piroćanac. U odjeljku V, naslovljenom Knjaz Nikola, on piše:
“Knjaz je Nikola mlad čovek, oko 26 godina, lepa sklopa i regularnih crta, no bez ikakva skoro izraza. Stasa je srednjeg kao i njegov otac. U karakteru ove ličnosti nahode se skupljene sve rđave strane pokvarenih Crnogoraca, no bez ikakvih dobrodjetelji ovog još primitivnoga naroda. Ako mi je dozvoljeno reći Knjaz Nikola je poslednji izraz najvećeg nevaljastva, pokvaren do poslednjeg nerva. Prevara, prosta laž, obmana, crte su koje se kod njega u najkraćem saobraćaju daju videti; pri svem tom što se on svagda skoro stara prijatan upečatak proizvesti. Strašljiv je utoliko isto i koliko je sujetan i fanfaran i ja držim da bez Mirka ne bi ni 24 sata u Crnoj Gori kao Knjaz ostati smeo (koliko su tačna ova zapažanja vidi se po tome, što je poslije Mirkove smrti Nikola ostao na crnogorskom prijestolu još samo pedesetak godina – D.B.P). Kad je 1862. god. na njega pucano (taj koji je pucao, ubijen je docnije u Carigradu i njegov ubica uživa danas Knjaževu milost) blizu Cetinja put Vrteljke, on se tako prepao (pričao mi je Stanko Radonjić), da je njegova mati, koja se sa Knjaginjama i pratnjom tu desila povikala: “Kuku mene nesretnici gde rodih kurvu”, i odpasala svoju zapregu da mu je priveže, tražeći u isto vreme pušku da ona zlikovca goni. Kad je Knjazu Nikoli spomenula Knjaginja Darinka prebacivanje cara Napoleona kako on nerado barut miriše, sav je bio u plamenu od stida. Lukavi Crnogorci dobro znaju, kakvi računi od junaštva njihovog gospodara držati imaju, iako mu svagda povlađuju. Danas još nikad ne sme Knjaz pedeset koraka na Cetinju bez oružane pratnje i bez Mirka da se udalji. Pri putovanju svugda drugim putem udari a ne onim kojim je uveče naređeno da se ide.U izvještaju Beogradu kaže se: “Knjaz Nikola je lišen svakog znanja i domaćeg vaspitanja”

Kad je na Ždrebaoniku (tu je kažu Dušan svoju ergelu držao) zimus vojsku pregledao zadocni se i, pošto se rešio bio tu prenoćiti, posle pet minuta sedne na konja, a mi svi na vrat na nos za njim. Ako govori o običnim stvarima, koje se njega tiču, prevariće vas dajući sebi cenu; treba pamtiti svagda, da teži višim celjima, tako govoriti da svoje interese potpomogne.
Moje je uverenje da nema dela koje Knjaz Nikola nije u stanju učiniti. Pre nekoliko godina došla su tri čoveka od familije onoga koji je na Knjaza pucao, među kojima i jedan sveštenik, skroman i pobožan, na Cetinje da od knjaza nešto prose. Obično kad jedan član familije zameri se jako Knjazu sva je familija iz Crne Gore proterana, a često i iskorenjena. Knjaz ih dobro primi; no idućeg ili onog istog dana, trojice od njegovi kabadajija izvedu ove jadnike iza Lokande i na sred Cetinja, u po dana, iz pušaka poubijaju. Iako su se u Crnoj Gori doista crna dela nekažn-jeno mogla činiti, ovaj je slučaj veliko uzbuđenje u svetu proizveo, i kad je g. Dučić Knjazu rekao da će on pred Bogom za ovu nevinu prolivenu krv odgovarati, Knjaz je iz pritvornosti plakao i preklinjao se da on nije zapovest izdao. Na Mirka navale i on se zakune na Kivotu svetitelja u manastiru cetinjskom da ni on nije zapovedio da se ljudi poubijaju; onda se i ubice zakunu takođe na Kivotu da nisu ni od Knjaza ni od Mirka zapovest dobili. Naravno trebalo je sledovati da ubice budu zasluženo kažnjene, no poslednje dejstvo cele ove nesretne komedije bude da ovi budu otpušteni i poslati u Hercegovinu, odkuda su se posle tri meseca povratili i sada sačinjavaju najsigurniju stražu oko Knjaza. Jednog od njih, nekog Mihajla odlikovao je Knjaz Ordenom II st. na Đurđev Dan. Drugi je ubica Stevo Matanović najmlađi brat od familije Matanovića, a trećega se imena ne spominjem.
Knjaz je Nikola lišen svakog znanja i domaćeg vaspitanja. Prevrtljiv je po slabosti shvaćanja; no u naknadu vlastoljubiv do ludila tako, da skoro svagda odboluje kad mu politička smeranja učine fijasko. Plitak preko mere da bi krajnje sljede jedne radnje mogao predvideti, i zato ga čovek, u najvećim preduzećima koja njegovoj ambiciji laskaju, lako zabuniti i zaustaviti može. Detinjast je tako jako da nije u stanju ni od stranaca, koji dva-tri dana na

Cetinju provedu, svoju slabu strani sakriti. G.Kantakuzenu obećavao je pokloniti zalfove "kad imali budemo našeg Kralja u Prizrenu pa on dođe posetiti ga". (Ja sam tu prisustvovao, pa zato je ko bajagi, tako vešto fraza obrnuta). U početku ovog proleća dao je Knjaz napraviti jedna kolica u koja preže jednog malog konja. Ova bi se kolica u međuvremenu cirkusa najkorisnije za veselost publike producirati mogla. Ništa zato Knjaz se u početku svaki dan na njima vozao kroz Cetinje, i tek je odustao onda pošto se nekoliko puta izvrnuo bio. Slabost karaktera i još slabija sila rasuđenja i svaćanja uzroci su glavni da Knjaz Nikola svagda pod nečijim uplivom u rukovođenju biti mora. Bez tog rukovoditelja on se lako zbuni i izgubi, čemu strah ne malo pomaže. Za vreme dok je Mirko bio u Beču dogovore se Petar Vukotić, Đuro Matanović i svi skoro senatori koji su se na Cetinju desili da predlože Knjazu odvojiti njegovu civilistu od državnog budžeta i to naravno na crnogorski, najmekšiji i najfiniji način. Knjaz zbog odsustva Mirkova prepadne se i njima zahvali što su za sreću naroda tako dobro što mislili, koje je oni i bez njih htio narediti, samo im primeti da počekaju sa rešenjem dok se Mirko vrati. Po dolasku Mirka sve što je o toj stvari rečeno bilo je sprdanje Mirkovo, uz koje se Knjaz rado smejao, sa svima koji su u predlogu učestvovali.
Grabljivost i sebičnost ubijaju svako čuvstvo kod Knjaza Nikole za blago i napredak naroda. Novci koje Rusija daje, kao i sve što preteče od državnih troškova, upotrebljava se na umnožavanje privatne imovine Knjaževe, koja se sada na strani drži, a koja iznosi, po tvrđenju ljudi na Cetinju, od 500.000 do 1 milion forinta. Ne bi s gorega bilo ovde napomenuti kako je na Cetinju postupljeno sa žitom što je Rusija pre nekoliko godina gladnom narodu dala. To su žito Knjaz i Mirko narodu rasprodali po skupe novce, a Knjaz je uverio g. Petkovića, ruskog konzula u Dubrovniku, da je narodu poklon od Cara razdat i razkazan. Ruski i francuski konzul iz Skadra jave u Carigrad, kako je, na protiv, žito rasprodato, usled čega zatraži se od g.Petkovića izjašnjenje. Ovaj zamoli Knjaza da mu kaže u čemu je stvar i, pošto se mnogo mučilo na Cetinju, nađe se jedan zadovoljavajući put, tj. da se reče da je Knjaz nameran od dobivenih novaca podići fond za gladne godine. G. Petković sam se lično uverio da niko u Crnoj Gori nije znao, da je to žito, podareno narodu od Rusije.

Knjaginja Darinka je našim namerama potpuno odana i šteta je što upliv na Knjaza nije zadržati umela

To se isto dogodilo lane sa ruskim, a ove godine sa našim puškama. Pri razdavanju pušaka Piperima Knjaz je govorio, kako sve skoro svoje privatno imanje istrošio starajući se da narod s oružjem snabde, kako im je lane i ove godine puške pokupovao i zbog toga biće obavezan danak povisiti. Od svakog pak kome je puška data, naplatio je po 1 forintu tako da će ovom prilikom jedno 6 hiljada for. steći. Ljudi su se upropašćavali od čuda kad im je kazivano da je puške Crnogorcima Knjaz Mihailo poslao. Niskost ovakvog ponašanja još se jače oseća u postupanju sa poklonom g.Tripkovića kome bi bar blagodarnosti trebalo, no učtivost i blagodarnost nije tražiti kod Knjaza Nikole".
Piroćančev odnos prema pojedinim ličnostima crnogorskog javnog života ponajviše se osniva na tome koliko su bili odani srpskoj, a ne crnogorskoj politici. Izrazito je negativan njegov pristup prema onima koji su čuvali Crnu Goru, dok je blagonaklon prema svima kojima Crna Gora služi kao prćija za ostvarenje boljeg materijalnog i društvenog položaja koji će dobiti nakon utapanja Crne Gore u Srbiju. Takav je njegov opis kneginje Darinke, koja je, jedan važan Garašaninov agent:
"Knjaginja Darinka toliko je poznata u Beogradu da bi izlišno bilo o njoj podrobno govoriti. Ja ću da napomenem, da je to jedna Gospa vrlo bistra i razvijena. Ona je u stanju svatiti stvari prave uzvišene politike, ali će se većom časti rukovoditi svojim interesima, gdje ih našla bude, pri svem tom što u velikom uvaženju ima Knjaza Mihaila, g. Garašanina i mnoge Srbe, koje je imala priliku poznati. U jednom razgovoru reče mi, da se ona diči što je Srpkinja i da, od kako je dolazila u Beograd i poznala Srbiju i ljude, ona ne sumnja, o velikoj srpskoj budućnosti. Knjaginja Darinka imala je do pre godine dana, što se strane politike tiče, najveći upliv u Crnoj Gori, i starala se Knjaza Nikolu u savez sa Srbijom uvući. Premda u početku na

ova uslovija, koja su u ugovoru stavljena, nije mislila, njena ideja sastojala se u delenju provincija srpskih između Srbije i Crne Gore, no od kako je ugovor potpisan ona je radila u njegovom duhu.
Njen je upliv na Knjaza, koji je jedini bio u stanju Mirkov kontrabalansirati, u poslednje vrijeme, vrlo oslabio, ako ne i sasvim iščezao, čemu je uzrok prvo hladnoća koja je u privatnim odnošenjima između nje i Knjaza nastupila a zatim i zauzimanje, da se na Cetinju drže uslova koje su u ugovoru sa Srbijom potpisali. (Ovdje je vrlo mudro naređeno što Knjaginja Darinka u uspehu našem svoju korist nahodi). Padanju upliva Knjaginje Darinke doprineli su dosta i pogovaranja da se njena kći za koga od familije knjaza Mihaila udati može. (Trebalo je videti radost sa kojom su Knjaginja Darinka i mala Olga primile medaljon, koji je knjaz Mihajlo poslao).
Knjaginja Darinka može imati na raspoloženju oko 20 hilj. forinti godišnje; tu spada i izdržavanje njene kćeri. Ova bi suma dovoljna bila, kad bi se Knjaginja Darinka mogla naviknuti pokatkad, što se privatnog života tiče, zaboraviti da je Knjaginja, no ova je sujeta kod nje tako zavladala da se njena slabost svr toga svakom prilikom primetiti daje.
Danas je Knjaginja Darinka našim namerama potpuno odana i zato je velika šteta što svoj upliv na Knjaza nije zadržati umela" (podvukao D.B.P.)

TAJNI PLANOVI SRBIJE O ODVAJANJU HERCEGOVINE OD CRNE GORE

U veoma obimnom izvještaju Garašaninova agenta Milana Piroćanca nalazimo nekoliko podataka koji mogu i neke sadašnje pojave da osvijetle na način koji će biti iznenađenje za mnoge. Naročito će biti pogođeni bojovnici za nove granice Crne Gore koji ističu da je između Crne Gore i Hercegovine stvorena vještačka granica. Za to se naročito optužuju Kominterna, Avnoj, a i Vatikan je dosta sumnjiv. Plašimo se da će nakon izvještaja Milana Piroćanca biti duboko razočarani, shvatajući da je granica između Hercegovine i Crne Gore čvrsto povučena mnogo ranije i da je odlučujuću ulogu u tome odigrala Srbija, koja nije birala sredstva na razbijanju Crnogoraca i Srba koji su bili u okoloni Crne Gore. Slične stvari su urađene i prema drugim teritorijama na koje novi kartografi iz Crne Gore pretenduju, pozivajući se na zov krvi. Iskustvo kazuje da neznavenima mnogo ne vrijede dokumentovani dokazi, pogotovu ako neka pjesmica drugačije kaže ili se prosto naredi da mora biti tako ilČ nikako.
Da ipak pogledamo šta o tome, u odjeljku naslovljenom "O okolini Crne Gore, njenom stanju i političkim težnjama", kaže Milan Piroćanac:
" Od srpskih provincija, koje Crnu Goru okružuju, glavna je Hercegovina, koja i ako je u boljem položaju, što se stvora zemlje tiče, danas se u istom stanju bede i oskudnosti, kao i Crna Gora, nahodi. U ovoj provinciji nisu se Turci zavojevatelji nikad tako ugnjetavanju odavali, kao u Bosni i Bugarskoj.

Vasojevići pod Turcima shodni su za naše namere a i one u Crnoj Gori treba u tom duhu "obrađivati"

Veliki vojvoda Mirko i velika vojvotkinja Stane

Čestitost karaktera, energija a može se reći i razboritost politička, ovde su skoro opšte crte. Ja bih se usudio reći, da su Ercegovci deo naroda srpskog, koji će svojom vrednošću i razboritošću veliku ulogu u našem obrazovati se imajućem životu imati (ovo su veoma zanimljiva i tačna predviđanja M.Piroćanca; slično je u duhovnim vrijednostima i njihovoj ulozi u srpskoj istoriji o Hercegovcima pisao i istoričar V.Ćorović – primjedba D.B.P). Što se političkih težnja Ercegovaca tiče, one idu na sjedinjenje sa Srbijom u koju se danas sva nadežda polaže. Na celu Ercegovinu Srbija može svagda računati kao na jednog čoveka, jer se kod celog naroda utvrdilo uverenje, da se bez Srbije nikakvom uspehu nadati ne treba i da će ona skoro velike stvari za celo Srpstvo preduzeti. Iako su Ercegovci često ratnu sudbinu sa Crnom Gorom delili, bilo je među njima svagda ljudi, koji su znali čemu se otuda nadati

imaju, no posljednji je rat 1862- ge god. otvorio oči celom narodu. Kad su se pobunjenici u to doba obratili Crnoj Gori za uputstva, stric g. Dučića govorio im je da od stvari, u koju se Crna Gora uplete, ne može ništa biti, da ih on blagosilja u preduzeću, no da on ne bi nikad želio da ga ikad sunce iz Crne Gore ogreje. Ovo je čuvstvo sada postalo opšte, posle glupe igre vlastoljubija, kojom je Crna Gora u 62. godini hercegovačke stvari, koje su već na prilično dobrom putu bile, upropastila i Turke i samu Crnu Goru dovela (Piroćanac ne pominje da je i za to glavni uzrok bila izdaja od strane Srbije, koja nije htjela da ratuje sa Turskom iako je Crnu Goru uvukla u sukob, o čemu smo ranije pisali – D.B.P.).

Plemena ercegovačka koja su neposredno sa Crnom Gorom u dodiru, dobijala su svagda a i sada dobijaju impulziju sa Cetinja. Tome je stanju dvogubi uzrok, prvo pretnje, koje se svaki dan nad njome upražnjavaju a drugo slobodno polje radnje, koje su drugi uplivi na tim krajevima Crnoj Gori ostavili. Međutim, ja bih smeo nadati se, da bi ova pogranična mesta uz onu grupu pristala, uz koju i ostala Ercegovina. Od upliva stranih u ovoj provinciji od srpskog i ruskog nema nikakovi…

… i Vasojeviće odvojiti od Crne Gore

Počem su i sami Vasojevići u crnogorskoj granici, kao što sam rekao temperamentom i karakterom nama (tj. Srbima – D.B. P.) bliže nego Crnogorcima (i Piroćanac, kao i Garašanin u narodnosnom smislu odvaja Srbe i Crnogorce; podsjećamo čitaoce da Kominterna još nije bila osnov pa samim tim ni ova dvojica nijesu bili njeni ljudi – primjedba D.B.P.) sljedovalo bi da je dio Vasojevića, koji se u turskoj granici nahodi, dosta shodan za našu politiku; naravno kad bi se i Vasojevići u Crnoj Gori u tom duhu obdjelavali.

Kuči su siromašna, u krševima stanjena, no junačka populacija srpska, u kojima prava dominacija turska nije nikad mogla koren uhvatiti. Oni su skoro nezavisni od svih ugnjetavanja i s toga su vrlo otvorenog karaktera i slobodnog govora. Crna Gora svagda na njih viče, a i oni imaju dobrih uzroka mnogo za nju nesimpatizirati (primer Mirkova seča).

I Kuči su podeljeni u Turskoj i Crnogorskoj granici. Pre moga dolaska, na neki dan bio je u Kučima sukob oko granica, koje je još evropska komisija postavila. Sukob se taj porodio još odmah po označenim granicama zbog toga, što je protokol ograničavajuće komisije označavao drugu liniju, a karte i piramide podignute drugu, jer su Crnogorci lažno označavali naziv mesta, kroz koja je granica po protokolu proći imala i tako su neku čast Kuča ostavili pogrešno u crnogorskoj granici. Turci poruše piramide i stanu smatrati za razdelnu liniju granicu, protokolom označenu. Knjaz je odmah protestirao; no sad je tek stvar ozbiljno preduzeo, zapovedivši Kučima, stanjenim na komadu zemlje u sporu, da prebegnu u crnogorsku granicu. Ovi ne htednu to učiniti i skoro su bili gotovi potući se sa Crnogorcima koji su tu došli. No Ismail paša, sigurno po nalogu iz Carigrada, popusti i tako se novi protokol zaključi, po kome ostane za granicu linija na kojoj su piramide podignute bile. Interesantno je spomenuti kako je jedan Kuč govorio Turcima i Crnogorcima kad su se tom prilikom preterivali, da im je sve jedno i jednima i drugima ma gdi granicu postavili, poče za kratko vreme to neće imati nikakva značenja. “Srbi”, dodao je, “dobiše veće gradove bez puške” (misli na gradove koje je knez Mihailo dobio od Turaka na pregovorima u Carigradu, primjedba D.B.P) ” pa će skoro i sve ovo biti srbijansko”.

Pleme Krastanića i Gaša, i ako preko Vasojevića, opet dolazi u neki dodir sa Crnom Gorom. Glavari od prvoga dolazili su u poslednje vreme na Cetinje, da traže posredovanje da ih Turci za sad na miru ostave. O ovim plemenima vredi da se račun vodi pri jednoj opštoj radnji, jer može se skoro za izvesno držati, da će sa ostalima protivu Turaka pristati. Međutim, ne treba izgubiti, što se ovih tiče, nikad iz vida da se ove uvek rešavaju ne po kakvoj stalnoj politici, nego po momentalnim okolnostima i uplivima.

Novcem i podmićivanjem treba pridobiti viđenije ljude koji bi narod na srpsku stranu odvukli”

Premda Crna Gora na sva ova plemena računa da će uz nju pristati ona, osim u plemenima neposredno stanjenim na njenoj granici, nema nikakvog upliva, niti se stara ista simpatijama ili drugim putem zadobit. Naprotiv, njena je radnja ukoliko je ima, prema svim okolnim

plemenima bez ikakva takta i pravca. Umesto da se Knjaz Crne Gore stara zadobiti simpatije u okolini, prevladao je u toj politici Mirkov način, koji strah i pretnju za glavno sredstvo upotrebljava. U toj celji oni poručuju često glavarima pograničnim da prebjegnu u granicu crnogorsku i donesu Knjazu danak i kad to ovi ne učine, onda im se poručuje, da će se sa Cetinja poslati ljudi, koji će ih kao izdajnike poubijati. Na taj su način privukli popa Bogdana sa strane Zubaca i popa Žarka iz Pive i, pošto ih jednom prema Turcima uspeju izložiti, ne vode više nikakva računa o njima i vraćaju ih natrag da se s Turcima ravnaju kako znadu, no samo da zapovesti Knjaževe izvršuju kao glavari koje je Knjaz naimenovao. (Knjaz ima običaj govoriti, da glavari sami njemu dolaze i da ne zna šta će s njima).

Ovima svima glavarima imalo bi se zamjeriti što se tvrđe na svom mjestu ne drže i što se ravnim oružjem pritisku sa Cetinja ne odupru, kad se ne bi uzelo u račun da nisu dosad nigdi naslon nahodili, te da bi tako podloj radnji Crne Gore protiv stati mogli. Moje je uvjerenje da je raspoloženje sviju plemena koja Crnu Goru okružavaju više protivu nje, nego za nju i ako bi se Crna Gora što događajima koristila to više našoj pogreški, nego simaptijama za Crnogorce, prepisati treba.(podvukao D.A.)

O Boki Kotorskoj nisam govorio zato, što ceo svet zna da Bokezi Crnogorce mrze."

Može se reći da ništa manje nijesu zanimljive stranice koje se odnose na planove Srbije o pripajanju Crne Gore. Precizno su naznačene prepreke i način ostvarivanja toga plana. Kao prepreke za pripajanje Crne Gore Srbiji i njenom nestanku kao države sa političke karte Evrope. Piroćanac je u prvom redu smatrao vojvodu Mirka i Katunjane, koji su po njemu beskrupulozni, junačni i odani kruni i dinastiji Petrovića. Pomoć za izvršenje plana o pripajanju Crne Gore Piroćanac vidi u djelatnosti provjerenih srpskih špijuna knjaginje Darinke i arhimandrita Nićifora Dučića uz koje treba novcem i drugim podmićivanjem pridobiti viđenije ljude koji bi narod na "srpsku stranu odvukli". Dugoročni plan koji je dao rezultate bio je da se djeca iz Crne Gore školuju u Beogrdu i na taj način na njih izvrši uticaj preko kjega bi radili na svrgavanju dinastije Petrović. Tome su pripomagali i brojni učitelji i popovi koji tih godina počinju da rade u Crnoj Gori. Nije dugo trebalo da takva politika da rezultate. Crnogorski đaci su se iz Beograda vratili naoružani bombama, umjesto znanjem. No, o tome ćemo više govoriti u okviru dijela koji se odnosi na Bombaški proces. Sada da pogledamo Piroćančev izvještaj o načinu najboljem za nestanak Crne Gore i njeno utapanje u granice Velike Srbije koji ima naslov "Moja posmatranja".

"Uzimajući u račun naravi naroda crnogorskog i političe težnje cetinjskog dvora, vrlo je težak položaj za onoga, koji bi se staro naznačiti put kojim bi naša politika trebala ići, da do ostvarenja srbskog ujedinjena dođe. Međutim, prema rezultatima pravca, koji je Srbija prema Crnoj Gori pre nekoliko otpočela i danas ga još sleduje, moglo bi se možda štogod određenije naznačiti. Izvjesna je stvar, da je cetinjski dvoje dinastične težnje u svakoj prilici ostvariti tražio; izvjesno je i to da su ljudi na koje se izvan dvora odavde obraćalo i obraćati imalo, svagda imali u sebi jedan osnov (fond) crnogorske prevrtljivosti i sljedovatelno nesigurni bili, pa opet, pri svem tom, srpska rad nije besplodna ostala. Narod je crnogorski dobio pojam o važnosti Srbije u rukovođenju stvari, o njenom patriotskom staranju, o ukupnom narodu srpskom, bio on u ili izvan Turske. Naši topovi začuđavaju neprestano i danas Crnogorce svojom preciznošću, a naši su im oficiri pokazali kako treba uvažavati rad u ozbiljnoj zemlji.

U zemlji, dakle, gdje svega toga može biti i podizati se, Crnogorci misle da se živiti i napredovati daje, dok se međutim, u Crnoj Gori mora skapavati. U Crnoj Gori prostom Crnogorcu, ma kakve usluge zemlji učinio, nema izgleda napredovanju. Zato treba da je od familije ili, najposle, da se izvršenju podzemnih Mirkovih planova posveti, te da bi od njega štogod biti moglo, dok su u Srbiji sposobnost i rad jedine titule za nagradu".

Naročito bi bilo korisno crnogorsku decu kod nas u školama podizati i vaspitavati

CRNOGORSKI SEPARATIZAM

Iako je politika cetinjskoga dvora protivna opštim interesima srpstva, ona nam neće moći ništa nahuditi time što je crnogorski narod ratno bolje spremljen; jer je narod tome velikom planu simpatičan i njegovi će interesi upropastiti sebične separatistične težnje dvora (podvukao D.B.P). (Za razumijevanje srpsko-crnogorskih donosa i mnogih današnjih nesporazuma ovo je veoma indikativna rečenica. Ovo je prvo pominjanje takozvanog crnogorskog separatizma. Ovu sintagmu je kasnije preuzeo i dopunio Baja Pašić u svojoj bjesomučnoj kampanji protiv Crne Gore i Knjaza Nikole. Smatrajući da su sva sredstva koja Srbija, upotrijebi za uništenje Crne Gore dozvoljena, Pašić je, uz pomoć beogradske štampe, dugo vodio kampanju protiv crnogorskog naroda, zasnovanu na falsifikatima i lažima. U poslijeratnom periodu, nastavljači takve politike prema Crnoj Gori i Crnog-orcima koristili su isti arsenal izmišljotina na diskvalifikaciji svih onih koji su smatrali Crnu Goru kao ravnopravni subjekat u jugoslovenskoj zajednici. Tome je dosta doprinijelo i neznanje vladajućih garnitura u Crnoj Gori koje su svako traganje za istinom smatrali separatizmom. Ta izmišljotina je mogla naći mjesto u glavama onih koji su bili spremni žrtvovati i narod i državu za nekakve"više ciljeve", a koji su u stvari bili samo vješto prikriveni nastavak starih težnji. Koliko je onda, toliko je i danas smiješna tvrdnja o nekakvom crnogorskom separatizmu, ali jednom puštena laž plovi kroz vrijeme oplođujući se neznađem i ponovnim apsiracijama na ovo kamenito parče zemljina šara, kome osporavaju i minorni naum da bude svoj na svome. A biće, kaČvazda – sve su sile slabe i ništavne za onoga koji pravo misli – D.B.P).

No ostavimo narod, na koji je bez glavara teško dejstvovati. I sami glavari, koji su, kao što je rečeno, svi u velikoj sirotinji, znaju potpuno koliko bi pri ulasku Crne Gore u srpsko jedinstvo koristi imali. Razume se i po sebi da je to teren vrlo spremljen za dalju radnju, koja je dosad u zasenu zaostala, jer se dosad započinjalo svagda odozgo. Trebalo bi, dakle, važnim ljudima u Crnoj Gori, izuzevši samo kreature Mirka i Knjaza, pokazati da ih Knjaz Mihailo dobro poznaje i da vodi računa o njima. Mali pokloni u novcu, po prilici i stvarima, tome bi mnogo doprinosili. Nema ni jednog Crnogorca koji novac ne bi trebao, a naročito koji ga ne bi tražio. (Ovdje valja podsjetiti i na Omer-pašu Latasa koji kaže, u pjesmi narodnoj, "Dok je meni u kesi novaca/ i u Crnoj Gori trgovaca/ koji ino su lakomi na blago učiniću što je meni drago"! Na žalost, Crnoj Gori "trgovaca" nikada nije falilo. Mnogima je tvrdo kamenje crnogorsko i za malu cijenu su spremni da ga prodaju. Slično je o karakteru pojedinih Crnogoraca, ako pristaju da ih tako nazovu, pisao i Vuk Karadžić, naglašavajući da će rađe neko biti i posljednji sluga u varoši, no se vratiti u Crnu Goru. U ove trgovce spadaju i oni koji i danas ističu da su potomci onih kojima je bilo bolje pod Turskom nego pod Kraljem Nikolom, ili se pak diče karakteristikom da nikada nijesu voljeli Crnogorce – primjedba D.B.P).

Način davanja ponajbolji bio bi periodičan, da primi vid neke plate, naravno na najsigurniji način, da se ljudi ne bi kompromitirali u njihovom današnjem položenju.

KAKO IZNUTRA OSLABITI CRNU GORU

No naročito bi bilo korisno decu iz tih krajeva kod nas u školama podizati i vaspitavati. Da se na ovome izranije u velikom prostranstvu radilo, naša politika ne bi danas na nikakve teškoće nailazila.

(Mislimo da je ovo ključni momenat Piroćančeva i Garašaninova plana. Preko djece je trebalo obezbijediti uticaj koji će kroz određeno vrijeme dati ploda. Izgubiće se nacionalno osjećanje, a usađeni pojam opšte potrijeće osjećaj posebnosti i omogućiti lako utapanje Crne Gore u Srbiju. Kako rekosmo rezultati su vrlo brzo došli. Popovi i učitelji su dobro obavili zadatak, pa se našao određeni broj ljudi koji je smatrao da u interesu "srpstva" Crna Gora treba da nestane. Nije slučajno što u Crnoj Gori između dva rata nije otvorena nijedna značajnija visokoškolska ustanova i što se i kasnije uvijek javljao otpor kada je trebalo otvoriti fakultet koji bi bio iz duhovne sfere. Treba se podsjetiti slučajeva oko umjetničkih i filozofskog fakulteta u Crnoj Gori u novije doba. U ostalom, prije posljednjeg rata, za razvoj Crne Gore uloženo je samo 20 dinara po glavi stanovnika, dok je u istom periodu u Sloveniju uloženo

čak 2.800 dinara po stanovniku! D.B.P.)

Piroćanac: Sa Knjazom Nikolom igrati politiku a dejstvovati na narod u Crnoj Gori i okolini

Pored toga ne bi trebalo u teškim vremenima narod zaboravljati, ali tu teško se može naći način da se do celji dođe sa poželanim uspehom; jer do danas šta god je narodu davato od Rusa ili od nas služilo je na uveličanje privatne Knjaževe kase. I same ratne spreme, koje je Knjaz od Rusa i nas dobio, dale su mu prilike spremati narod na povišenje danka, pri svem tom što i današnji nije u stanju plaćati.

Ja držim da odnošaje koje danas sa crnogorskim dvorom imamo treba neprestano održavati, motreći pažljivo na sve njegove pokrete, kako u spoljnoj politici, tako i u radnji sa okolnim provincijama, a naročito po Ercegovini, da bi se prema okolnostima više kroz prste gledalo ili ozbiljniji ton uzimao. Knjaz Nikola je činio do danas, a naročito u poslednje doba, sve samo da naše uspehe smete, pa šta je učinio? On oseća svoju apsolutnu nemoć, jer vidi da, osim njegovih čankoliza, niko njegovo mutenje ne razume. U ostalom, moje je uverenje, da se u Crnoj Gori nikad u buduće neće moći voditi politika (izuzimajući petljanje sa konzulima) koja Srbiji i Rusiji ne bi povoljna bila, jer osim ta dva upliva koji postoje u narodu, drugih nikakvih nema, zato i dvor mora jako paziti, prvo, da se narodnom čuvstvu ne zameri, a drugo da sačuva deset hiljada od Rusije, i prilične dohotke koje Srbija, kad u stvarima a kad i u samom novcu daje. Kad god Rusi sa nama u jednom duhu na Cetinju radili budu, kao što je to sada činjeno, nema izgleda da bi protivna politika našim interesima u Crnoj Gori uspela. Knjaz je istina, navikao se budirati i nas i Ruse zato što drži da je to najsigurniji put da nas na svoju vodenicu navede. Trebalo bi ga, dakle pomalo obaveštavati, i dati mu znati da mi od Crne Gore tako velike pomoći ne očekujemo, ali se i za nju kao i za ostale Srbe brinemo.

Ako Srbija uđe u rat sa Turskom Crna Gora će nepremjerno takođe odmah ući i to i preko volje Knjaževe. Knjaz i Mirko dobro poznaju to raspoloženje naroda i zato će nasigurno s njime pristati, samo što će se starati da tom prilikom što za sebe zagrabe, dok se, međutim, Srbija sa Turskom bori. Ovoj mogućnosti treba stati na put sa ozbiljnom radnjom u Ercegovini, još sad za vrijeme mira, a odmah u početku rata naša bi komanda sa jakim četama tamo trebala biti da zakrili Ercegovce od nasilja Crne Gore. Ako se taj plan Knjazu Nikoli osujeti, on će odmah pristati na sve: jer će ga narod, ako se protivio bude, napustiti. U kranjoj meri naša politična radnja treba da smera na to, da osigura za opštu srpsku stvar ceo basen Bjelopavlića, sljedovatelno i sva plemena sa naše strane od te linije, pa neka Katunska nahija ostane odvojena, pod upravom koga ona hoće (podvukao D.B.P, ovo liči na neke savremene teze o suženju Crne Gore na "stari dio", u kojemu bi živjela "manjina koja se smatra Crnogorcima" – ništa novo pod kapom nebeskom!). To bi stanje samo moglo biti efemerno, pa bi se i Katunjani velikoj državi pridružili.

U slučaju kad bi Knjaz Nikola otvoreno prekinuo sljedovati politiku s nama uslovljenu, Rusi bi ga lako nagnali da se s puta ceplenja vrati oduzimajući mu godišnja davanja.

Rusija je mnogo činila i danas čini za narod crnogorski: no na žalost njena dobročinstva, zbog neshodnog načina izvršivanja bila su do sada prilika da se narod, još jače guli. I od svega onoga, što smo mu u novcu dali nije za narod bilo nikakve koristi. Pametno bi bilo da se i mi i Rusi takovi pogrešaka sačuvamo i drugi način pri činjenju blagodejanija narodu iznađemo.

U kratko moje je mnjenje da treba održavati sa cetinjskim dvorom postojeće odnošaje, koji imaju nesumnjeno svoje važnosti u diplomaciji. Sumnje koje se o stalnosti saveza između nas i Crne Gore dobijaju, iako su osnovane, neće u diplomaciji toliko nahuditi, koliko otvoreno neprijateljstvo, no zato ne treba u novcu Knjazu samom nikad ništa davati, jer bi to značilo osigurati Knjaževu familiju, da može igrati u danom momentu – tout pour tout – pa ma i srpsku zemlju napustila. U spremama ratnim počem su dovoljno do sad učinjene, takođe dalje izostati napred ići, a narod međutim neprestano obdelavati, i to više na strani, koja Brda od Katunske nahije dele nego u samom Katunu. Jednom reči, sa Knjazom Nikolom po prilikama igrati politiku a na narod u Crnoj Gori i okolini dejstovati i spremiti ga za ostvarenje

opštih srpskih interesa.

U ratu bi crnogorsku vojsku trebalo sa našom spojiti i podeliti da sama nigde ne dejstvuje

Izvan svake je sumnje da će ustanak naroda srpskog imati zavisiti ne samo od njegove gotovosti, nego i od politične konstelacije u Evropi. Što se prvog tiče, treba imati u vidu, da je narod zbog svoga teškog položenja kako u Crnoj Gori tako i izvan nestrpljiv i da se vrlo skoroj radnji nada. Ovo bi nestrpljenje trebalo što kraće na iskušenje stavljati, da se vera u Srbiju ne bi pokolebala. Što se drugog tiče iako sam ovde nenadležan o tome govoriti, mogao bih opomeniti na memoar koji sam gospodinu ministru dostavio.
Način vođenja rata (premda ova smatranja meni ni malo ne pripadaju) trebao bi, mislim, da se tako udesi, kako bi prvo crnogorskog dvora separatističnu radnju osujetili, a drugo kako bi srpskom uspjehu nenaklone sile zbunili i ne dali im vremena u diplomaciji što god protivu nas preduzimati. Zato bi četnički rat, koji bi se i za najkraće vreme proterao u tom pogledu štetan bio. Kombinacija između četničkog i redovnog načina vojevanja, koji bi se odmah otpočeo, davao bi, čini mi se, više izgleda na uspeh. U samom ratu trebalo bi se polzovati što više ugovorem da se crnogorska vojska sa našom spoji, i onda je tako podeliti da sama nigde ne dejstvuje, a crnogorskim oficirima naše plate i rang dati (ovaj prijedlog je realizovan za vrijeme Prvog svjetskog rata – posljedice su poznate, prim. D.B.P.). Vreme je rata najugodnije kad se usevi priberu; mi se manje zime nego Turci imamo bojati, a dotle treba da su ovi iz Bosne i Ercegovine izagnati.”
Pored naznaka budućeg pravca djelovanja srpske politike u Crnoj Gori, Piroćanac je za kratko vrijeme uspio da obiđe jedan broj istaknutijih crnogorskih glavara i ispita njihovo mišljenje o Petrovićima, Crnoj Gori i ulozi koju bi obavili kada dođe vrijeme stapanja Srbije i Crne Gore u jednu državu. Izvještaji o pojedinim ličnostima pomažu da se u drukčijem svijetlu pogledaju neki od sukoba koji je Nikola imao sa vojvodama. Vjerovatno naslućujući da igraju dvostruku igru i rade na njegovom svrgavanju, knjaz Nikola je koristio beznačajni povod da bi ih eliminisao iz javnog života. Kako se vidi iz Piroćančeva izvještaja, srpski dvor je sa sigurnošću mogao računati na usluge Jola Piletića, Anta Dakovića, Ilariona Roganovića i Boškovića sa Orje Luke, a do izvjesnog stepena i na Vukotiće (knjaževu tazbinu!) i na druge glavare koji su sa simpatijama gledali na srpsko-crnogorsko približavanje. Da mnogo ne komentarišemo nego da pogledamo djelove izvještaja srpskog oficira koji se odnose na pojedine ličnosti iz crnogorskog javnog života. Pored Nikole i Darinke od dvorskih ličnosti u izvještaju su predstavljeni Knjaginja Milena, Stana, mati Knjažava, Mirko, otac Knjažev i Petar Vukotić, otac Knjeginje Milene.
Jedna od rijetkih ličnosti za koju Piroćanac nalazi lijepu riječ je Knjaginja Milena o kojoj piše: “Knjaginja je Milena jedina ličnost, kao što rekoh, koja poštovanje i simpatije zaslužuje. Blagog temperamenta, čestita u svim pogledima, nežna do slabosti prema Knjazu, svojoj deci i familiji. Njeno vaspitanje, oko koga se slabo zanimalo, opet je toliko uspelo, da njeno ponašanje potpuno njenom visokom položaju odgovara. Naravno što se znanja svetskih tiče, koja su jednoj takvoj dami nužna, ona ih se potpuno lišava. Sa francuskim jezikom dotle je dospela, da što se govori dosta dobro razume i ako još nema smelosti da se u razgovor upušta. Pri svem tom ja držim da nema ni jednog lica, koje je Knjaginju Milenu videlo, a da njenom blagošću i dobrotom kaptivirano ne bude. Politika je za nju sasvim strana stvar, ona se u ovu nikad ne meša, i ako je ikad moguće da čovek svojevoljno sa prestola siđe, to je ona prva, koja bi to učinila u interesu celog Srpstva. O Srbiji i Knjazu Mihailu vrlo često i sa oduševljenjem govori, i svoju je stariju devojčicu naučila, da se svake večeri pre spavanja i za svoga Nuka (Kum) Bogu moli. Dok je bila Knjaginja Darinka na Cetinju bila je svako veče u društvu na sjedniku. Sada je sjednik u salonu ukinut i Knjaginja Milena daje se vrlo retko videti.
Iako je Knjaz peko mere slabog karaktera, Knjaginja Milena neće nikad biti u stanju na njega upliv steći.”
Poslije Knjaza Nikole u Piroćančevom izvještaju na udaru su se našli ostali pripadnici

vladajuće kuće. Tako o Nikolinoj majci Stani on piše: "O Stani, materi Knjaževoj može se reći da često, više nego što treba pije i da onda ima običaj Knjazu istine govoriti što se familijarnih kućevnih stvari tiče. Njoj se prebacuje neurednost naravi još u mladosti a i sad nije čista dovoljno, da bi joj se mladi vek zaboraviti mogao (ovako Crnogorci govore). U politici je ova žena bez ikakva značaja".

Piroćanac piše za Mirka: Upravo ovaj čovek je jedina prepreka interesima ukupnoga srbstva

MIRKO, OTAC KNJAŽEV

"Mirko je bez spora danas najvažnija ličnost u Crnoj Gori: osrednjeg je stasa, jakog sklopa i dobrog zdravlja. U rđavim svojstvima samo ga njegov sin nadmašuje. I za ovoga se takođe može reći da nema dela tako niskog, koje ne bi bio u stanju učiniti. Njegova perfidija i surovost strašilo su za Crnogorce. Sujetan u najvećem stepenu,rado sluša da ga predstavljaju kao junaka (i on sam peva junačke pesme koje ništa ne vrede) premda Crnogorci uveravaju da nije skoro ni u jednom boju bio. Po okončanom boju on sklapa istoriju istog, i tu svoje kreature hvali, a protivnike, ma kako se junački, ne spominje. Lak je no banalan u govoru, ali brze i jake svatljivosti. Stara se uvek zadržati impozirajuću pozituru. Vrlo surov, kao što rekoh, no i odveć učtiv i laskav u prilikama. Njemu se prebacuje da je za vreme rata Kuče na veru uzeo, pa posle naredio iseći ranjenike, decu u kolevci i sve Kuče popaliti. On je g. Sudečiću predlagao nedavno da ovaj naredi ubiti Đorđa u Zadru preko svojih poznanika. Ovaj je čovek najviše protivan našim političkim namerama, i ja držim da on neće nikad prestati sebične cjeli sljedovati.
Mirko ne zna ni čitati ni pisati, ne poznaje ni Srbiju a kamo li ostali svet evropski i njegovu obštu politiku. Njegov egoizam služi mu za politički pravac u svim pitanjima. Sva zla dela, koja su se u Crnoj Gori događala i koja se i danas događaju pripadaju u zaslugu Knjazu Nikoli i njegovom otcu.
Mirko je smatran kod sviju dvorova za pravog divljaka, krvopiju i upropastitelja Crne Gore. Kazivao mi je Stanko Radonjić, da su mu u Parizu iz Ministarstva pokazivali raporte fr. konzula, u kojima je Mirko verno oličen.
Ovaj je upravo čovek jedina prepreka interesima ukupnoga srbstva. Kad njega ne bi bilo, Knjaz bi Nikola iz straha ili napustio Crnu Goru ili konačno u naše ruke pao."

PETAR VUKOTIĆ OTAC KNJAGINJE MILENE

Petra Vukotića smatra Knjaz Nikola za izraz crnogorskog lukavstva. Po držanju njegovom, on može najvještije stvari ispitati i navući čoveka da mu kaže i ono što bi sakriti trebalo. U ovoj je celji kod mene za celo vreme moga bavljenja upotrebljavan. Osim preporuke telesne ničega duševnoga nema što bi kod ovog čoveka vredilo napomenuti. On je u stanju samo jedan put čoveka prevariti, jer je, po mom mnenju, jedan od najograničenijih ljudi koje sam na Cetinju vidio. On je u politici odjek politike koja u Biljardi vlada, i po svoj prilici nije se nadati da će od iste odustati. Međutim on se stara obrazovati most odnošenjem prijateljskim između Srbije i Crne Gore i to u interesu svoga zeta i kćeri. Petar Vukotić bio je na Cetinju, prilikom naših pregovora o gradovima, jedini, koji je otvoreno pronosio misli Vista, francuskog konsula u Skadru, i potvrđivao je da je Srbija isterala Turke iz varoši Beograda 1862. god. pomagajući se crnogorskim ratom i da se sada umela koristiti prijateljskim odnosima sa Crnom Gorom i kandiotskim (kritskim) ustankom i dobila gradove. No pošto je jednom sa mnom, i to po svršetku pitanja gradova, vrlo ozbiljan razgovor imao, u kom se ja nisam zatezao otvoreno mu prebaciti ponašanje crnogorsko prema nama i pobrojati sve koristi, koje za celo srpstvo i za Crnu Goru, koja je inače profitirala, (jer sve što danas imaju trebaju nama da zahvale – ovo treba uporediti sa Piroćančevim odjeljkom O Crnoj Gori uopšte, napomena D.B.P.) otuda proizilaze, izbegavao je docnije taj ton držati a i drugi su prestali konačno o gradovima dalje govoriti. Ovo je, po mom mišljenju, posljednja ličnost, koja bi politiku Knjaza

Nikole u svakom slučaju potpomagla. Što se ostalih tiče pristupili bi više ili manje našim namerama.
Petar Vukotić, pri svem tom što je od dobre kuće i što je tast Knjažev, upravo reći siromah je, a pri tom slabo ume ceniti novac. Od njega je lako dobiti sva obećanja no nikad njihovo izvršenje.
Stevan Vukotić otac Petrov, starac oko 80 godina, koji je već obnevidio, bio je od najznamenitijih ljudi u Crnoj Gori. On je vele, Knjazu Danilu jedini smeo otvoreno govoriti i proklinjao ga kad se Francuske latio. Njegove su političke misli za Srbiju bratske i on ih i danas, i ako se velika pažnja na njih ne obraća, producira".

Ovdje se spava kao u Parizu, Knjaz iz postelje rijetko ustaje prije jedanaest, a oko podne ruča

Pored pisanja o ličnostima vladajućeg doma, Piroćanac je posebno poglavlje posvetio dvorskom životu.

NARAVI I NAČIN ŽIVOTA DVORA CRNOGORSKOG

"Dvor (kuća) Knjaza Nikole, samo što je veća, podobna je svemu otalim kućama crnogorskim što se zgrade tiče. Nameštaj je po evropskom ukusu ali prost, nekoliko likova iz vladalačkih (evropskih) familija sačinjavaju sav ukras. U toj kući živi sva knjaževa familija. Objed ima zajednički kao i sve ostalo, Knjaginja Milena iako je knjaginja ne može reći da je bez svekrve u kući. Nije nužno primećivati da ovaj svakidašnji zajednički život veliki uštrb državnim stvarima nanosi.
Knjaz nikad nije tako na muci, nego kad za dugo zvaničan mora biti, i svaka vizita stranaca druge već večeri mora da primi na se vid domaćeg života. U biljardi se ruča oko podne a večera od 7-8 sati. Običan je ručak u biljardi kao u srednjoj trgovačkoj kući. Posle večere svi se prisustvujući glavari pozivaju na sjednik. Ovo je glavna zabava na Cetinju, koja se uglavnom u igranju karata sastoji. Dok je Knjaginja Darinka sedila na Cetinju, njena naprezanja evropoeziranja nešto su uspevala, samo što ova Gospođa nije mogla razumeti da učtiva veselost nije isključena iz privatnih knjaževskih sastanaka. Za vreme njeno obrazovala su se svake večeri dva sjednika: jedan u njenom salonu, u koji se osim Knjaza i Knjaginje i ostale familije pozivaju malo otličniji ljudi. U trpezariji pak skupljaju se sami Crnogorci od senatora pa do najprostijega. U jednom i drugom društvu igraju se karte na novce. Pod Knjazom Danilom to je igranje karata bivalo u velike sume: sad je svedeno na vrlo male proporcije. No ipak, za ljude sa tako slabim sredstvima kao što su Crnogorci, vrlo skupo. Za celo vreme moga bavljenja nisam vidio da se gube velike sume novca, no što me je jako začudilo to je da se tu igraju karte za novac bez novca. Pošto se izgubi jedan napoleon a kod slabih i talir, igra se produžuje na dug. Skoro svagda Knjaz će sjesti a tako isto i Mirko, sa vrlo malom sumom pa će dalje igrati na dug ili zaimati od igrača i obe Knjaginje tako isto postupaju, samo su malo tačnije na plaćanju duga. Izgleda da je ovaj način igranja ustanovljen u takvoj celji, da se novac iz džepa ne gubi, jer nije moguće da ne dođe jedno veče kad se sav dug s pospješnijom igrom oduži i pored toga još dobije. Uobičajene su igre: viđeno, seto mezo i makao. Ova su dva načina poslednja redovnija zato, što bogatijem igraču idu na ruku da slabijega svagda tući može. Primećivao sam često da senatori ne igraju s voljom, no jedinstveno zato da Knjazu ugode, jer vide da moraju izgubiti skoro redovno. Slušao sam od njih govoriti da im tu skoro sva plata, i još od njihovih novaca, pored njihove sirotinje, prođe.
Iako je teško verovati, cela je istina da se po nekad dadu primetiti načini igranja, koji Knjaževom dvorcu ni malo ne priliče. Mirko, kad mu rđavo ide, ne može da se uzdrži da pomalo lukavi. Maša pak Vrbica obično svagda krade. Sam ih je Knjaz više puta na uredno igranje opominjao. Često se događalo da se igra sa kartama tako prljavim od dugog igranja da ih sve poznaju. Knjaz mi, jednom reče da troši godišnje 300 forinti za karte, i da će narediti da svi zajednički taj trošak snosimo; no brzo se povrati priznavajući da su mu to svi njegovi

troškovi na zabave. Tu se sjedi na sjedniku svagda do ponoći, a često i do dva sata po ponoći.
Na sjedniku se vrše i svi državni poslovi. Tu Knjaz izdaje naloge, tu se sudi a često i politika debatira. To je momenat najugodniji kada se s Knjazom govoriti može. Gosti se poslužuju sa jednom kafom, a Knjaz vrlo često privati štogod, najčešće suva mesa zagrejana na žaru. Oko ponoći, u tima prilikama Knjaz često puta proba sa jataganom suvu plećku praseću. Na sjednik se dolazi u običnoj dnevnoj nošnji a kad nema Knjeginja često Knjaz dođe i bez pasa, a Mirko u papučama.
Primanje stranaca ponajviše uveče biva po formi u salonu, kroz koji svagda posle nekoliko trenutaka prođe Mirko sa svojim najdužim zapaljenim čibukom u ruci, sigurno da time pokaže kako je on u Crnoj Gori sve i da strancima imponira. Tako ga je Knjaz predstavio Kantakuzenu, no nije se mogao uzdržati da malo pocrveni.
U Crnoj se Gori spava kao u Parizu. Oko 11 sati retko je Knjaz ustao iz postelje; oko 12 ruča. Prolećno doba izaziva ga po kad-kad ranije ustati. Ostali Crnogorci ustaju oko 9 sati ujutru (govorim za Cetinje i za zvanični svet) kad u sudnicu idu. Celo posle podne provodi se u trčkaranju bez celji, čas ovde čas onde, i u ležanju po livadi na suncu, kad je lepo vreme. Tom se prilikom igraju buće, skače, igra robova, baca kamena i mnoge druge besposlice čine.

U izvještaju Piroćanac piše da se u Crnoj Gori "i državne stvari tretiraju svuda i na svakom mestu"

Najveće zadovoljstvo činilo je Knjazu dati jašiti po pijaci jednog malog konja, koji često svoga jašača zbaci. U svima tima časovima tretiraju se i državne stvari svuda i na svakom mestu.
Iako naravi vladajućeg dvora na narodnu naravstvenost veliki upliv svagda upražnjavaju, o naravima cetinjskog dvora ne bi se moglo mnogo dobra reći. Knjaginja Milena, jedina je ličnost koja poštovanje i simpatije zaslužuje. Knjaz je lakih naravi. Po onome šta drugi govore, a i po onome što sam priča i prema svojoj supruzi je dosta hladan. Da nema dece sumnjati je mnogo da bi je dugo mogao trpeti. Između Kjaza i Knjaginje Darinke u koliko se po mnogim okolnostima zaključiti daje, bilo je odnošaja koji su granicu srodstva prelazili."
Nakon ovih opštih napomena o životu na crnogorskom dvoru da se vratimo onim stranicama u izvještaju koje govore o pojedinim ličnostima iz crnogorskog javnog života, za koje je Piroćanac smatrao da mogu imati uticaja na dalji razvitak srpsko-crnogorskih odnosa:

ĐURO MATANOVIĆ

"Đuro Matanović, vojvoda i senator, poznat je takođe u Beogradu. Njegova je kuća, posle Knjaževe, najimućnija u Crnoj Gori. On je ortak Mirkov u trgovini a i državni kasir. Ovaj se čovek smatra za sada za kreaturu Mirkovu. Međutim, ja držim da bi on u malo rđavim okolnostima počeo se više za sebe nego za Knjaza i Mirka brinuti. Kad je Knjaz bio na Njegušu, dolazio je Đuro svaki dan k meni i pričao mi njihove nesreće i grabljivosti. Od njega znam za predlog koji su Knjazu činili da svoju civilistu odredi, pa da se zna šta narodu ostaje za podmirenje njegovih potreba. Na Matanovića, pri svem tom što je danas veliki laskatelj Knjazu i Mirku, ipak u danim okolnostima računati možemo, jer sam ga ja često čuo da se sa svojim mnenjem Mirku odupire, čim gde god potpore nađe.
Za Đurovog brata popa Pera koji se sad u Beogradu nahodi, drži se svuda da je paralaža i podal čovjek. Šta više potvrđuje se još da je on slat da Vukalovića ubije. (Stanko mi je pričao da je Matanović pao u nemilost i da ga je Knjaz jako izgrdio prilikom kad su Petar i Plamenac za Rusiju polazili)"

MAŠO VRBICA

"Mašu Vrbicu, prvog ađutanta Knjaza Nikole smatraju Crnogorci sami, i to pravedno, za najpodlijeg čoveka u Crnoj Gori. Ima pretenzija razumevati se u vojnim pitanjima, premda u

stvari ništa ne razume do da dobro svoj džep puni u svakoj prilici. Oružanje Crne Gore bilo je vrlo lep izvor za tu celj. Knjaz i Mirko to dobro znaju i opet ga čuvaju. Knjaz mi je sam govorio da on zna koliko je Maša nepošten, ali ga drži zato što je njemu odan. Njegov je familijarni život skandalozan. Ovaj prazni, brbljivi lopov podal je i plašljiv do mogućnosti."

PERO PEJOVIĆ

"Isto skoro sa malo nešto razlike može se reći i o Pejoviću, kapetanu u Skadru, koga Ismaili-paša i Vist (Francuski konzul) plaćaju. Knjaz i to zna i vrlo često tera šalu s vrh toga."

MARKO MARTINOVIĆ

"Martinović Marko vojvoda cetinjski, ujak Knjažev, nema nikakve vrednosti, ni u narodu, ni u boju, ni u svetu. Do sad pobrojane ličnosti, može se uzeti da su najviše odane današnjoj vladajućoj familiji na Cetinju. Ove što sleduju mnogo su prema dinastičkim težnjama hladnije i ja držim da bi sjedinjenju Crne Gore sa Srbijom doprineti mogle (podvukao D.B.P.)
Da pogledamo na koga može Piroćanac i s koliko prava računati u naknadama na pripajanju Crne Gore Srbiji:

ILARIJON ROGANOVIĆ – MITROPOLIT

"Sigurno iz zebnje da ne bi duhovna vlast, koja je do skora prva u Crnoj Gori bila, polzujući se predanjem opet do velikog upliva doći mogla, današnji cetinjski dvor izabrao je i postavio za mitropolita (koga ceo svet u Crnoj Gori vladikom zove) Ilariona Roganovića, od neznatne jedne familije iz Bajica. Vladika je vrlo prost čovjek, no čestit i otečestvoljubac. Narod ga crnogorski svuda voli i poštuje a u naknadu dvor ga u svakoj prilici ponižava. Sva mu je dobra manastirska današnja vladajuća familija oduzela i sama njima upravlja. U duhovnu vlast toliko se Knjaz meša da on sam često razvodi brakove i daje dozvoljenja za venčanje. Pri svoj svojoj prostoti vladika to ponašanje jako oseća i govori često da mu je došlo u svet otići, da se samo toga ponižavajućeg stanja oslobodi. Vladika je čudno strašljiv čovek, što se njegovim niskim ishodom pravda. On bi vam dao sve svoje želje i blagoslove, ali pred Mirkom ni jedne protivne ne bi smeo prigovorit: no do duše nikad nema običaj ni laskati. U politici kod Knjaza ništa ne znači. Stanja je vrlo oskudnog, jer je na platu od 600 talira sveden, za svoje izdržavanje i dobročinstva u jednom narodu, gde je prošnja postala crtom narodnog karaktera. Vladika mnogo govori za interese Srbije, prvo što se za celo srpstvo otuda dobru nada, a drugo i da svoje srce iskali."

Radonjić je 10 godina proveo u Parizu, ali ga ni Francuska nije oslobodila crnogorskog ulagivanja

IVO RAKOV RADONJIĆ

"Ivo je Rakov vojvoda i senator, prvi Crnogorac, koji će reći svagda što se dopada a činiti ono što mu najviše koristi donositi. I on je iz Njeguša, odakle i familija Petrovića, a i od jakog plemena. Radonjići su bili u staro vreme gubernatori Crne Gore. Ivo je imao pod Knjazom Danilom najveću vrednost, najviše zato što je dobro umeo laskati i što se držao francuske politike Knjaza Danila, onda kad su svi u Crnoj Gori za Rusima težili. Danas je Ivo Rakov sasvim isključen iz političke radnje i to usled ganjanja Mirkovog. Šta više stvar je pre nekoliko godina do toga došla, da mu je Knjaz za trpezom pred svima rekao: "Muč kučko". Kome su poznate naravi crnogorske, lako mu je ponjati, kako se ovakva uvreda prima. Ivo se odmah reši preći iz Crne Gore u Srbiju i sve se njegovo pleme bilo skupilo da ga prati. Knjaz se odmah pokajao i zajedno sa Mirkom plakao i molio Iva da ne odlazi, no kad sve to nije moglo pomoći, njemu se izlaz iz Crne Gore zabrani. Ovo raspoloženje među njima još traje, samo što je svedeno na notu takovu da zajedno biti mogu. Ivova je žena sestra Danila i Mirka,

no može se slobodno potvrditi da ni na jednog po karakteru ne naliči. Ona je prosta, ali vrlo čestita duša. Ivo ima imanja prilično i vrlo je radan i uredan. U dvoru ga često ismijavaju zbog njegovog tvrdičluka, što na karte nerado daje.

Radonjić ima dva sina, od kojih stariji Stevan nije u Crnoj Gori i ništa ne vredi, a drugi, mlađi Stanko, koji je vojne nauke u Parizu sa dobrim uspehom svršio i sad je kod Knjaza ađutant sa platom od 250 talira. Ovaj mlad čovek koji je skoro deset godina proveo u Parizu, dovoljno je umno razvijen i ima dobrih znanja, no nije francuska civilizacija podpuno uspeti mogla, da ga nekih crta crnogorskog karaktera, što se ulagivanja tiče, podpuno oslobodi. Doduše, ja sam ga često puta čuo kazati Knjazu stvari, koje mu niko u Crnoj Gori kazati ne sme, i za koje on zna da su Knjazu nepovoljne, no to su sigurno sljedi drugarskoga života.

I ako Ivo Radonjić nije obrazac postojanstva, on bi, po mom držanju, lako na našu stranu naginjao i na njega bi se računati moglo, jer je on rad videti svoju decu stanjenu a vrlo dobro zna kakva ih budućnost u Crnoj Gori čeka.

U ovome plemenu ima još jedna ličnost koja svagda na Njegušu živi. Pop Mina je čovjek imućan, ali slabo sa moralne strane uvažen. On je istih misli i raspoloženja prema današnjem dvoru na Cetinju i prema Srbiji, kao i Ivo. Stanko mi je pričao da je Mirko naredio bio jednom Maši Vrbici da popa Minu da ubiti kad u Kotor pođe. Pop Mina ne ode na poziv u Kotor i tako iz zamke izbegne i to slučajno. Sutra se dozna, da su ga dva čoveka po naredbi Mašinoj čekali da ga ubiju i zato pop Mina Maša na Cetinju na sred pijace išamara, na osobito veselje skupljenog sveta. Na moje pitanje da li se njegova familija ne boji ubistva iz potaje, reče mi Stanko: “Zna dobro Knjaz i Mirko da je naše pleme jako i da krv ne bi neosvećena ostala”.

Ivo je Radonjić rod i veliki prijatelj Petra Vukotića, a mrzi mnogo na Matanoviće. Ivo je sa Petrom zajedno predlagao u početku vlade Knjazu Nikoli, da u svome sopstvenome interesu i za blago zemlje ukloni Mirka od sebe; no Knjazu ništa nije bilo preče, no to Mirku saopštiti. Otuda počinje mržnja između Radonjića i Mirka, a Petra je spaslo srodstvo sa Knjazom, premda Mirko ne krije da mu je i on nemio.

PETAR FILIPOV

“Za Petra Filipovog, vojvodu i senatora ljubotinjskog, može se reći da je čestit čovek. Knjaz ima veliko poverenje u njegovu energiju i zrelost, no ja držim, da velike simpatije između njega i Mirka neće biti. Karaktera je zatvorenog i ozbiljnog. Kod njega, i ako je po kazivanju dobar junak nećete čuti nikakve hvale. Stanja je odveć srednjeg i nužda se kao i svi crnogorski velikaši. Za stranu politiku nikad nije pitan”.

POP ILIJA PLAMENAC

“Ilija Plamenac, senator, od stare i znamenite familije u Crmnici, jedan je od najozbiljnijih i razboritijih Crnogoraca. Nije tako lak kao ostali na jeziku; ali je pametniji u mislima. Plamenci su i danas zadržali titulu serdara, koju su s odličjem u familiji svojoj imali i onda još kad vojvoda nije bilo. Brat pop Ilije, Savo uzeo je sestru Knjaževu, Gordu (Bešu) no zato naklonost Knjaževe nisu sveze prijateljske potpuno sljedovale. Smešno je bilo videti zabunu Knjaževu kad je ruski orden Iliji predavao, kojom prilikom nije mu ga skoro ni čestitao, a na Mirku se mnogo veće neraspoloženje primetilo. Ilija je pristupniji od ostalih dobrim mislima i u stanju je reći po kad-kad istinu u oči. Meni su oba brata kao časni ljudi poznati”.

Vojvoda Miljan Vukov prozreo je Piroćančev naum pa ovaj od njega nije dobio baš nikakvo obećanje

MILJAN (VUKOV VEŠOVIĆ)

“Miljan, vojvoda i senator glava je u Vasojevićima, plemenu, koga se polovina još u turskoj granici nahodi. Miljan ima veliko ime u obadva dela svog plemena i njegov je upliv u njima isključan, a od važnosti je prilično u ostaloj Crnoj Gori. Moralna snaga i razboritost ne

odgovaraju u njemu njegovom junaštvu. On nije osobito dobro viđen kod dvora. Stanja je slabijeg nego srednji. Po svojoj teškoj svatljivosti u političkim stvarima, ma u kome pravcu, niti je jako odan, niti pak protivan. Njega treba rukovoditi. Međutim o bratstvu sa Srbima dobro govori, i rad je da se o njemu dobro mnjenje u Srbiji ima". (Ovdje vrijedi napomenuti koliko je Piroćanac loše procijenio vojvodu Miljana, koji je prozreo njegove namjere. Iz Piroćančevih spisa se vidi da od Miljana nije dobio nikakvo obećanje, što je i razumljivo ako se zna da je Miljan bio pobratim Knjaza Danila i njegov vrlo povjerljiv čovjek koji je za račun Crne Gore postavljao granicu sa Turskom. Isto tako apsurdne su tvrdnje o "teškoj Miljanovoj svatljivosti" kada su poznate njegove misli i ideje nastale naročito u razgovorima i susretima sa Markom Miljanovim. Dobro je da je Piroćanac naišao bar na jednog "majstora" u Crnoj Gori – primjedba D.B.P.)

ANTO DAKOV

"Anto Dakov senator i vojvoda Grahovački vrlo je zlo viđen na Cetinju. On to dobro zna i u naknadi nije ni najmanje bolje prema vladajućoj familiji raspoložen. Usled neke intrige koju je, pre nekoliko godina, Mirko napravio, Petar Vukotić pucao je na Anta kao izdajnika Knjaževa. Posle se stvar malo raščistila i legla,jer je i Petar tom prilikom jedva izmakao iz Mirkove zamke. Grahovac je jedna od najsiromašnijih nahija i svagda skoro trpi glad, ali se zato iz Biljarde slabo sklanjaju na molbu vojvode narodu pomagati. Ove je godine nešto malo žita, naravno, na poček razdato sirotinji grahovskoj, koliko da dušu održi. I vojvoda je sam, koji je od prođe nešto imao, postao pravi siromah i veli, kad se ne bi nadao ratu za kratko vreme, odmah bi se sa većom časti svoga plemena u Srbiji doselio. Anto je čestit čovek i za Srbiju jako odan, no kao što se vidi bez ikakvog upliva na današnje vođenje stvari".

PILETIĆ JOLE

"Piletić senator i serdar piperski, koliko sam ga poznati mogao radovao bi se jako uspehu naše politike. Sirotnog je stanja".

CEROVIĆ

"Cerovića, starog vojvodu u Drobnjacima, nisam imao prilike poznati. Za njega Knjaz kaže, da je bio pravi kavaljer i jedan od Crnogoraca najveselijeg temperamenta, da se bio propio, da je sad sa svim piće ostavio, no i ćud promenio. Mirko ga mrzi jako a ima i zašto, jer je Cerović u razgovoru sa g. Ivanovićem, kad je ovaj putovao kroz Drobnjake, pobrojao sva zla koja na Cetinju čine i proročestvovao da će se Knjaževa kuća iskopati. Cerović je po kazivanju, posve razborit čovek i za Srbiju jako ponesen. On se skoro nikad na Cetinju ne viđa, mrzeći da se s Mirkom i njegovim pristalicama sastane. Sin ga već zamenjuje u Senatu, kao najmlađi vojvoda. Po upečatu koji je na mene učinio, ovaj je bez ikakvog značenja i nema nikakvih očevih svojstava, niti moralnih niti telesnih. U poslednje vreme prodao je jedan prsten koji im je od Knjaza Danila dan, iz čega se daje zaključiti da nisu u odveć dobrom stanju".

BOŠKOVIĆI

"Bjelopavlići su pleme, od koga Knjaževa familija najviše zebe. Knjaz tamo često putuje, sigurno da ih pridobije, no svagda uzima dobre mere predostrožnosti. Risto Bošković, senator i vojvoda Bjelopavlićki, iako ima Mirkovu sestru za ženu, pristao je i on sa celom familijom u komplot da Kneza Danila i celu familiju iskorene. Izvršenje ovog dela bude slučajno osujećeno i cela familija Boškovića, pošto se stvar otkrije, prebegne u Tursku a kuće im budu popaljene i razorene. Od toga doba, pošto su se usled pomilovanja povratili, nije bilo otvorenog neprijateljstva, ali je njihovo držanje u stvari ostalo zategnuto. Bjelopavlići su pleme jako i razborito. U bojevima su ravni, ono se jedino drži, dok Katunjani odmah beže

da se za krš sklone i potpuno je na raspoloženju familiji Boškovića, koja je puna muževa. Bajo, sin Midov, komandant je vojske, koja može na dve hiljade ljudi izaći, a ostala su braća oficiri. Bajo slabo laska, ma kome na Cetinju i s nama je imao često običaj sprdati se sa katunskim junaštvom.

Dok je boravio kao sekretar kod Knjaza, Piroćanac je ispitivao mogućnost pripajanja Crne Gore Srbiji

"Ne mogu ostaviti familiju Boškovića bez da spomenem jednu staricu, koju na Cetinju vešticom zovu. Ona je skoro politični šef familije i kažu krvni neprijatelj familije Petrovića. Treba videti njenu rešitelnu i razumnu fizionimiju pa da čovek razume račun koji se o njoj vodi.
Ostali su mi glavari u Crnoj Gori nepoznati, za koje, međutim, mogu na sigurno reći da nisu od velike vrednosti, niti u narodu niti u Senatu i da od njih neće zavisiti pravac kojim narod crnogorski u politici pošao bude".
Načelnik Ministarstva Inostranih Dela Srbije, u vladi Ilije Garašanina, oficir Milan Piroćanac, upućen na crnogorski dvor da bude sekretar Knjaza Nikole, a u stvari tajni agent zadužen da ispita mogućnost svrgavanja kuće Petrovića i pripajanja Crne Gore Srbiji, u svome izvještaju bavio se promišljanjem politike koju je vodila Crna Gora. Posebno su zanimljiva njegova zapažanja u odjeljku:

POLITIKA VLADAJUĆEG DOMA U CRNOJ GORI

"Politika vladajućeg doma u Crnoj Gori ide u najmanju ruku na prisajedinjenje Ercegovine Crnoj Gori i neke časti Arnautluka, a u najvišu, na zauzimanje prestola u celom Srpstvu. Za jedinstvom Srpstva, pod vladom Knjaza Mihaila, nikad današnja familija Petrović neće bez velike nužde i po krajnosti pristati. Srbija može biti uverena o neizmenljivoj istini ovoga potvrđenja, pa ma kakve izjave bratstva i patriotičkog požrtvovanja dolazile od strane Knjaza Nikole. Međutim ovo je njegova prosta i gola želja: Ništa se u stvari ne radi da se do poželane celi dođe; jer pletenja sa ljudima koji protivni današnjem stanju u Srbiji, nadežde na zastavu u Pešti i na pošiljanja medalja za junaštvo u ratu od 1862-god. neće po svoj prilici, položenom ostvarenju težnje ni u dlaku doprineti. Na protiv sve se tako radi kao da bi Knjaževa familija imala zabnje da će se skoro iz Crne Gore seliti. Grabljivost, otimanja javna i privatna, ubistva i svakog roda nezavisnosti otuđili su im, može se slobodno reći, i same Crnogorce a kamo li druga plemena, sa kojima Crnogorci u svakom ratu sto puta gore nego sami Turci postupaju. Neštеđenje ni ljudi ni stvari učinilo je, da bi se svi rado kurtalisati želeli.
Prema cijelji, kojoj vladajuća familija teži, ona se naslanja i na stranu politiku, koja ovu cel potpomaže. Francuski upliv i ako je još sa Knjazom Danilom otpočeo u Crnoj Gori utvrđivati se, nije do danas uspeo iz Biljarde izaći. Knjaz, Mirko, nešto Ivo Rakov i Knjaginja Darinka, i od pređe, jedine su ličnosti koje su o Francuzima račun vodile inače je narod bez izuzetka sav Rusima i Srbima odat i sa žalošću gleda gdi se Knjaz drži sa galiotima Francuzima samo zato što su Rusi Srbiji mnogo više nego njima naklonjeni i što se nada, plašeći Francuze svojom odanošću Srbiji, od njih što god dobiti moći, time prvu ulogu u Srpstvu ščepati i na Dušanov presto sesti. Iako je Knjaz u poslednje vreme jako Ruse budirao ipak je od njih jako zazirao. On je probao više puta da dobije kod Rusa, po njegovom držanju, izgubljeni skok, ali je svagda ozbiljno na savez sa Srbijom upućivan bio. Pa kad se uzme da je Rusima naš ugovor poznat, lako je ponjati jed i zameranje knjaza Nikole što se Petrovića familija, koju Vist tako oštro zastupa, tako lako u Peterburgu napušta.
Francuzi, na protiv, radili su sasvim u protivnom pravcu, zato su na tolike gotovosti na Cetinju i našli. Knjazu crnogorskom nije do toga da učini profitirati srpstvo od političkih okolnosti, nego do toga da ne izgubi skoka prema Srbiji. Zato je sadanja francuska vlada i dobro došla bila, kojoj je stalo bilo odcepiti Crnu Goru od nas u nadeždi da će opšti pokret tako sprečiti moći. Knjaz me je vrlo hladno primio i kao da je hteo da kaže da se kao izlišan imam natrag vratiti

Ovde, možda, ne bi izlišno bilo izjasniti kakvi su uzroci naterali Knjaza da pri ovakvim raspoloženjima sa Srbijom ugovor potpiše.
Knjaz se Nikola nadao prvo da će sa svojom crnogorskom veštinom uspeti da dobije tom prilikom u vidu naknade 50 hiljada dukata, koju je sumu po g. Dučiću tražio. Da dobije zatim toliko ratne spreme, s kojom bi svoje pretenzije ostvariti mogao i nametnuti se celom Srpstvu za vladaoca.
Ako bi se ove koristi izmakle; da se osigura, u krajnjoj okolnosti nasleditі Kneza Mihaila. Ovo je uslovije i bila osnova njihova pregovaranja.
No veština crnogorska ostala je ovde sa svim izigrana; protivno sve skoro dogodilo onome na šta se išlo.
Umesto pedeset hiljada dukata dobio je Knjaz Nikola 3 hiljade; ratne spreme pokazale su narodu crnogorskom šta Srbija vredi i šta može učiniti i otvorila jake apetite kod vojvoda i ostalih glavara, koji su uslovija za njih stavljena u ugovoru namirisali, za platama srpskim, koje su prema njihovim sadanjim doista ogromne. A umesto osiguranog nasledstva dobio je Knez Nikola godišnje uživanje sa titulom princa.
Ovo su stvarni rezultati koji zabranjuju osvrtati se na dvorska šeprtljanja u politici, kako stranoj tako unutrašnjoj".

"ŠTA JE U CRNOJ GORI RAĐENO ZA VREME MOGA ZADRŽAVANJA NA CETINJU"

"Po učinjenom sporazumenju između Knjaza Mihaila i Knjaza Nikole ovaj je zahtevao od Srbije da mu se pošalje jedan sekretar, koji bi državne poslove vodio u duhu ugovorom posvećenom, i jedan oficir, koji bi ratnu snagu Crne Gore imao izučiti. Ja sam otišao na prvo mesto, a g. Iv-anović, pod vidom ađutanta Knjaza Nikole, za vojeni posao. No,međutim, kad smo mi već na putu za Crnu Goru bili, Knjaz Nikola ne samo da nije otpustio svoje činovnike, kao što je nama obećao; jer osim Zege koji ga je pri kupovanju pušaka više nego što on svojim ljubimcima dozvoljava pokrao, i koji je Cetinje na prvu primedbu ostavio, Knjaz je sve zadržao nego je još i hteo pozvati svoga bivšeg sekretara Korzikanca Ponkracija, koga je Francuska u interesu svoje politike uputila da se Knjazu Nikoli ponudi. (Po kazivanju Knjaginje Darinke ovaj je čovek mnogo prineo moralnom pokvarenju Knjaza Nikole). Ponkracije izostane, fala Knjaginji Darinki i drugim prijateljskim uplivima, koji su predstavili Knjazu, koliko bi taj postupak Srbiji neprijatan, a u isto vreme i od njega nepolitičan bio u to doba i ja dospem na Cetinje. G. Garašanin kazao mi je pri polasku da je i Vaclik (špion celog sveta, koji ga plati, u ostalom glup i neznalica do krajnosti), sa Cetinja otišao i zato se ja nisam ni najmanje zatezao moje začuđenje izjaviti iako ne Knjazu, bar onima koji su mu morali kazati rekavši da ja, da sam za njegovo prisustvo ovde znao ne bih sigurno iz Beograda kretao. Knjaz je uveravao da je izdao Vacliku nalog da odmah sa Zegom Crnu Goru napusti, no to je čovek, koga kad isteraš na vrata, on uđe kroz prozor; na svaki način reče, on će odmah ići, i to odmah traje još i danas, pri svem tom što je Knjaz do sad, možda, deset puta davao g. Petkoviću svoju Knjaževsku reč da će Vaclik, kad za 7 dana, a kad i za 48 sati otići. Ja sam pri polasku mom govorio Vukotiću da bi trebalo da Vaclik odmah za mnom Crnu Goru ostavi i on mi je obećao, da će se njegov odlazak dogoditi najdalje za 15 dana. Stanko Radonjić sada me uverava da je pomenuto lice već otići moralo.
Dolazeći na Cetinje ja sam se pravedno nadao naići na raspoloženja koja su iz potpisanog ugovora proisticati imala, no daleko je od toga bilo stanje na Cetinju. Knjaz me je vrlo hladno primio i izgledao kao da se stara pokazati mi, da se ja kao izlišan što pre natrag vratim. Kao što se napred videlo na zaključeni ugovor Knjaz nije ni najmanje držao niti držat mislio; jer kad je g. Dučića poslao, da na isti podpis od Knjaza Mihaila donese, u isto mu je vreme preporučio, i da se sa pristalicama "Zastave" u Pešti sastane, i to Dučić i učini samo ne u korist Knjaza Nikole, nego u interesu politike, koja se u Beogradu vodi. Kad je Dučić potpisan ugovor i pored toga 3000 dukata donio a i obećanje za 5000 pušaka Knjaz Nikola mu je prebacivao da ga je ovaj izdao i poslatih 3 hilj.dukata tek se poslije tri nedelje sklonio primiti.

Knjaginja Darinka odmah je kazivala Dučiću da se na Cetinju ne misle držati ugovora, i da su vrlo nezadovoljni, što nas dobro nisu mogli prevariti. Naskoro zatim dođe jednog dana Knjaz kod Dučića, poneviši i svoj pečat sa sobom i počne mu predlagati, da on za Knjaza Nikolu odvojeno radi u Ercegovini, pa će mu dati sve što on želi, smatrati ga od sada svagda kao brata, podići mu platu za sad na 1000 tal, a docnije prema stanju i na više, da je on gotov sve mu to dati napismeno i svojim knjaževskim pečatom potvrditi. (Smešno je ovde videti koliko Knjaz Nikola sam sebi ne veruje). Razume se da je Dučić umesto da predlog Knjaza primi govorio u interesu potpisanog s nama ugovora, koji jedini put za spasenje srpskog naroda osigurava da je on kao Knjaz svoju reč dao, od koje ne može odustati; no na ovo Knjaz primeti, da ima u ugovoru fraza n.pr. "kad se svo srpstvo od Turaka oslobodi da će onda i Crna Gora Srbiji pristupiti", koja mu, veli, dozvoljava da odvojeno ostane dok god jednog jedinog Srbina pod Turcima bude.

Nikola Petrović: Ja ću se držati ugovora koji sam potpisao, ali tražim da me zbog toga ne ponižavate

Ovako sam ja raspoloženje zatekao na mjesec dana pošto je ugovor potpisan. Istina Knjaz je pisao Knjazu Gorčakovu o njegovim odveć prijateljskim odnosima sa Srbijom, a i grofu Štahelbergu kome je i to dodao, da je on gotov i prestola odreći se, ako to interesi celog srpstva budu iziskivali, no to je bila prosta manevra da vidi kako je Rusija prema tome zbliženju raspoložena i, kad je vidio iz saveta, koji su mu dolazili, da se toga puta držati treba, Knjaz je odmah počeo plesti sa Francuskom, koja se svima mogućim sredstvima upinjala odvojiti Crnu Goru od Srbije. Naročito je Knjaz razdražen bio protiv Rusije i nas zato, što ga je Rusija za traženo oružje na Beograd uputila. Ovaj odgovor, kojim je Rusija dala poznati Knjazu, da nije sklona njegove separatističke težnje pomagati, bacio ga je u krevet i mom je hladnom prijemu doprineo. Knjaz, međutim, o toj stvari nije ni hteo dugo govoriti. Najedanput zove me u Kužinu (odžakliju) i stane mi prebacivati, kako smo ga mi ponizili, izradivši da mu Rusija, oružje koje mu je još ranije obećala bila, dostavlja preko Beograda. To je delo, dodade g.Marinovića, koji je učinio pravu prljavštinu (salete) kad je tako što u Petrogradu izradio. Ja ću se, reče, držati ugovora, koji sam potpisao ali tražim da me zato ne ponižavate. Ja sam kazao Knjazu tom prilikom da mi je ta stvar potpuno nepoznata i da sumnjam da je g.Marinović štogod o tome u Rusiji raditi imao, no ako je tako kao što on veli, mi trebamo Rusiji samo zahvaliti što sa tako prijateljskom obrazritelnošću prema našim interesima postupa, izbegavajući da ona još jače zapadnu diplomaciju protivu nas pobudi. Dodao sam, dalje, da patriotsko požrtvovanje, koje Knjaz Nikola čini, neće u narodu izgubljeno biti, na koje mi on oporo reče: "Ja sam dosta preširan (preche) svrh toga, gdje niko osim mene ništa ne žrtvuje". "Gospodaru, rekoh mu ja na to, niko Vas nije mogao na to prisiliti da ugovor s nama zaključite, no vi ste sami uvideli da je to veliko i dobro delo, za što ste ga i potpisali; pa zato mislim da su i moji razlozi umesni". G.Petković dođe odmah sutradan na Cetinje i ispriča mi kako Rusija nije ništa obećala bila i kako je odgovor njen sasvim drugačiji, tj. Rusija je odgovorila da je Srbija, koja je u stanju bolje poznati vojne potrebe Crne Gore, uzela na se iste podmirivati. G.Petković razvio je Knjazu skoro iste razloge, koje i ja, i otvoreno kazao, da je Rusija to tako učinila u želji da našoj slozi doprinese. Ovdje treba napomenuti da mi je Knjaz, na dan pred dolazak Petkovića, pri ručku govorio, da ne bi dobro bilo da se sa Petkovićem mnogo sastajem, jer je to čovek i ako izgleda bele (glup) dosta lukav, da ispita šta mu treba. Ovo je bila želja da našim prijateljskim odnosima, koji bi se utvrditi mogli, svaki izgled pokvari. No u tome je toliko bilo teško uspeti: ja sam se sa Petkovićem dovoljno sastajao, tim lakše što je on u moju kuću odseo, i o radnji i raspoloženjima na Cetinju obaveštavao ga. Knjaz je odmah primetio da se mi u mislima mnogo slažemo i zato mi je baš poslednje večeri, po izlasku Petkovića iz salona, pričao kako ga je on izribao zato što je on prema njegovim činovnicima podozrenje izjavio. Za mene, rečeno, da se Petković izrazio, da sam ja gori što se poverenja tiče i od Zege i od Vaclika. Ja sam se sutradan sa g.Petkovićem tom veštom postupku dosta smejao. Kad je ovoga puta Petković otišao sa Cetinja, ostavio je za sobom isto neraspoloženje prema Rusiji koje je i zatekao, razume se kod Knjaza i Mirka

samo.
Kad je Knjaz Nikola video da ga je, po njegovom shvaćanju, Rusija Knjazu Mihailu žrtvovala, jedva je čekao naći koga koji bi to stanje stvari poremetiti mogao i za tu je celj Francuska svoje usluge ponudila. Knjaz je zvao sve konsule da mu na Novo Leto dođu, no od sviju došli su samo Vist i Bozio, što je Knjazu mnogo prijatnije bilo, nego da su svi došli.
Ova je poseta i ako pod vidom proste učtivosti imala političnu cilj, koja je Knjazu već bila poznata. Da bi lakše uspeli, konsuli su poveli po najcrnjem vremenu i decu, kako bi se u familiju lakše uvući mogli. Sa Boziom, ja nisam imao nikakvog značajnog razgovora a Vist mi je govorio da je stvar naših gradova na dobrom putu za uspeh i pokazao mi pismo g.Burea, u kom stoji da se je Knjaz Mihailo latio mudre politike, koju je Knjaz Nikola otpočeo. (Ovoj se frazi i sam Knjaz smejao.) Dalje, da je evropska diplomacija nastala da avtonimizira sve provincije u Turskoj, na koje ja primetim, da bi to bio najneshodniji način započeti rešavanje Istočnog Pitanja, rekavši da diplomacija treba da je jedanput na čisto sa onim što hoće i što može, jer je vrijeme pokrljavanju prošlo. Ceo srpski narod po primeru ostalih teži svome političkome jedinstvu i razboritoj diplomaciji ne ostaje u interesu opšteg spokojstva, da tome ujedinjenju pripomogne. On dodade da zasad samo treba obustaviti krizu, na što je primetim da izgleda da po naše interese kriza ne bi bila štetna i da je treba više želeti nego izbegavati. Govorili smo i o uplivu Francuske za koji ja primetim da je mnogo popustio od važnosti, od kako je francuski kabinet Istok Austriji žrtvovati naumio. Od toga časa o politici nije Vist sa mnom govorio.

Piroćanac: Knjaz Nikola nije krio toliko stvari od Srbina Sundečića, koliko od nas Veliko – Srba

Francuski je konsul po svemu što je sljedovalo govorio Knjazu ono isto, što mu je u poslednjoj viziti predlagao t.j. da treba da se stara da Crna Gora što dobije i tako prvu rolu sebi osigura; a Francuska da je gotova podpomoći je, sa svoje strane, kod Porte.
Konferencije su trajale po nekoliko sati, i naposletku Knjaz je dao najsvečanija uverenja konsulima da će savetu Francuske isključeno sljedovati i zakleo se svojom decom da će reč svoju držati. Knjaz je tom prilikom da bi skuplje naplatio svoje odcepljenje od Srbije, uveravao konsule kako će do koji dan buna buknuti u Ercegovini, koju su Rusija i Srbija spremile.
Na dan po dolasku konsula Knjaz se krene i mene povede u sviti u Brda. Uzrok toga puta bilo je rđavo raspoloženje koje je između Knjaza i Knjaginje Darinke nastalo a imao je za izgovor da vidi razorene blokade usled poslednje crnogorske misije u Carigradu. Za vreme dok smo na Orjoj Luci bili naredi Knjaz da Crnogorci pređu Velje i Malo Brdo i sve, koji se od turskih žitelja ne bi izselilti hteli, izagnaju a kuće popale, iako su svi obitatelji ovog mesta Crnogorci samo u turskoj granici. Na ovaki postupak Knjaz nije imao prava, jer je Porta saizvolila da imanja koja Crnogorci na Veljem i Malom Brdu pritježavaju ostanu njima na uživanje, ali da mesta samo ostanu u granici turskoj. Knjaz je pak hteo da izvije i da očisti Velje i Malo Brdo sa svim od turskih podanika i da ga u svoju granicu uzme. Knjaz je izdao već mestnim vlastima nalog da se prelazu Crnogorca neće smetati. Zapovest Knjaževa bude izvršena i kuće popaljene, zbog čega Veliki Vezir Knjazu telegrafira, da se on nada, da će se Knjaz držati uverenja datih u Carigradu, i za koja je lično on Sultanu garant učinio a Knjaz odgovori da se sukob dogodio bez njegova znanja, i da će on činitelje kazniti a oštećene naknaditi i tražiće u isto vreme evakuaciju (evacuation) mesta u pitanju. Drugim telegramom Veliki Vezir zapita za značenje reči evacuation a Knjaz prećuti ne davši ni odgovora, pošto više nije mogao vrdati.
U Brdima je Knjaz pregledao jednog dana vojsku na Ždrebaoniku, gdi je bilo oko 1500 oružanih novim puškama a toliko skoro bez oružja. Vojska se samo faliti sa raspoloženjem za učenjem. Mirko je želio da se Knjaz na Orjoj Luci zadrži, no njemu je već dosta bilo ne videti Knjaginju Darinku i tako se sutra dan na Cetinje vratimo.
Tu dočekaju Knjaza ljudi Vistovih intriga. Ovom ništa preče nije bilo, vrativši se u Skadar, gdi su se on i Bozio falili, da su isključivi upliv na Knjaza dobili, nego da ga još većma uvuku u pismene izjave, koje bi producirati mogli, od njega dobave. U toj celji Vist napiše jedno pismo

sa svim poverljivo, moleći Knjaza, da odgovori na depešu Ismail-paše, u duhu prijateljstva prema Porti, u kome je s njime govorio. U toj depeši Ismail-paša piše Knjazu kako mu je dostavljeno od mudira mestnih da se spravlja buna u Ercegovini od Rusije i Srbije i kako se on nada da Knjaz u tom kolu nije, počem je sam konsulima isti ustanak denonsirao. Turska vlast, veli poznaje sve kolovođe, i što ih do sad nije pozatvarala nije oskudnost u snazi, nego što se nada da će ovi i sami uvideti glupost preduzeća i okaniti se; na posletku moli Knjaza da on posreduje i umiri Ercegovinu.

Na Knjaza u početku ovaj postupak nije pravio nikakvu impresiju, ali kad mu ja objasnih, koliko ga Vist, na taj način bez ikakve prave koristi za Crnu Goru, kompromitirati i u svoje zamke uplesti želi i predstaviti ga evropskoj diplomaciji sa svim odvojenoga od ukupnih srbskih težnji, da je to neviđeni način ponašanja, gdi se ni Njegovo Knjaževsko dostojanstvo ne štedi, Knjaz se nađe jako uzbuđen i u mal što nije moj predlog usvojio da pismo Ismail paše bez ikakva odgovora povrati. Na posletku bude odgovoreno Ismail-paši vrlo ukratko kako se Knjaz čudi da su njegovi razgovori sa konsulima na Cetinju mogli dati povoda jednom takvom zvaničnom koraku a Vist dobije jedno pismo oporo u kome mu Knjaz njegov način postupanja prebacuje. Ovom prilikom svi su Vistu na Cetinju zamerili, no on se odmah u svojoj privatnoj korespodenciji Knjazu izvinjavao kako on ne vodi prema njemu politiku kompromitiranja i javlja mu za dolazak Kantakuzena (rumunskog predstavnika), kojom prilikom preporučuje Knjazu da nikog u Bukurešt ne šalje, dok se s njim ne bi dogovorio. Izlišno bi bilo ovde dalje govoriti o glupostima koje je Vist činio, jer ove nisu nikakvo upečatlenje na Knjaza činile. On se rešio bio polzovati francuskom politikom protiv nas; pa se na Vistove neurednosti ni okretao nije. On mi je sam kazivao kako Vista plaća, kao što je i Knjaz Danilo plaćao Ekarda, šta više da i njegov agent Pejović, zajedno sa Vistom, od Ismail-paše prilično profitira.

Po upustvu Vistovom Vaclik je podneo Knjazu jedan memoar u tom duhu, da se nadmoćije Srbije poništi i predlagao načine kako bi Petrovića familija u Srbstvu prvu rolu ščepala. Ovaj je memoar tajno hranjeno meni od Sundečića dodat, jer Knjaz ne krije od ovoga toliko stvari, koliko od nas Veliko-Srba. Pošto se Knjaz u duhu toga memoara sa Vistom dogovorao, bude rešeno da se šilju ordeni i misije Kralju grčkom i Knjazu rumunskom i da se s njima zaključe savezi, koji bi Srbiju na drugi plan stavile.

Izolovana i posvađana sa susjedima, Crna Gora bi bila vrlo lak plijen za velikosrpske planove

Za Rumuniju izrade Vist i Dafil da se pošalje Kantakuzen pre u Crnu Goru, te da se time Knjazu Nikoli polaska; a što se tiče Grčke Knjaz zatraži moje mnenje (naravno držeći da mi je njegova celj kojoj teži nepoznata) u duhu zbliženja i prijateljstva. Ja nisam govorio ništa protiv pošiljanja, nego sam samo primetio da bi nužno bilo izvesti se prethodno da li je Kralj grčki raspoložen da taj orden u ovo vreme primi? Jer ne bi trebalo sa tim znakom prijateljstva njega u zabunu dovesti, a i sebe možda izložiti i to sam dodao, da i mi trebamo paziti da ne radimo tako da nas Grci mogu eksploatisati, nego da iste nateramo na ozbiljnu uzajamnu radnju. (Ovdje se vidi koliko je Piroćanac vješto sprovodio srpsku politiku o odvajanje Crne Gore od susjednih naroda i drugih evropskih država. Tako izolovana, pa i posvađana sa susjedima bila bi lak plijen za planove "Veliko-Srba", kako ih Garašaninov agent imenova-primjedba D.B.P.).

Na ovu posljednju primetbu Knjaz mi reče, da tako umeju samo Šumadinci raditi. Pri svem tom i ako mu je neprijatno bilo sa misijom odlagati, reši se preko g. Novikova, ruskog poslanika u Atini najpre sondirati teren. Odgovor prispe posle nekog vremena u kome se kaže da bi Kralj Đorđe, koji ima velike simpatije prema svim hristijanima na Istoku, više nego što su ih od pređe Grci imali, svagda rado znak prijateljstva od Crne Gore primio, no da bi to pošiljanje u današnjim okolnostima moglo njegovoj politici štete naneti, i g. Novikov savetuje da se Knjaz sad od tog koraka uzdrži, i zbog toga, što bi on možda i srpskoj stvari gradova nauditi mogao i naposletku da će on svoj orden poslati moći. Da nije g. Dučić ovo pismo sa ruskog prevodio, ja o njemu ne bi ništa znao, jer je ono tako Knjaza razjedilo, da ga je uništio,

bez da mi ga je pokazao. Ova misija prijateljstvom Rusa propadne, druga pak gde su Francuzi isključeno manevrirali uspe, no bez veliki(h) koristi.
Počem mi je bila poznata celj vizite rumunskog poslanika, ja se nisam zadržavao iz ranije predstavljati Vlahe onakve kakvi su u stvari; njihovu anarhiju, njihov državnički šarlatanizam i njihovu spoljnu politiku o kojoj niko računa ne vodi, ceniti. Kazivao sam da oni moraju biti s nama i da upliv francuski kod njih može postojati samo donde, dok Rusiji ne padne na um istisnuti ga. Teren je, dakle, bio prilično spremljen, a zadocnenje Kantakuzena i hladno i suvoparno pismo Kralja Karla, bacili su dosta hladne vode na nadežde Knjaza Nikole.
G. Kantakuzen ostao je na Cetinju nekoliko dana i ostavio je za sobom mnenje lakomislenog i površnog čoveka iako ga je Knjaz ordenom II st. odlikovao.
Što se njegove političke radnje tiče, a ona mu je bila odveć srećna, da li će Radonjić sada u Bukureštu uspeti da zaključi ugovor sa Vlaškom, po kome bi ova odbila Bugarsku, videćemo. Jedne večeri uveravao je gospodin Kantakuzen pred svima nama Knjaza kako se Rusije čuvati treba, i kako je Francuska jedini pravi prijatelj Srba i Rumuna. Na to Knjaz mene zapita: "Je l te g. Piroćanac da nam se Rusije valja čuvati, kao što kaže g. Kantakuzen?", na što je odgovorim da g. Kantakuzen nema, čini mi se, razloga ni sa Francuskom hvaliti se, jer je ona Rumuniju pre nekog vremena Austriji u zamenu za Veneciju nudila, a što je glavno, Francuska je danas, za svakog koji gledati zna, nas na Istoku smejanoj austrijskoj veličini žrtvovala. Na protiv, ruska politika ne izgleda da je tako opasna, što više da nam je ona jedina za sad prijateljska. Tu se razgovor preseče. Druge večeri, pošto je Knjaz već pred senatorima govorio kako je i Vlasima krivo što smo gradove dobili, započne se razgovor o gradovima, i ja počnem veselim tonom ocenjivati koristi, koje mi otuda imamo, našto g. Kantakuzen zaište dozvoljenje da baci malo hladne vode na moj entuzijazam i reče mi, da mi imamo zahvaliti pariskoj izložbi za dobitak gradova, a da nije toga bilo Francuska nikada ne bi saizvolila da se želja zadovolji. Lako mi je bilo reći g. Kantakuzenu, da je to upravo naša zasluga što smo se od okolnosti koristiti umeli, da je to dokaz naše zrelosti, od koje se srpstvo dobrim posledicama nadati može; no šta onda ostaje, dodadoh, od jučerašnjeg tvrđenja da nam je Rusija opasna a Francuska jedini iskreni prijatelj. O politici preda mnom nije bilo više reči, no u ovoj zacelo nije traga ostavila politička misija g. Kantakuzena.

Francuski konzul Vist upozoravao je Cetinje na srpsko lukavstvo i izdaju od 1862. godine

NIKOLA: "AKO SRBIJA MOŽE ČEKATI, JA NE MOGU"

Piroćanac dalje piše: "Glavna je pak radnja Francuske u Crnoj Gori za vreme moga bavljenja išla na to, da navuče Knjaza Nikolu poslati bez znanja i učešća Srbije svoju deputaciju u Carigrad, obećavajući ovoj svaku potporu Francuske. Na ovaj bi se način, mislili su u Francuskoj, Knjaz odvojio od Srbije, kriza u Turskoj bar za ovu godinu otklonila, a možda i naše pitanje gradova oteštalo. Ova je radnja otpočeta i utvrđena još u prvoj poseti Vista na Novu godinu, jer mi je docnije pokazivao jedno pismo g.Bure-a u kome on traži obaveštenje o kulama, kojih porušenje Crna Gora zahteva. Najpre je Knjaz mislio dostaviti svoje želje Bureu bez da se na Portu ili koju drugu od sila obraća, pa bi Bure, kao što je Vist obećavao, sve sam svršio. Po naredbi Knjaževoj Vaclik je bio spremio plan kula oko granica, no na moje primedbe, da način koji francuski konsul predlaže, nije put kojim ići treba; da se ne treba doista, Francuskoj, ali ni ostalim silama zbog nje zameriti, što bi se napriječeno dogodilo ako bi se traženje Crne Gore na Francusku upravilo. Pošiljanje toga objašnjenja o tvrđavama pograničnim bude izostavljeno, no onda Vist i Ismail-paša poniju u toj celji raditi da Knjaz pošlje Mirka u Carigrad, obećavajući mu da će dobiti 5 miliona groša, za naknadu imanja crnogorskih koja su u Turskoj granici zaostala; no koja međutim, ne vrede, kao što Knjaz sam kaže, ni 50 hiljada groša a pored te sume novaca i pristanište na moru – Spič. Na moje primedbe da će teško biti danas sa ovakvim zahtevima kod Porte uspeti, Knjaz mi reče da Vist mora tu kao za sebe da radi. Jer se pogodio da mu Knjaz ako stvar uspe pedeset hiljada franaka dade. Ovako je Knjaz Danilo Ekara plaćati morao pa je zato i uspevao. Izvesno je u

ostalom, da Knjaz Vista plaća s jedne, a Ismail-paša s druge strane. Vist i Ismail-paša plaćaju Crnogorskog kapetana Pejovića, a pogovara se da i prajski konsul, Lajhtenberg stoji pod Vistovom platom. (Naravno to sve ide iz krađe Ismail-paše.) Za ovog bi poslednjeg vrlo lako bilo uspeti da se ukloni prema današnjem držanju Prajske.
Vist i Ismail, da bi stvar i sa druge tačke koja bi prividno više zbilje davala, otpočeli, pošlju Osman pašinog sekretara Konstantin Efendiju, toga je Knjaz već poznavao, na Cetinje pod vidom, da preda Knjazu jednu notu, o nekoj stoci, koju su Crnogorci na ishranu u tursku granicu preterali bili. Ovo nije bio ni dobar izgovor. Evo što mi je Knjaz kazivao da je s njima govorio:

CRNA GORA IZMEĐU SRBIJE I TURSKE

Sekretar je Knjazu govorio da se okane sa Srbijom držati, počem je u Srbiji jedno pravitelstvo, koga se padu svaki dan nadati treba; da Turska ima vojsku, koja se svaki dan moli Bogu na Srbiju poći i, naposletku između mnogog drugog, položio pitanje: šta bi Knjaz mogao tražiti te da se od Srbije odvoji. Da li mu je dosta Spič, pa i Podgorica, i za koje bi onda vreme miran ostao. Knjaz je opunomoćio Konstantin Efendiju da radi na toj stvari, a ovaj mu je dao reč, da će ga o uspehu za šest nedelja izvestiti.
Francuskom konsulu moralo se ovo otezanje Knjaževo poslati i deputaciju u Carigrad (sad se već govorilo za Petra Vukotića) vrlo slabo dopadati, zato se reši sam sobom doći na Cetinje da poslednji pokušaj učini. I pređe je Vist protivu Srbije govorio, opominjući na naše izdajstvo od 1862.godine, koga se bojati treba da se ne ponovi, i na našu veliku mudrost-lukavstvo, no ovom prilikom nije nas štedio nikako. On je Knjazu Nikoli predstavljao kako se on ostavlja apsorbirati od Srbije pomažući svojim podozritelnim ponašanjem uspeh naših reklamacija; kako Crna Gora za sebe da misli, a naročito Knjaz za svoju dinastiju; i toliko je bio uspeo, da je Knjaz konačno rešio deputaciju u Carigrad poslati, koja bi imala i njegov dolazak obećati, u slučaju ponovljenog ishoda sadanjih traženja. Knjaz me zovne pred veče i reče mi, da imam te noći staviti sa Vistom na hartiju tačke, koje bi Crnogorska deputacija tražiti imala.
Kao što mi je Knjaz kazivao, te bi tačke bile: 1.Naknada za imanja Crnogorska, koja su u Turskoj granici zaostala, u vrednosti od pet miliona groša ili Nikšić. Naknada u zemlji na jednom mestu ideja je g.Petkovića, zato što bi zemlju narodu podelili, a od novca samo bi Knjaz profitirao; ali Vist, koji ima svoj deo u novcu primati govorio je da se on (Knjaz) mora brinuti i kako će svoje kćeri udati, i tako je savetovao tražiti novac. (Vidi se koliko bi se Crnogorci koristiti imali od naknade u novcu). 2. Porušenje podignutih Kula. 3. Da im Sultan da Ekvivolent (odgovarajuću vrednost) u novcu za lađu, koju je Knjazu poklonio, ako jedno pristanište Crnoj Gori ne bi dao. (Bozio je obećao da će Italija kupiti lađu, čini mi se za 400 hilj. franaka). Naposletku da se za tu celj šalje Mirko u Carigrad, koji je opunomoćen i o drugim stvarima tretirati.

Dogovaranje sa Srbijom znači propast Dinastije upozoravao je Nikolu užasnuti francuski konzul

I ako mi je Knjaz takvim tonom govorio, koji rado ne trpi primedbe, ja sam mu moje učinio. Što se traženja ekvivalenta za lađu tiče, Knjaz je odmah uvideo da bi time učinio krajnju neučtivost i izostavio ga je. Za ostalu celj misije primetim mu da bi Knjaz na ovaj način samo kompromitirati mogao opšte interese Srpstva i to bez ikakve dobiti za Njega i Crnu Goru, jer Francuska ide samo na to da ga od Srbije odcepi a ne da što za njega učini, jer nije moguće pametno predpostaviti da Francuzi žele podpomagati namere Srpstva na Cetinju a napadati ih u Beogradu. Na to mi Knjaz priznade, da mu je Vist otvoreno kazao da Francuska doista ne gleda dobrim okom našu slogu i da je ona gotova sve činiti da istu pokvari, zato što ona protežira familiju Petrovića. Da bi Vista jače za stvar zauzeo, Knjaz mu je rekao da će se on o svemu prethodno sa Srbijom dogovoriti morati, našto se Vist užasnuo i opominjao ga najenergičnije na propast njegove dinastije.

Knjaz mi je tom prilikom pokazao mnogobrojnu listu lica, za koje francuski konzul traži ordene, i kojih vrednost preko tri hiljade fr.iznose, i rešio sa mnom, da samo dva pošlje a što se tiče pošiljanja Mirka u Carigrad ("odgovorite", reče mi, "Vistu, da se o tome najpre sa Srbijom sporazumeti želim") rešio se po mome nastojavanju, da na to g. Petkovića, koj se tu na Cetinju desio, o svemu u znanje postavi.
No ovo je rešenje samo do sutra dan trajalo. Vist je ponovo uspeo povratiti Knjaza na svoje planove, i sutra dan, sam je, bez mene redigirao točke, koje će on sobom u Pariz poneti, da sazna tamo sa kakvim će raspoloženjem ministar tu stvar primiti. Francuski konsul, pošavši sa Cetinja poneo je sa sobom u mesto 2,19 ordena raznog reda, pored onih 9 što je u prvoj poseti dobio. (Mirko je najviše doprineo da se u Carigrad ide, te da se na taj način nadmoćije Srbije kontrabalansira). Pored toga Đuro Matanović otišao je pre Vista na Rijeku i tu mu predao neke novce, za koje je Vist Knjazu toplo blagodario. Knjaz se izgovarao, da su ti novci za njihove rođake, no onda zašto bi Đuro imao čak na Rijeku ići da preda 500 fr. i zašto bi Vist Knjazu blagodario.
Ja sam o svemu što se ovom prilikom radilo sa g. Petkovićem otvoreno govorio i usled čega on je od Knjaza tražio pismenu izjavu, svrh svega što je sa Vistom zaključio i dobio je pri polasku pismeno uverenje Knjaževo da nikoga neće slati u Carigrad dok ne zapita koga treba (ovo je Petković razumevao za Rusiju, a Knjaz ostavio sebi otvorena vrata), Knjaz je tom prilikom govorio g. Petkoviću kako je Vist neučtiv i nesnosan, tako da mu je najposle morao reći da on (Knjaz) zna kada će se i gde pitati, i kada će i gde pitati kada mu do šiljanja bude. Premda je g. Petković polagao na ovu pismenu izjavu Knjaza, ja sam u istu slabu veru imao, no opet sam držao da od uspeha misije u Carigrad neće ništa biti. Odma sutra dan kad je g. Petković polazio (i Knjaz je onda išao do Njeguša), Knjaz je u sobi g. Ivanovića, pred Senatorima i predamnom pričao kako se juče u veče sa g. Petkovićem sprdao, davši mu nešto napismeno, no što je crnje bilo još u veče, kad je Petković zatvorio za sobom vrata, pri polasku, Knjaz mu je pokazivao koleno (kao što kod nas čine sa laktom).
I g. Petković dobio je tom prilikom nekoliko ordena za Ruse, a meni je Knjaz kazivao da je poslao orden g. Marinoviću, što nije istina.
Vist je imao običaj pokazivati Knjazu raporte koje on svom ministru ili poslaniku u Carigradu šalje odnosno Crne Gore. Zato je odmah po svom odlasku i sad dostavio Knjazu raport o poslednjoj njegovoj viziti na Cetinju. U tom raportu Vist kaže da ga je Knjaz najzvaničnije uverio, da će on isključeno sledovati savete Francuske, jer su oni jedini bez interesa i prijateljski; pored toga poslao je i pismo g. Burea na francuskog konsula, u kom g. Bure piše, da Francuska podozreva na Knjaza Nikolu zbog njegovog držanja i mnogih misija (to su pošiljanja Srbije) u poslednje doba, i da ona svoju potporu u crnogorskim potraživanjima ne može dati bez pouzdanih uverenja da će Knjaz Nikola njene savete sledovati.
Raporti koji Vist Knjazu na uviđenje podnosi, ne mogu biti oni isti, koje on svojoj pretpostavljenoj vlasti šalje, nego su prosto tako za priliku sklapani da na Knjaza Nikolu djejstvuje. Vist tako nisko uvažava razboritost Knjaza Nikole, da je u jednom raportu kazao, kako je Crna Gora u poslednjem ratu mogla uzeti Dalmaciju od Austrije a Ercegovinu od Turske i da joj ove države ni najmanje nisu blagodarne za njeno tako prijateljsko ponašanje. (I sam se Knjaz ovoj frazi smejao). U svom raportu, naposletku, kaže Vist da je glavna celj deputacije Crnogorske velika tajna koju će on po nalogu Knjaza usmeno g. Ministru saopštiti kad bude svoju ženu u Pariz doveo.
Ne samo misija Crnogorska nego i Vistov put u Pariz a posle u Carigrad, ne dođoše do ostvarenja…

Nikolu je jedilo što je srpski barjak priznat a crnogorski ne, kad je Crna Gora starija od Srbije

ČIJA JE ZASTAVA STARIJA? SRPSKA ILI CRNOGORSKA?

Još pri polasku Knjaginje Darinke sa Cetinja pisao je bio Knjaz Badetu i molio za dozvoljenje da njegova lađa može pod crnogorskim barjakom stajati u vodama austrijskim. Odgovor se

dao vrlo dugo čekati i bio je negativan. Knjaz se odmah zatim obrati preko Petkovića Ignjatijevu za ruski barjak i pošto mu Ignjatijev odgovori da se barjak ruski samo ruskom podaniku dati može, tražio je Knjaz Nikola naš barjak, koji sigurno ne misli upotrebiti. On se jako jedi što je srpski barjak priznat a Crnogorski nije, kad je Crna Gora starija od Srbije. U to se doba najozbiljnije mislilo šiljati misiju u Carigrad, zato Knjaz javi preko Petkovića g. Ignjatijevu, da je nameran poslati nekoga u Carigrad da poklon Caru vrati i da tom prilikom i o drugim nekim stvarima govori. Na taj način Knjaz je hteo, dajući za prividnu celj misiji vraćanje lađe, da osujeti ono obećanje, koje je Petkoviću dao, da neće slati nikog u Carigrad dok Rusiju ne zapita, no general Ignjatijev pronikao ga je, i njegov odgovor bio je sledećeg sadržaja: “vratiti lađu bila bi neučtivost i znači prekinuti snošenja sa Portom, no koje su to druge stvari o kojima bi poslanik Knjažev imao govoriti”. Kad je Knjaz pročitao telegram reče: “Nije me Petković razumeo”, a u stvari je da ga je vrlo dobro razumeo, jer Knjaz je hteo da ništa Rusima ne kaže a međutim da ima izgleda, kao da je njihov savet prethodno pitao; ali mu veština crnogorska i ovdje ostade na prazno.
Stvar misije ostane na tome neko vreme, no Vistu je trebalo rezultata. Pošto je stvar Kuča o kojoj je govoreno u ovom memoaru, sa svim uređena bila, pošlje Ismail-paša svoga čoveka sa pismom (naravno i Pejović ga je pratio) na Knjaza, kojim mu čestita vaskrsenje, posle desetak dana, raduje se što je stvar Kuča okončana i izjavljuje želju da bi se rado sa Knjazom sastao na Rijeci ili Viru, kojom bi mu prilikom imao nešto saopštiti iz Carigrada.
Zapitan o tome, ja sam mu predstavio, da taj sastanak mora biti intriga Vista i Ismail-paše za njihov sopstveni račun, jer kad bi doista paša imao nalog sastati se s Knjazom, on se ne bi zatezao doći na Cetinje. Knjaz mi onda dodade da je paša obećao, preko Pejovića, dati mu hiljadu lira i reče mi, da je to suma, za koju se on ne ženira deranžirati. Naposletku skloni se Knjaz pisati paši o Kučima i zahvaliti mu na čestitanju, a što se sastanka tiče poruči po pašinom čoveku da mu se telegrafom javi ima li doista što iz Carigrada. Knjaz je bio vrlo nestrpljiv dok je telegram stigao; jer je sad upravo bio šest nedelja do obećanja Konstan-efendije i on je često poftoravao pred svojim ljudima, da ga zato zovu da mu rezultat njegovih pregovora sa rečenim Efendijom saopšte. U telegramu Vist priznaje, da nema ništa iz Carigrada, nego ipak moli Knjaza da dođe na sastanak. Knjaz je sigurno odgovorio da pristaje, jer sutra dan bez da sam ja što znao, krene se Knjaz i Mirko na Rijeku. Mene nije pozvao zato što je Ismail-paša to uslovije položio. Knjaz kad se vratio nije se dala osobita radost primetiti. Kazivao mi je samo da mu je Ismail-paša obećao dati tri hiljade lira pod vidom danka za Kuče za ovih nekoliko godina.
Ja sam zatim na skoro pošao i Knjaz mi kaza, na dva-tri dana pred polazak, da je on konačno rešen slati koga u Carigrad, jer, reče, ako Srbija može čekati ja ne mogu. Ovom hitnom šiljenju nije bio uzrok nestrpljenje nego sastanak s Ismail-pašom. I pošto je sada misija sa svim bataljena, vidi se koliko je imala izgleda na uspeh.
Kad sam polazio Knjaz Nikola molio je da ga i mi potpomognemo u Carigradu. Ja mu rekoh da mu naša potpora neće izostati, međutim, ne bi s gorega bilo da Knjaz pošiljanje misije obustavi dotle, dok se s nama ne sporazume, jer inače, pošto je Knjazu poznato, u kojoj celji Francuska na istoj radi, vrlo bi ružno izgledalo, da Knjaz Nikola javno traži ucenu od Porte i Francuske da se od nas sljedovatelno i obštih interesa srbskih odvoji. Ja sam i to dodao, da, na taj način, Crna Gora ne može ništa dobiti, jer ako se na nju danas obrati veća pažnja, tome je Srbija uzrok, koja, ako je napusti, oduzeće time svaku cenu pregovorima sa Crnom Gorom. Knjaz na to reče da mu je nemoguće čekati duže a probati, dodade, na svaki način neće hrđavo biti; “ako dobijem štogod ja ću ih prevariti, a ako ne dobijem ja sam onda još jače u vaše ruke pao”.

“ZASEBNA CRNOGORSKA POLITIKA”

Kao što je napred spomenuto Crna je Gora neku odvojenu politiku u Ercegovini vodila. Za tu celj stvorila je medalju za rat od 62-ge god. Poslala je popa Bogdana (Iz Zubađa, čini mi se, kome je pok. Miloje dao 10 dukata kada je na Cetinju bio), da kupi neke potpise i sprema

narod i za tu celj dao mu je Knjaz 14 forinti, koje je od mene pozajmio. Posle toga, dobavio je Knjaz pretnjom popa Žarka iz Pive i njemu uputstva u istom duhu dao.

Nikola i Mirko su govorili kako Srbija i Crna Gora treba da se dogovore da rade na zajedničku korist

Na Đurđev-dan ugrejan malo, posle ručka, od staroga vina, koje sam ja tražio, Knjaz ponudi Dučića da izabere hiljadu Crnogoraca i s njima krene u Ercegovinu; no ovaj mu odgovori, da je svagda gotov liti krv za svoj narod, no da Knjaz zna dobro kad će Dučić u borbu stupiti kad se zbilja i sa izgledom za Srpstvo i raditi počne a to je kad Srbija stupi u borbu. Knjaz mi je pri polasku govorio da namerava poslati Vukotića u Ercegovinu, da tamo malo promuti. Novine koje su govorile o velikom skupu Ercegovaca u Manastiru Kosirevu, i potpisanom ugovoru, po kome bi Ercegovina do Neretve Crnoj Gori pripala, sigurno o tome donose vesti. Stanko Radonjić, međutim, uveravao me ovde, da Petar nije makao iz Crne Gore. Međutim ja sam uveren da se ovakova radnja ne podiže sa medaljama i nekom stotinom forinti u jednom narodu, koji hleba nema.
Dok su pregovaranja o našim gradovima trajala, dotle su Knjaz i Mirko i Petar bili u groznici. Najpre su se nadali, čemu sam i ja doprinosio, da će Srbija teško uspeti; no kad postade skoro izvesno da nam se gradovi ustupaju, njihovo se očajanje nije moglo više kriti – Knjaz i Mirko na samo, a Petar Vukotić i po pijaci potvrđivali su onda, kako smo se mi umeli koristiti od njihovog rata od 62-ge godine da Turke iz varoši isteramo, a sada se koristimo bunom Kandije i njihovim savezom da gradove dobijemo, i kako to tako ne treba da bude, nego treba da se dogovorimo pa i za Srbiju i za Crnu Goru u jedno isto vreme radimo. – Usled toga, ja sam imao sa Petrom ozbiljan razgovor, kojom sam mu prilikom kazao otvoreno, da će narodni interesi preći preko sviju interesa sebičnih, i da Petru ne pristoji tako govoriti, pošto su mu poznati odnosi utvrđeni između Kneza Mihaila i Knjaza Nikole, da nije istina da smo mi Crnu Goru eksploatirali; jer odkuda joj sva ova vojena sprema? I da, naposletku mi se nikad nećemo dati za nos vući. (Ovo je spomenuto napred kad je o Petru govoreno).
Knjaz je odmah za tim došao da popravi upečatak, protestirao o svom otečestvoljublju i velikom požrtvovanju i kao on neće za njega ništa tražiti i molio me je da svet o tome uverim ako on gde pogine.
Pomenutim, ovde licima naročito je bio protivan polazak Kneza Mihaila u Carigradu, bojeći se da on tamo ne dobije što više od gradova. Oni su taj polazak hteli predstaviti kao napuštanje srpskih interesa, u čemu im je bilo teško uspeti, pa su se valjda zato i rešili da i Knjaz Nikola u Carigrad ide, ako imao bude zašto. Za to vreme govorio je Knjaz da će tražiti računa od Srbije šta je za njega uradila.
Ja sam već iz ranije predvidio da je položaj g. Dučića odveć kritičan i savetovao mu da se ukloni; jer posle pokušavanja činjenih da ga na svoju stranu zadobiju, ponjatno je bilo da im je to najnemiliji čovek. Razgovor o Kučima bio je uzrok da se boja pokaže. U Kužini (odžakliji) oko vatre govorilo se o Kučima (ja tu nisam bio) i Mirko je pretio da ih ognjem i mačem sve istrebi što nijesu na njegovu zapovest u granicu crnogorsku prebegli. Dučić je kritikovao tu politiku kao nerazumnu i preporučivao politiku blagosti ubeđivanja, kao jedi koja se uspehu nadati može, i u vatri reče Mirku, da će mozgovi za mozgove da prskaju i da se ljudi strašenjem pridivljače a ne pridobiju. Primer je u tome, što danas radije sa Turcima nego sa Crnom Gorom drže. Onda Mirko doda "zar ne bi pravo bilo mušketati jednog vojvodu koji Turcima pređe", a Dučić mu odgovori da za taki slučaj postoji zakon. Nego da on ni u tom slučaju ne bi izdajniku nikakvo zlo učinio kad bi ga na venu uzeo. Mirko je razumeo na što se nišanilo i jako se razjedi, ali ipak otrpi (on to ume). Sutra dan, kad je Dučić pri ulasku u Trpezariju (ja sam sad prisustvovao) nazvao Boga, Mirko mu ne htede odgovoriti. Posle se razgovori zapodenu o sitnicama i Maša jednom prilikom Mirku namignu. Dučić, poznavajući njihove načine, jako se razjedi i razgovor pređe u vatru. Mirko podmakne bez ikakvog a propos neke fotografije u kojima Dučić lepše i veselije nego u ostalim izgleda a ovaj, kao kaluđer prema takvim vicovima čuvstvitelan reče, da bi on ima više za druge reći, nego što bi iko protivu njega što pokazati mogao. Knjaz držeći da se tu njihove lične stvari razumevaju

odmah skoči na Dučića. (Ovu scenu nije nužno podrobno opisivati u kojoj je svaki svoj položaj zaboravio bio). Posle dugog vikanja i pošto sam se ja digao da odlazim, kad stvar nisam mogao poravnjati, Knjaz me zadrža, a on sa Dučićem ode u odvojenu udaljenu sobu da se eksplicira, no odmah zatim sam dođe i mene zovnu, sigurno iz straha da mu Dučić kakvo zlo ne bi učinio, jer je bio u jarosti. Predamnom je zapovedao Knjaz Dučiću nekoliko puta, da govori šta on protivu koga ima, i čim ovaj usta otvori on stane vikati da ćuti, jer se bojao stvari, za koje nije hteo mene za svedoka. Ovo naposletku nije imalo nikakva smisla. Knjaz u jarosti prebacivao je Dučiću kako ga je on načinio čovekom, no da su ga "šumadinski dukati pokvarili", ali on nema da rasiplje i, kad ga je Dučić zamolio, da se ne ljuti, on ga sa "marš napolje" istera. Dukati šumadinski, kao što se vidi, bili su glavna stvar.

Knjaz Nikola je Garašaninovom agentu Piroćancu jednom prilikom rekao da bi ga uzeo za ministra

Knjaz je sutradan, kad mu je Dučić svoje rešenje napustiti Crnu Goru saopštio, nastojavao svim sredstvima da ga zaustavi, primetivši mu tom prilikom da on kao Knjaz, zna bolje, koja mu je politika korisnija, na što mu Dučić odgovori: "Gospodaru, ja nisam došao danas da govorim o politici, ali mi dozvolite opet reći da ja držim da ste vi na pogrešnom putu a vreme će skoro pokazati koji ima razloga".
Knjazu nije toliko stalo bilo što Dučić, odlazi, koliko se bojao da ovaj u Srbiju ne dođe i odatle njegove planove u Ercegovini počne kvariti; zatim mi je po Stanku Radonjiću i poručio da bi mu krivo bilo, ako Dučić u Beograd dođe. Knjazu još niko nije kazao da će Dučić u Beograd ići, ali on sve od toga zebe i onog časa, kad mu je Dučić javio, da ne misli više ostati na Cetinju, on je dotrčao meni i uznemiren rekao mi: "Dučić, dakle, ide pravo u Beograd", našto mu ja odgovorim da je Dučić meni kazao da želi ići za neko vreme u banju i Dubrovnik a za Beograd da mi ništa govorio nije, no da mu mi ne bi smetali u Beogradu živeti. Dučić mi posle reče da o Beogradu Knjazu ništa nije govorio. (Ovo je bio način kušati me).
Možda neće izlišno biti i o jednoj smešnoj stvari nešto reći. Neka protuva engleska, koji je po krajevima turskim švrljao, dođe na Cetinje i u najvećem poverenju kaže Vacliku, da je naišao na jedan svod u zemlji pun dukata, i jedan kip od suva zlata. Knjaz i Mirko u najvećoj tajnosti odmah otprave Vaclika sa Englezom da blago nađu, pa da se naredi kako da se na Cetinje prenese, no ceo im trud bude uzaludan. Ja sam sumnjao da nije Knjaz tom prilikom kakvu drugu špekulaciju imao u vidu, no svi su izgledi da je veliku nadeždu na pronalazak blaga imao, jer je Engleza što ga je obmanuo nekoliko dana zatvorena držao. A za mene je lično velika šteta što se blago nije našlo, jer mi je Knjaz već hiljadu napoleona obećao bio. Mi smo se često smejali i govorili, da će Vaclik, umesto blaga, doneti samo nos od kipa.
Pri svem tom što je moj položaj prema raspoloženjima Knjaza i Mirka za Knjaza Mihaila i srpsku politiku vrlo težak bio na Cetinju ipak nisam velike nepovoljnosti iskusio niti od Knjaza niti od Mirka a ostali su me svagda sa poštovanjem predusretali. Istina je da sam neprestano na oprezu morao biti i na svaku reč paziti, jer Crnogorci kad im ide u račun u toliko su više neučtivi kod svoje kuće, a koliko na strani puze.
Oni nemaju ponjatija o obavezi koju jedan čovek u svojoj kući prema strancu mora imati; to je za njih prilika da vam kažu ono što vam inače ne bi smeli kazati. Mirko je samo jedno veče, kad smo na lađi bili, i to na strani, zapodeo neki razgovor o tome kako Šumadinci psuju, no ja sam se činio da ništa nisam čuo i sišao u salon. U salonu pak, počem sam češće udarao glavu u tavan, reče mi Knjaz smejući se "more čuvaj glavu, jer ta glava meni treba", našto Mirko, koji je već tu bio, primeti da oni imaju na Cetinju majstora, koji ume svrdlom glave opravljati, no ja mu ne ostanem dužan, rekavši da je taj majstor vešt opravljati na taj način, crnogorske no ne šumadinske glave. Mirko je od toga trenutka napustio misao, da bi me u šali gde bi se oni na njihov glupi crnogorski način smejati mogli i probati uvukao.
Ja se, dakle, što se ponašanja prema meni, ne bih imao žaliti iako me je Knjaz češće budirao. On sje svagda imao na pameti hvalu g. Garašanina o meni, koja je samo za tu celj kazana. On me je vrlo delikatno i iz daleka obilazio da me za svoje stvari zauzme, no tu se jako bojao izdati se, jer me je držao za čoveka g. Garašanina. Da je drugi na mom mestu bio koji se ne bi

prema g. Garašaninu prijateljski pokazivao, Knjaz bi vrlo brzo otvoren postao. Pri svem tom često je govorio o njegovoj ljubavi za ustavnu vladu, i jednom prilikom kazao mi, da bi me on uzeo za ministra i dao mi kartu belu za 6 meseci pa ako uspem da ostanem i dalje, ako ne bi da se sam uklonim, na što mu ja odgovorim da ja ni od koga ne bih tražio poverenje, koje za 6 meseci ne bih bio u stanju opravdati".
Svoj izvještaj iz Crne Gore Garašaninov agent Milan Piroćanac završava na sljedeći način:"Od sviju nezgoda na Cetinju najteže mi je bilo organizovati hvatanje pisama, koja su mi iz Srbije dolazila; zato sam morao narediti da mi se pisma iz Kotora odvojeno šilju. Znam da mi je Knjaz raspečatio i upropastio moje pismo kad je na Njegušu poštu primio i pismo, koje su mi oficiri u Knjaževom paketu preko Pejovića iz Skadra poslali. Ovo je pismo bilo u šiframa; ja sam za ovo poslednje pismo zapitao Knjaza pred Dučićem i on se dao dovesti u veliku zabunu. Ja sam mu primetio da je šteta što je to pismo izgubljeno, jer je to raport, sigurno ljudi koji su po poslu izaslani i koji moraju o svojoj radnji izvestija donositi. O pismu tom da mi je poslato znam od Pejovića, koji ga je u svoj paket na Knjaza metnuo, i kad je došao na Cetinje sasvim me bezazleno pitao da li sam isto od Knjaza primio.

Piroćanac: Obrazovati crnogorsku mahalu u Beogradu i njihovim glavnim ljudima tamo dati po plac za kuću

Knjaz mi je podario na svoju slavu, Đurđevdan orden II reda, pri polasku prsten, a g. Ivanoviću pri polasku dao je orden istog reda i sat. (Zanimljivo je da dr Vladan Đorđević u svojoj knjizi Crna Gora i Austrija… kaže da Piroćanac za svoju službu od Knjaza Nikole nije dobio nikakvo odlikovanje osim "titule" "paščeta šumadijskog", kojom ga je Nikola "čašćavao". Kako vidimo iz Piroćančeva izvještaja Đorđević je po pitanju ordena napravio grešku – primjedba D.B.P)
Ovo je bilo sigurno u celji da nas dobro raspoloži da bi dejstvovali da mu se pošalje četiri velika topa. Ovde ne treba zaboraviti da se sa onima što su već dobili od nas, zimi ukiseljeni kupus pritiskuje. I ostali ratni materijal bolje se ne čuva; na samarima nema kaiša, preljki, sve to Crnogorci odnose. Barutana jedna blizu Cetinja, u kojoj su đulad smeštena bila umalo im nije propala i sreća je što se na vreme municija preneti mogla.

PIROĆANAC NA RASTANKU OD "POVJERLJIVIH OSOBA"

Meni je Knjaz Nikola naložio, da ne kažem Knjazu Mihailu da ono što sam od njega samoga čuo (…); to bi doista ipak dosta, ali za celo ne ovoliko bilo. Ja sam mu na to odgovorio, da Knjaz Mihailo nije mene poslao da pazim šta Knjaz Nikola u Crnoj Gori radi, nego da vršim njegove naloge. Knjaz Mihailo vodi sa Knjazom Nikolom mnogo ozbiljniju i sigurniju politiku, nego da bi se ova izveštajima pokolebavati mogla.
Pri polasku samom senatori i glavari što ih je na Cetinju bilo došli su da mi kažu zbogom i da se Knjazu Mihailu preporuče. Petar Vukotić, Ivo Radonjić, Đuro Matanović, molili su me, svaki odvojeno, da se na njih potpuno kao na sten osloniti možemo i, kad budu okolnosti iziskivale da se na njih obratimo. Smešno je samo bilo videti kako su me svaki od ovih iz društva jedan za drugim izvlačili da se na samo sa mnom oproste (još je smješnije da ni ovi beogradski "saradnici" iz Crne Gore, kao ni oni u kasnijim vremenima nijesu znali koliko su smiješni u očima onih koji ih angažuju za "više ciljeve" u kojima za Crnu Goru nema mjesta; primjedba D.B.P.)
Zaboravio sam pomenuti do sad, da mi je Knjaz govorio, da mu se da jedan plac za njega, jedan za Mirka, jedan za Vukotića, a jedan za Dučića; ovoga je poslednjeg u poslednje vreme već izostavio, a ja sam predložio g. Garašaninu Iva Radonjića. Ne bi nepolitično bilo obrazovati jednu crnogorsku malu (mahalu) u Beogradu i javiti svakom od glavnijih ljudi, da imaju ovde po jedan plac na kome mogu kuću zidati, ali da ga ne mogu, dok se ne dosele prodati (Dedinje, čini nam se ili se varamo, primjedba D.B.P.). Ovo bi bila jeftina politika koja bi nam od polze bila.

Zaboravio sam i to naznačiti da je novi ruski konzul, g.Ivanov dolazio da učini podvorenje. Pri svem tom što ovaj nikakva rada sa Crnom Gorom nema, Knjazu je pri prvom sastanku zamerio njegovim pretenzijama i kazao mi da mu je to antipatičan čovjek. (Kraj)”.
Ovako jasno i precizno napisanom izvještaju ne treba mnogo komentara. Piroćanac nastupa kao povjerljivi Garašaninov čovjek koji treba da detaljnije upozna prilike u Crnoj Gori i pripremi teren za njeno prisajedinjenje Srbiji. To se moralo oprezno raditi jer je Garašanin, a i srpska vlada sa njim, znao da je Knjaz Nikola osjetljiv i podozriv prema politici Beograda. Isto tako Nikola nije bio spreman da olako žrtvuje Crnu Goru i svoju dinastiju, bez obzira na ugovor koji je potpisao sa Knjazom Mihailom 1866. Piroćanac smatra Nikolu za prevrtljivca sa kojim je nemoguće sarađivati i najbolje ga je zaobići u svim pregovorima, a treba ga neutralisati angažovanjem viđenijih ljudi i glavara iz Crne Gore tako da ostane usamljen. U datom momentu glavari će uticati na obični narod koji će ići kuda mu se kaže. Još ako je sve to garnirano pričama o boljem životu i većim platama uspjeh je zagarantovan. Ljubav prema slovenskoj braći i težnje za oslobođenjem i ujedinjenjem, smatra Piroćanac treba usmjeriti prema Srbiji tako da se neosjetno Crna Gora u nju utopi. Potpunim neutralisanjem crnogorskog uticaja u Hercegovini postignut je strateški važan cilj; teritorija na koju je Knjaz Nikola pretednovao definitivno je izgubljena, a sva pomoć koju je crnogorski narod upućivao Srbima u Hercegovini (sjetimo se hiljada izbjeglica koje je Crna Gora hranila u raznim vremenima i na uštrb svog stanovništva) zaboravljena je i obezvrijeđena angažovanjem Srba iz Hercegovine na rušenju Knjaza Nikole i Crne Gore. Piroćančev izvještaj sadrži smjernice koje, zasnovane na Načertaniju, nijesu izgubile na aktuelnosti. To su planovi za denacionalizaciju Crnogoraca – školovanjem djece iz Crne Gore na najbolji bi se način stvorili prosrpski orijentisani ljudi u Crnoj Gori, gdje se Garašaninovu oficiru mora odati puno priznanje za dobro zamišljenu akciju koja će davati rezultate i vijek nakon njenog iniciranja, kao i način angažovanja uglednijih Crnogoraca da rade protiv svoje otadžbine (laskanjem, malim novčanim prilozima, službom u Beogradu i sl).

Iz izvještaja Garašaninovog agenta se vidi da je Rusija žrtvovala Crnu Goru srpskim interesima

Bez obzira na svu visprenost i izuzetnu odanost osnovnoj ideji stvaranja Velike Srbije, Piroćanac za svoju misiju nije dobio od Garašanina prelaznu ocjenu. Tajna je vjerovatno u tome što Piroćanac nije mogao sakriti animozitet prema Crnogorcima i svoju mržnju nije krio. Vjerovatno zato nije uspio angažovati veći broj ljudi koji bi mu pomogli da se brzo riješi kuće Petrovića. Osim toga napravio je kod nekih procjena eventualnih saradnika grešku, na primjer kod Miljana Vukova, Novice Cerovica sa kojim nije razgovarao. Potrošio je manje novca za podmićivanje nego što je mogao. Oslonac za srpsku politiku tražio je kod jednog broja ljudi koji nijesu imali velikog uticaja u narodu i protežirao je samo ljude koji su imali isto mišljenje sa njim. Ta prevelika subjektivnost dovela je do toga da dobije negativne ocjene, bez obzira na dobro strateški zamišljene planove kakav je bio onaj o postepenom pripajanju Brda i Hercegovine Srbiji i onoga “zna se koliko Bokezi mrze Crnogorce” čime bi Crna Gora faktički bila svedena na takozvanu katunsko-nahijsku Crnu Goru kada bi tako opkoljena bila lak plijen za Srbiju. Još jedna stvar se dobro vidi iz Piroćančeva izvještaja. To je saradnja Srbije i Rusije koja je žrtvovala Crnu Goru srpskim interesima. Zanimljivo kako u svim pregovorima i dogovorima Crna Gora strada i postaje predmetom dejstvovanja. Kada je poljska emigracija napravila plan o formiranju slovenskih država koje bi srušile Rusiju i njen uticaj koji je (misli se na plan) osnova Načertanija, sva vatra je usmjerena na uništenje Crne Gore kao jedinog ruskog uporišta i prijatelja na Balkanu. Kada je Garašaninova kabinetska politika procijenila da je došlo vrijeme približavanja Rusiji, što je izuzetni političar Garašanin na vrijeme naslutio, opet je Crna Gora upala u žrvanj tuđih interesa. Rusiji je u tom momentu više odgovarala veća Srbija i ona je, kako je i sam Knjaz Nikola izjavljivao i zaključivao, bila spremna da žrtvuje dinastiju Petrovića i Crnu Goru za svoj, odnosno za račun Srbije. Naročito su zajedničke radnje bile usmjerene na sprečavanju bilo kakvog crnogorskog izlaska u Evropu i vezivanja za razvijene i velike evropske sile. Tu svoju marginalizaciju, bez obzira na

pojedinačne visoke uzlete, Crna Gora će na brižljivo pripremanom terenu debelo zaplatiti u Prvom svjetskom ratu. U ostalom Piroćanac je o Crnoj Gori govorio kao o već pripojenoj teritoriji čijem se ozvaničenju jedino suprostavljaju Petrovići i Katunjani.
Sve u svemu Piroćanac se vratio iz Crne Gore a da nije uspio da poboljša odnose između nje i Srbije, uprkos željama sa kojima je, pored osnovnog cilja, u nju upućen. Radi se, naime o jednoj zabilješci Kneza Mihaila na pismu upućenom Knjazu Nikoli – "Želim da se Piroćancu Crna Gora bolje dopadne nego nekim našim koji su u njoj bili."

PAMFLET PROTIV KNJAZA NIKOLE

Kao svaki solidno spremni agent, i Piroćanac je za sobom morao ostaviti traga u nekoj "diverzantskoj" akciji. Riječ je o pamfletu protiv Knjaza Nikole u kome su Piroćančevi prsti bili duboko upleteni. Godine 1867. u Parizu se održavala velika svjetska priredba. Nikola je doznao da se Knez Mihailo sprema za Pariz i planira susret sa Sultanom. Plašeći se da i ovoga puta Crna Gora ne bude izigrana i crnogorski se Knjaz pripremao za put planirajući da se i on vidi sa Sultanom i pokrene pitanje granica i naročito položaja Hercegovine. Pposrpski orjentisani ljudi na Cetinju bili su izričito protiv njegova putovanja, plašeći se jačanja francuskog uticaja i aktivnije crnogorske politike. No Nikola je sa porodicom krenuo na put 23. juna 1867. godine. Teškoća je bila u tome što se u to vrijeme u Crnoj Gori pojavila kolera (1. avgusta iste godine na Cetinju je umro i veliki vojvoda Mirko Petrović). Sve te momente iskoristila je Knjaževa opozicija osokoljena Piroćančevim instrukcijama i počela rasturati proglas protiv Knjaza Nikole. Proglas je otkriven 20. jula 1867. u Herceg Novom, a crnogorski Knjaz u zemlju se vratio dva dana kasnije. Tekst proglasa je sljedeći:
"Objava srpskog narodnog društva,
Svaki narod koji, hoće da ima, da ima svoga vladatelja, kad ga bira i svoju mu sudbu u ruke dava, želi da s državom koliko da mudro upravlja toliko, da joj dobre i praktične zakone da, koji odgovaraju duhu vremena i potrebama naroda, tako da su iz duše naroda izvedeni; želi da državu uređuje, da narod uči i izobražava, da ga podiže i u svakom smotrenju unapređuje tako kako će narod do prave slobode, blagostanja, sreće i napretka doći i kako će se usporediti u pravici i slobodi sa sviem drugiem srećnim i slobodnim narodima u Evropi.

Sadašnji se knez svečano pred narodom zakleo da će samostalnost, ime i čast Crne Gore najsvetije čuvati

PAMFLET PROTIV KNJAZA NIKOLE

"… Tako smo i mi u Crnoj Gori, željili, kad smo posle smrti blažene uspomene dostojnoga kneza Danila, sadašnjega kneza za nuždu izabrali, zaknežili i najvišu mu vlast u ruke dali, koi se svečano pred narodom zakleo da će samostalnost, ime i čast Crne Gore najsvetije čuvati, i da će narodna prava kao svetinju poštovati i da će svakome bez razlike čine i imena, pola i uzrasta pravo suditi i pravo raditi. Pa je li knez toj narodnoj želji pravo odgovorio? Je li svoju svečanu zakletvu održao i svoje svete dužnosti prema narodu ispunio! Na žalost i narodnu veliku nesreću nije ništa ispunio! No čim se dokopao kneževske vlasti, odma on i njegov tiranski otac počeli su tu vlast zloupotrebljavati, ljude prave bez suda i ispita iz čiste zavisti, zloće i osvete ubijati i iz Crne Gore progoniti, robiti, globiti i svako zlo i nepravdu kao najviši razbojnici činiti. Od kako je počeo, slabi i nesposobni knez Nikola i njegov zverski otac Mirko Crnom Gorom vladati, od tada je u narodu svako zlo i nepravda, tako da su ga sa globama doćerali do toga da uzme torbu i tojagu pa da po svietu ide i prosi. Sve su nam uzeli što no se reći i crno iza nokata, pa su narodne krvave pare pritisli i u Pariz u banak poslali da sebe i svoju familiju osiguraju.
Mi kao narod i državica iako će i mala, nemamo nikakva zakona, nemamo pravog suda; nemamo škola, nemamo putova, nemamo trgovina, nemamo nikakve industrije, ukratko reći nemamo ništa; jer knez i njegov otac drže narod kao svoje robove i Crnu Goru kao svoj

spahiluk, te s njim trguju i po svojoj surovoj naravi sve čine, što im je drago. Nećemo ovdje da brojimo sva zla i nepravde koje su nam svaki dan činjene, i koje od smrti kneza Danila trpimo, to bi dugo i prostrano bilo, to će naša tužna otečestvena historija broiti i zapisati, no ćemo mi u kratko spomenuti sadašnje nečuvene muke u koima se narod Crnogorski nahodi i propada. Evo već dva mjeseca dana od kako se kolera u Crnoj Gori pojavila, te ubogi narod nemilice i bez broja kosi i tamani, pravoga se broja ne zna, koliko je dosad od kolere umrlo, jer kao što kazasmo u Crnoj Gori nema nikakvoga reda, ali se može za istinu držati da je dosad umrlo 2.000 duša i da ih ima što su se razboljeli preko 3.000!! koi su bez svake pomoći ostali. Jer je na večitu sramotu knez sa svom familijom u Boku pobegnuo, čim se kolera u narodu pojavila, ostavivši tužni narod u najvišoj muci, bolesti i opasnoti bez medika i medicine i bez svake druge i nuždne pomoći. Pa da je samo kolera bogom prosto nego evo u narodu teke velike gladi, da mnogi od nje i bez kolere umiru i po putu mrtve telesine neukopane leže! Ovo je nečuveno! Ovakve zle sreće i muka na krugu zemnome nema!

Pa nas je naš knez u toj najvišoj muci, bolesti i gladi ostavio i u Italiju pošao, da šeće i narodne krvave novce na hiljade troši i prosiplje, i za narod niti mari, niti glavu okreće, pri svemu tome, što smo mu nekoliko puta telegrafirali i za lekarsku i drugu pomoć molili, jer sad ili ikad narod crnogorski svaku pomoć trebuje.

Do danas još nemamo nikakve ni u čemu pomoći. A danas čusmo da je naš nemilostivi knez za svoiem otcem iz Italije pošao u Pariz, da se posredovanjem Francuske sultanu predstavi, i da s njim nešto petlja usprkos srbskog opšteg interesa i napredka! Jer knez Nikola predpostavlja svoje lične interese narodniem. On od kako se zaknežio ništa drugo ne radi, no kupi od naroda i to ubogoga naroda danak svake godine preko 100.000 f.sr, te sve u Pariz u banak šalje. Osim toga i svu pomoć, koju Rusija jednovernom i jednoplemenom narodu svake godine dava za prosvetne celi, i kad je gladna godina, da ko od gladi ne umre; i tu svu pomoć knez sebi prisvojava i u Pariz šalje da sebe i svoju familiju za budućnost osigura! Zato što je knez Nikola Crnogorski narod izdao i u najvišoj ga muci, bolesti, gladi i svakom zlu bez svake pomoći ostavio i narodne prave novce u Pariz odnio i što je u sadašnje doba u Pariz pošao, da sebi lično ako može koristi, a narodne obšte stvari da kvari, mi članovi Srbskog narodnog društva u Crnoj Gori po želji svega naroda, našli smo za dobro i pravedno, da već kneza Nikolu za našega kneza, ni vladatelja ni gospodara ne priznajemo, po čem je sa svoiem nevaljalijem delima žigosan, kao najviši izdajnik crnogorskoga i celoga srpskoga naroda u budućnosti sreće i napretka!! – A njegov je otac pravetno žigosan kao najviši tiranin i narodni mučitelj, kojemu pred narodom treba glavu poseći.

Sav narod crnogorski jednodušno želi da se sa Srbiom spoi i sjedini, za to moli patriotskoga i pravoga narodnoga kneza Mihaila, da ga sa Srbijom utagovi, i da mu za sad, dok se sa Srbiom sjedini, pošalje jednoga mudra i patriotična upravitelja koi će sa narodniem poverenicima u Crnoj Gori upravljati.

Živio knez Mihail! Živio i brzo se ujedinio cio Srbski narod! Živjela sloboda! Živio ruski bratski narod, koji će svoju braću Srbe podpomoći u oslobođenju i jedinstvu! Živeli! Ura! Živili!".

Takvi proglasi bili su način da se u Crnoj Gori i protiv nje oglašavaju fantomske organizacije

Prije nego nešto više kažemo o mogućim autorima i kuhinji u kojoj je nastao ovaj izvještaj, a ta kuhinja je pod srpsko-ruskim nadzorom, daćemo na uvid još jedan proglas koji je trebao potpomoći kampanju koja se vodila protiv dinastije Petrović-Njegoš. Riječ je o proglasu koji se pojavio gotovo u isto vrijeme kada i prethodni i upućenom od strane Bugara Crnogorcima:

"Hrabra braćo Crnogorci!

Ima tri vijeka od kako branite vašu malu otadžbinu od krvave tiranije. Svaki čovjek se bori, proliva svoju krv, u teškim mukama i proganjanjima, u cilju da osigura svoju ličnu budućnost i u nadi na povoljnije i srećnije dane; svaki čovjek se trudi svim svojim silama da iščezne zlo i da se unište elementi koji nas sprečavaju da živimo i da se veselimo. Naše borbe sa Turcima su bile samo radi naše odbrane, za dugo vremena mi smo uspijevali da znatno oslabimo našeg neprijatelja i ove borbe nijesu bile bez koristi za nas. Danas su se vremena promijenila, naš neprijatelj je slab, njegove finansije su iscrpene, duh njegovih ratnika opao, treba dakle

da pružimo jedni drugima ruke i uzajamno se pomognemo. Turska treba da padne i ona se nikad više neće dići. Prema našem mišljenju svi mi treba da okrenemo naše oči prema Srbiji i da solidno vežemo njene interese sa našim. Nemoguće je da možemo uspjeti posebno; ovo je takođe jedna nesporna činjenica da su Turci naši neprijatelji i da smo mi braća i dušom i tijelom. Ovoga ljeta Bugari su predzeli da zbace nepodnošljivi jaram Osmanija i sreća ih je služila. Ne zaboravite, međutim, da su naši susreti s neprijateljem bili samo pokušaji, mi smo samo htjeli da upoznamo njegove snage.

Danas mi vas molimo u ime Bugara da ne preduzimate ništa dok vam mi ne damo znak, što će, nadamo se, biti uskoro. Mi od vas tražimo samo jednu stvar, a to je da budete gotovi da pružite ruku Srbiji. Mi ćemo vam još jednom reći da ne samo Crna Gora, nego i Bosna, Hercegovina i Bugarska, kao i sve ostale južnoslovenske provincije ne mogu ništa uraditi bez pomoći Srbije i da ova takođe neće nikada uspjeti bez drugih. Zapamtite dobro to da smo braća i da će sve onda dobro ići sa izgledom na uspjeh. Naš je cilj ne samo da oslobodimo Bugarsku, nego takođe da formiramo jednu veliku, jaku i moćnu državu.

Neprijatelji Srbije mogu postati i naši, tj. Bugarske. Onaj koji radi da izazove neprijateljstvo među Crnogorcima i Srbima je neprijatelj prvih, jer su Crnogorci takođe Sloveni kao i Bosanci, Hercegovci i Srbi iz Kneževine. Ovaj neprijatelj našeg južnoslovenskog ujedinjena je neprijatelj Srba, Crnogoraca, Bugara i Bosanaca. Treba da smo ljudi, ne treba zaboraviti da provincijalizam ubija patriotizam i treba usmjeriti sve naše napore prema našoj zajedničkoj sreći, prema cijeloj našoj južnoslovenskoj familiji, prema našim zajedničkim interesima. Mi znamo da među nama ima mnogo ljudi koji su neprijatelji južnoslovenskog ujedinjenja, a mi se nadamo da crnogorski narod neće uopšte dati svoje povjerenje ovim lažnim apostolima, i da će uvijek raditi otvoreno, časno i razumno, kao što je to uvijek činio.

Austrija, Engleska i Francuska ne mogu biti naši prijatelji, to je dobro poznato. Okrenite, dakle, vaše oči, braćo, prema Srbiji, koja zna bolje nego mi sa kim treba da se vežemo prijateljstvom i u koga ne treba da imamo povjerenja". (Oba proglasa citirana su prema radu dr Dima Vujovića "Borba Rusije i Francuske za uticaj na spoljnu politiku Crne Gore i kampanja protiv Knjaza Nikole 1867. godine", Istorijski zapisi, br. 4, 1964).

DA LI JE VOJVODA MIRKO OTROVAN?

Ovi proglasi duboko su pogodili crnogorskog Knjaza. Podozrijevao je ko su njihovi autori, ali je želio znati koliko srpska vlada ima u tome udjela. Kao što se zna u Crnoj Gori nije postojalo nikakvo Srpsko narodno društvo. No to nije ni prvi ni posljednji put da se u Crnoj Gori a protiv nje oglašavaju nekakve fantomske organizacije. Najviše ličnih razloga za mržnju protiv Knjaza Nikole imali su pored Piroćanca, Kneginja Darinka i prevrtljivi arhimandrit Nićifor Dučić. O Piroćančevom odnosu prema Crnoj Gori i Crnogorcima bilo je dosta riječi, kao i o aktivnosti Dučića i Kneginje Darinke. Protiveći se bilo kakvim vezama Crne Gore sa svijetom, osim sa Srbijom, njih dvoje (Dučić i Kneginja) bili su najveća opozicija crnogorskom vladaru. Udova Knjaza Danila nije se bila odrekla pretenzija na crnogorski prijesto, naročito kada je shvatila da bi to bio najbolji put za bezbolno utapanje Crne Gore u okrilje "starije sestre" ili ti brata. To je diskretno pothranjivano i od srpske strane. Tako je prema nekim svjedočenjima Knez Mihailo obećao Darinki brak "čime bi se pod jednom krunom ujedinile Crna Gora i Srbija". Isti izbor (srpski kapetan Ivanović koji je sa Piroćancem bio u misiji u Crnoj Gori, kao vojni instruktor) pripao je ruskom konzulu u Dubrovniku Joninu da su on i Piroćanac sa Darinkom kovali zavjeru da intrigama obore sa vlasti Knjaza Nikolu. To je bilo početkom 1867. godine. Vjerovatno su smatrali da je Nikolin odlazak u Pariz najbolje vrijeme za realizaciju toga plana. Najverovatnije je glavni autor pamfleta Nićifor Dučić, uz pomoć pominjanih, a zatim i ruskog konzula Petkovića iz Dubrovnika, uz Garašaninov blagoslov.

Ilija Garašanin: Knjaza Nikolu i vojvodu Mirka treba smatrati gorima, nego druge neprijatelje

Da vidimo fakta. Poslije svađe Dučića sa Knjazom Nikolom, arhimandrit se kao provjereni

agent obraća Garašaninu za savjet. Ovaj ga upućuje na ruskog konzula u Dubrovniku gdje bi trebalo da boravi i zbog blizine rodne mu Hercegovine čijem narodu bez obzira na sve ne smije dozvoliti nikakvo zbliženje sa Crnogorcima koji su za njih ratovali i pružali im pribježište kada je god to bilo potrebno. Kako su Rusija i Srbija radili u jednom duhu to je Dučić bio dragocjen saradnik za obije strane. To se najbolje vidi iz Petkovićeve preporuke ruskoj vladi da Dučiću dodijeli godišnju pomoć od 400 guldena u srebru za njegove zasluge i "pomoć koju je ukazao carskom konzulatu sadejstvujući mu na Cetinju i saopštavajući mu najpovjerljivije izvještaje što se tamo događa". Za revnosnost je nagrađen Dučić i od srpske vlade koja mu je, kako ga je Garašanin izvjestio dodijelila godišnju platu od hiljadu talijera i priznate sve troškove koje učini. Piroćančevim odlaskom sa Cetinja smanjena je i Dučićeva uloga u sprečavanju izlaska Crne Gore u civilizovanu Evropu, ili kako je Garašanin pisao Piroćancu: "Isto tako imaćete osobitu brigu da sačuvate Crnu Goru od svakog tuđeg upliva koji bi pokazao da želi postati dominirajući u mislima knjaževim i crnogorskim". U vrijeme priprema na crnogroskom dvoru za odlazak u Pariz obavlja se živa prepiska između Dučića i Garašanina. Citiraćemo samo neke karakteristične izvode. Tako je Dučić pisao srpskom ministru inostranih poslova da je Knjaz Nikola svojom voljom otišao u Pariz da bi na taj način u razgovoru sa Sultanom obezbijedio teritorijalno proširenje Crne Gore što on smatra da je "nesmislenost i čista glupost, jer ništa neće dobiti, a obštoj stvari može dosta škoditi, jer taku neslogu naši neprijatelji najviše i žele". I nastavlja dalje: "Knez se Nikola sa ovijem postupkom faktično od Srbije odvojio; za to ne treba ni najmanje sumnjati. Sad Vi radite, kako najbolje nalazite… A od sada ću pak najradije neposredo s vama korespondirati, samo mi kažite hoću li preko ruskog konzula u Dubrovniku, s kojijem je dobro živim. Razumije se da naše stvari nikad neće znati. Ja znam, što, i koliko i njima treba kazati, jer i ako su nam braća po plemenu i vjeri ipak ne treba se u njihove ruke predati. I Rusija, kao i svaka druga država, ima svoje odjelite interese… Kad dođe onaj sudnji dan i čas, vidjećete, da će i ugnjetani narod crnogorski listom na Vašu stranu otegnuti. Ja sam u tom smislu počeo raditi odma čime sam se osvjedočio da knez Nikola ne misli iskreno prema Srbiji, pa ću tu radnju i od sada produžit, razumije se mudro i predostrožno. Nipošto nijesam šćeo da služim onako gadnoj sebičnosti i ličnijem interesima, niti da budem udionik, kao što su me šćeli upotrijebiti one crne radnje koja srpski narod cijepa i u očevidnu propast vodi. Zato sam dragi prijatelju, Crnu Goru za vazda ostavio i Vama se obratio, di sam vazda najviše nadanje za bolju budućnost naroda našega imao da me primite i za radnju obšte narodne koristi upotrijebite onako kako Vi sami za najbolje nahodite".

Najzanimljiviji su izvodi iz pisama razmijenjenih povodom odlaska Nikole Petrovića Njegoša za Pariz. Dučić kaže da je pored narodnog ogorčenja ozlojeđen i ruski konzul u Dubrovniku i da oni procjenjuju da malo nedostaje da dođe do narodnog bunta: "Čuje se da strašno ogorčenje u Crnoj Gori vlada, jer je knez i otac mu (Mirko) Crnu Goru ostavio, kad je u najvišoj opasnosti i kad u svakome pogledu svake pomoći trebuje! Kažu da ljudi po putu mrtvi leže od kolere i od gladi, niti ih ima ko da ukopa! A knez šeće po Parizu i troši na hiljade krvave narodne novce, a za nuždu i opasnost u kojoj se nesrećni crnogorski narod nalazi, niti misli niti glavu okreće… Kroz Boku narod već javno na sva usta na kneza viče i svašta govori, što je narod u Crnoj Gori napuštio i u zlu ostavio. "Još više nas u ovom momentu zanimaju detalji Garašininova odgovora na ovo pismo: "Jest, gospodine, Mirko i njegov sin pravi su izdajnici naroda srpskoga koji za svoje sebične celji ne zastideše se svoje izdajstvo pred celim svetom obelodaniti. No to nije sve, oni se svojim postupkom staviše nasuprot narodnjem napretku i narodnoj celji. No to ne treba da nas u našoj radnji ni malo pomete; narod srpski pokazaće da je jači od dve izelice, koji kad rade o zlu obštem, sami će u zlu upasti. Treba ih smatrati gore, nego sve druge neprijatelje, jer su izdajnici svoga roda i svoje braće a od toga ništa crnje ne može biti. Idimo mi napred pa ćemo uspeti; a pravda narodna, sa pomoću božjom, neće izdajnike ostaviti bez zaslužene kazne.

Svaki Nikolin samostalni spoljnopolitički korak u Srbiji je unaprijed osuđivan kao neprijateljski

Ruski konzul Konstantin Petković

Pored ovoga Dučić je dobio instrukcije o daljem radu: "(Radite) sve ono što znate da će narod ercegovački sačuvati od izdajničkih namera knjaza Nikole i njegova oca Mirka. U koliko vam okolnosti dopuštale budu dejstvujte i na ljude u Crnoj Gori, stavljajući im u skori izgled trenutak, kad će se svo Srpstvo, dakle i Crna Gora, u jedno sliti i kad više neće Crnogorac ostati skučen u onom kamenu braneći ga svojom krvlju i gladan i žedan, a u korist Mirka i njegove rodbine, koji je od one jadne zemlje i onog naroda napravio pravu boltu (trgovinu) sebičnih interesa. Vi, gospodine, dobro poznajete kakve misli oduševljavaju knjaza Mihaila za sav narod srpski bez razlike. Učinite se tolmačem ovih njegovih misli i njegovih namera kod tamošnjih naroda (Ercegovine i Crne Gore) time ćete ispuniti svetu misiju, koju svi patrioti sleduju i među kojima vi zauzimate po svom pravu jedno od prvih mesta… Vi samo gledajte da priberete, koliko se više može, žice, u vaše ruke, te da uzmognete dati pokret siguran, kad za to vreme nastupi, koje će vam se odavde naznačiti. Nestrpljenje je tamo vrlo veliko ja to sasvim dobro računam ali vi uveravajte ljude i dokazujte im veličinu zadatka, koji se ima rešiti i za koji se treba onako spremiti, kako nećemo na po puta zapeti. Kod nas se na tome življe radi, nego ikada i to ne samo o sredstvima no i o opštem saglasiju sa Grčkom i Vlaškom, a i sa Bugarima i mogu vas uveriti da je sve u najboljem izgledu i napretku".

Ako se pojedini djelovi ovih pisama uporede sa proglasom takozvanog Srpskog narodnog društva vidjeće se da među njima nema razlike. Kao da ih je pisala jedna ruka, a najvjerovatnije i jeste, uz blagu pomoć "recenzenata". Nićifor Dučić je u Dubrovniku boravio u kući ruskog konzula Petkovića. Pod istim krovom nalazio se i izvjesni Đorđe Aleksić kojega je austrijska policija uhapsila zbog rasturanja proglasa. Dovoljno elemenata za zajednički rad i otklanjanje svake sumnje o autorima.

I sam Knjaz Nikola je izjavio da je ubijeđen da je to pisao Dučić koji ga je izdao i prešao Srbima. Sličan zaključak izveo je i dr Vladan Đorđević koji je poslije obimne građe iz austrijskih i drugih arhiva zaključio da "što se pamfleta protivu kneza tiče, istraga koju je poveo kotorski načelnik dokazala je da je arhimandrit Dučić napisao taj ČliderČ po uputstvima ruskog konsula Petkovića".

DA LI JE VOJVODA MIRKO OTROVAN?

"Bratsku" saradnju između Rusije i Srbije protiv crnogorskog Knjaza trebalo je potpomoći i sa druge strane. Vjerovatno je neko od Bugara zamoljen da u tom duhu sastavi poslanicu Crnogorcima kako bi ih ubijedili u više ciljeve za koje oni trebaju ginuti kada to drugi zatraže. Sami nikako ne treba ništa da preduzimaju. Tako se pokušalo Crnogorce lagano uvesti u jednosmjernu ulicu, što će politički "vješti" Crnogorci pretvoriti u ćorsokak. Bugarski proglas dostavljen je Dučiću koji se pobrinuo za njegovo rasturanje. O odnosu Srbije i Rusije prema Crnoj Gori i ciljevima takvog ponašanja najbolje se poslužiti riječima Dima Vujovića u pomenutom članku ("Spoljna politika Crne Gore i kampanja protiv knjaza Nikole 1867"), gdje on kaže: "Kao što se vidi, svaki samostalni spoljnopolitički korak knjaza Nikole unaprijed je osuđivan kao neprijateljski prema Srbiji, kao izdaja ugovora Crne Gore i Srbije i opštih srpskih interesa. Otuda su se jednim aršinom mjerili postupci Srbije i njenog vladara, a drugim postupci Crne Gore i njenog vladara.

"… Presudan momenat u tome bilo je ponovno okretanje Rusije prema Crnoj Gori i njena čvršća i dugoročnija strategija prema Balkanu. Već sredinom 60-tih godina ponovo jača uloga Rusije u međunarodnim odnosima, a time i njeni interesi na Balkanu. Ruski carevi Aleksandar II i Aleksandar III biće u tome mnogo dosljedniji i sistematičniji nego njihovi preci. Poslije smrti kneza Mihaila u Srbiji i izrazite proaustrijske politike njegovog nasljednika Milana Obrenovića, oni uviđaju da su Crna Gora i njen sve popularniji gospodar sigurniji oslonac njihovih interesa u ovom području Evrope. Iako je tzv. "Istočno pitanje", tj. pitanje teritorija sve slabijeg turskog carstva na Balkanu, zaokupljalo, gotovo sve tadašnje evropske sile, prije svega Austriju, a nešto kasnije Njemačku i Italiju, što je neminovno izazvalo, konfrontacije,

kompromise i dogovore između njih, ruska podrška Crnoj Gori je izrazito dosljednija i trajnija. Posjeta knjaza Nikole Petrogradu 1868. godine, imala je poseban značaj. On dobija zvanične garancije da će Crna Gora imati vodeću ulogu u ruskoj politici na Balkanu. Tada je knjaz Nikola dobio na poklon i čuvenu sablju kralja Milutina i naziv "jedini iskreni prijatelj Rusije". Nakon toga Rusija otvoreno ili prikriveno, neposredno ili posredno, ukazuje Crnoj Gori veliku podršku i pomoć na spoljnjem i unutrašnjem planu, koja će trajati narednih tridesetak godina i koja će imati svestrani odraz na cjelokupni društveni život u Crnoj Gori, kao i na njene pozicije u međunarodnim odnosima.

Mirko i Nikola su željeli da se Crna Gora tretira kao ravnopravan partner i da joj se ne vežu ruke

Kada su početkom 70-tih godina otpočela previranja, pa i ustanak u susjednoj Hercegovini, što je unijelo uznemirenost i intenzivnu diplomatsku i drugu aktivnost među velikim silama, Crna Gora dolazi u žižu interesovanja, kao glavni protagonist oslobodilačke borbe protiv Turaka. Knjaz Nikola, savjetovan od ruskog dvora, iskazuje izvanrednu političku vještinu i stiče veliku popularnost. Kada su 1876. godine, Crna Gora i Srbija stupile u rat sa Turskom, crnogorsko junaštvo ponovo dolazi do izražaja. Crna Gora će, ponovo zadiviti, tada veoma zainteresovan svijet Evrope, sjajnim pobjedama u Hercegovini, Ostroškom klancu (čuvenih "Devet krvavih dana") i pogotovu, na Vučjem dolu i Fundini.
Knjaz Nikola iskazao je u tim borbama izvanredne osobine stratega i vojskovođe, hrabrosti i odlučnosti, dobijajući epitet "car junaka". Na drugoj strani, Srbija je trpjela poraze, pa je bila primorana da zaključi primirje, što je uveliko otežavalo vojničku poziciju Crne Gore. Ulazak Rusije u rat 1877. godine i brzo prodiranje ruskih trupa kroz Bugarsku na domak Carigrada, prisililo je Tursku da traži mir. Prethodno upozorena od Austrije da nema što tražiti u Hercegovini, tom strategijski važnom zaleđu austrijskog primorja, i u konsultacijama sa Rusijom tokom njihovog prodiranja kroz Bugarsku, knjaz Nikola usmjerava teritorijalna osvajanja prema skadarskom području i Primorju i oslobađa Podgoricu, Bar i Ulcinj, i veliku teritoriju koja će Sanstefanskim mirom biti tri i po puta veća od teritorije dotadašnje Crne Gore". (Iz knjige Jakova Mrvaljevića "Kraj crnogorskog kraljevstva", Cetinje, 1989, str. 1
Srbija je mogla da pregovara sa Turskom, knez Mihailo je mogao da ide u Carigrad i Pariz. Ali sve to Crna Gora i njen vladar nijesu smjeli. Knjaz Nikola i njegov otac, vojvoda Mirko, nijesu tako tumačili ugovor sa Srbijom i nijesu bez otpora mogli pristati na takvo ograničavanje suverenih prava Crne Gore i njenog vladara. Činjenica što se Srbija nije osjećala dužnom i nije nalazila za potrebno da o svojim koracima obavještava i konsultuje Crnu Goru, izazivala je kod njih podozrenje u namjere Srbije da ona iz ugovora želi da izvuče koristi samo za sebe. Zato su u pojedinim momentima i oni kritikovali neke spoljnopolitičke korake Srbije, optužujući je za sebičnost i sl. Jednom riječju, oni su se osjećali ugroženim politikom Srbije – Oni su željeli da se Crna Gora tretira kao ravnopravan partner i da joj se ne vežu ruke, što se nije slagalo sa knez-Mihailovim i Garašaninovim koncepcijama i namjerama. Zato je vrijeme od potpisivanja ugovora pa do onog momenta kada je on praktično izgubio svaki značaj, proteklo u obostranom sumnjičenju i optuživanju. U tome se često gubila mjera i pretjerivalo se, pa su, sljedstveno tome, korišćene i neuobičajene metode i sredstva, čiji su najizrazitiji primjer citirani proglasi.
Pored ogorčenosti na proglas, kod knjaza Nikole pojavili su se i znaci zabrinutosti. Nije znao koliko su u njegovom odsustvu mogli da mu naude protivnici koje je dobro znao. Nije htio da rizikuje pa je, dok je sa porodicom boravio u Boki Kotorskoj na Cetinje pohitao vojvoda Mirko čija je energičnost u takvim poslovima bila poznata. Odmah po dolasku vojvoda Mirko se razbolio, kako rekoše od kolere i umro. Kao i obično kada su u pitanju brze smrti značajnih ljudi pojave se razne pretpostavke koje dovode u sumnju zvanične izvještaje. Najvažniji dokumenat o tome je mišljenje dobrog poznavaoca crnogorskih prilika, francuskog konzula u Skadru Vijeta, koji kaže da nije istina da je vojvoda Mirko Petrović umro od kolere "već od otrova, što je vjerovatno, pošto nije niko osim njega pogođen epidemijom na Cetinju i jer je podlegao poslije nekoliko sati mučenja". Vjerovatno je prije neku godinu, kada su vandalski

raskopani grobovi Knjaza Danila i vojvode Mirka od strane službenika srpske pravoslavne crkve koji su tada radili u Cetinjskom manastiru, izgubljena poslednja mogućnost da se zahvaljujući savremenim aparatima i reagensima utvrdi ili odbaci pretpostavka o prisustvu otrova u Mirkovim ostacima i time konačno riješi dilema da li je umro od kolere ili je usmrćen omiljenim špijunskim oružjem. Povodom Mirkove smrti ruski konzul Petković pisao je direktoru Azijatskog odjeljenja "da smrt Mirkova ima ogromnu važnost, jer ona ne može ostati bez posljedica na dalji razvoj, kako unutrašnjih tako i spoljnih odnosa Crne Gore, jer je Mirko po svojoj volji upravljao sudbinom crnogorskog naroda, zahvaljujući nekontrolisanom i neograničenom uticaju koji je imao na svoga sina. Smrću Mirkovom prekida se u Crnoj Gori dvovlašće iza kojeg se prikrivala najveća neobuzdana samovolja, koja nije imala granice. Otac i sin su radili potpuno na štetu crnogorskog naroda, ali je Mirkova volja u svemu bila pokretač. Sada, pak, knjazu prvi put predstoji da se nađe licem u lice sa crnogorskim narodom, da mu pokaže koliko je sposoban da samostalno odlučuje" (citirano po članku D. Vujovića, str. 620). Suprotno ovome francuski konzul je mislio da je to veliki gubitak i za Crnu Goru i za francusku politiku koja se prema njoj vodila.

Kraj Garašanina nije bio i kraj njegovog koncepta: mijenjala su se lica, ali su namjere ostajale iste

Vijet je o pamfletu koji je kako reče "koštao života i Mirka", knjazu Nikoli pisao: "Moj knjaže, upravo sam pročitao nečasni napad uperen protiv vas i francuskog uticaja u Crnoj Gori. Zaista, nijedan Crnogorac nije mogao uzeti učešća u pisanju jednog sličnog dokumenta i gurati vas na akciju protiv Turske. Ja vas molim da se oduprete koliko vam je god moguće, da se ne bacite lako u avanture, koje bi, u slučaju neuspjeha, učinile ne samo da izgubite krunu već bi takođe uvalile vašu zemlju u najužasniju poziciju". Svoje procjene o situaciji na Cetinju Vijet je u pismu francuskom ministru spoljnih poslova ovako obrazložio: "Ipak, iako se knjaz Nikola vratio na Cetinje bez ikakve opozicije od strane Crnogoraca, to uopšte ne znači da njegov život i njegova kruna nijesu ugroženi od pristalica Đorđa Petrovića i od pristalica aneksije Srbije. Jedni i drugi su tuđi Crnoj Gori i Njegova Svjetlost neće se moći sačuvati od duple opasnosti koja mu prijeti, osim pokazujući veliku čvrstinu u svojim odlukama, ili potčinjavajući se slijepo zahtjevima onih koji žele rat protiv Turske".
Knjaz Nikola je trpio ruski pritisak. Epska, neobjašnjiva ljubav za majkom Rusijom korišćena je da bi se crnogorski Knez potčinio zahtjevima velikog brata. Uksraćivana mu je ili neredovno davana ruska pomoć, što je u trenucima poslije velike epidemije, teškoće još više uvećavalo. To polako ali sigurno odvodi Crnu Goru da kao "mala slovenska rijeka" počinje da teče u "veliko rusko more". No izvjesne okolnosti dovode i do privremene promjene ruske politike prema Crnoj Gori. Godine 1867, početk-om septembra, Garašanin je smijenjen sa vlasti u Srbiji. To nije značilo da je njegov koncept odbačen, već naprotiv, on je u raznim vremenima i u raznim varijantama prema Crnoj Gori ostao isti. Mijenjala su se lica, a namjere ostajale iste. Odnos prema Rusiji, naročito poslije smrti kneza Mihaila, u Srbiji se dosta mijenja. Na vlast dolaze proaustrijski orjentisani ljudi, pa kratkotrajno Crna Gora ponovo za Rusiju dobija na cijeni. To će se naročito osjetiti po završetku Veljeg rata kad je Crna Gora sjajnim pobjedama na Vučjem dolu i Fundini skrenula pozornost Evrope na sebe. U tome ratu Srbija je pokazala manje uspjeha, ali se nakon mira dobro okoristila. Rusija se zauzimala za knjaza Nikolu i kao za eventualnog nasljednika kneza Mihaila na srpskom prijestolu. Protiv tog bila je Austrija smatrajući da vladar može biti samo državljanin Srbije. Srbijom je vladalo namjesništvo i Ristićeva vlada. Na njih nijesu lijepim očima gledali bivše Garašaninove pristaše ni veći dio naroda. Nikoline šanse da se dokopa srpskog trona znatno je slabio i Nićifor Dučić koji je bio povjerljivi Ristićev čovjek. On je za crnogorskog knjaza govorio da "uvijek udari nekud ustranu kada in-teresi Srpstva traže jedinstvo".
Svoje vezivanje za Rusiju, koje je praktički u tom momentu značilo izvlačenje od srpskog uticaja, Nikola je obilježio putovanjem u carsku Rusiju gdje je dobro dočekan. S druge strane ruske pristalice dobile su potvrdu da se ništa ne može postići bez petrogradskog blagoslova. Čudna osobina jednog dijela crnogorske populacije da im u svakom poslu i namjereniju treba

veliki brat, ili bar sestra. Privremenim odvajanjem od srpske politike nije znatnije poremećen odnos beogradske politike prema Crnoj Gori. Kampanja u istom duhu je nastavljena.

LAŽNI "UGOVOR" IZMEĐU CRNE GORE I AUSTRIJE

Pamfleti o kojima smo pisali, ugledu Crne Gore i knjaza Nikole nijesu mnogo štetili. Međutim, u dinastičkim igrama i podzemnim obračunima jedan drugi akt, sastavljen sa znanjem srpske vlade, imao je nesagledivih posljedica na tok istorije crnogorskog naroda i sudbinu njegovog posljednjeg suverena. Riječ je o falsifikatu, u stvarnosti nepostojećem dokumentu, takozvanom Tajnom ugovoru Crne Gore s Austrijom.Ipak ništa od toga nije smetalo beogradskoj štampi i Pašićevoj politici prema Crnoj Gori da ovaj izmišljeni akt tretira kao punovažni dokumenat kojim je rušena crnogorska država. Kako je kampanja započeta, tako je tokom vremena nebrojeno puta ponavljana laž počela dobijati status istine jedne strane, koja ju je uvijek potezala u cilju diskreditovanja crnogorskog slobodarstva i junaštva. Sami istorijat nastanka ovog famoznog ugovora vrlo je prozaičan. U njegovoj pozadini su sujeta i mržnja prema Knjazu Nikoli izazvana oduzimanjem četiri vola! Dobro ste pročitali – četiri vola oduzeta od Srbina iz Hercegovine Pera Tunguza, čiji će se sin Radovan osvetiti crnogorskom Knjazu za nanijetu štetu.
Kako rekosmo "Ugovor" je dugo bio predmetom špekulacija i argumenat za crnogorsku "izdaju" u osvit Prvog svjetskog rata, a da se dugo niko nije usuđivao da javno kaže (iz poznatih razloga) da je riječ o podvali koja je toliko zla nanijela Crnogorcima. Trebalo je da prođe skoro šezdeset godina da prava istina izađe na vidjelo. Riječ je o brošuri koju je vrijedni istraživač Risto J. Dragićević, pod naslovom "Tajni ugovor Crne Gore s Austrijom", objavio na Cetinju 1968.godine. Ovdje ćemo, pored teksta "ugovora", prenijeti najzanimljivije detalje iz njegove knjige.

Crna Gora se neće pogađati sa drugim državama, a poimenice ne s Italijom, Rusijom i Srbijom

Kralj Nikola

"TAJNI" UGOVOR AUSTRIJSKO-CRNOGORSKI

Njegovo imperatorsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo car (i) kralj Austro-Ugarske Franjo Josif i Njegovo kraljevstvo visočanstvo knjaz Crne Gore Nikola I jednako priznaju jedan drugome sve usluge koje su uzajamno učinili i dobročinstva kojima su se uzajamno obasipali u toku dugog i teškog toka njihovih vladalačkih života; nepokolebljivo odlučni da uvijek služe što bolje mogu svojim ličnim interesima i interesima svojih država; isto tako željni da stalno održavaju čvrsto, trajno i nepokolebljivo prijateljstvo, koje je na sreću, postojalo između njih već od njihovog prvog susreta, i da održavaju odnose dobrog susjedstva, složili su se o sljedećim tačkama.

Član 1: Njegovo kraljevsko visočanstvo knjaz Crne Gore i njegova Vlada neće dozvoliti na teritoriji Knjaževine nikakvu vrstu političkih ni vjerskih spletkarenja, kojima bi bio cilj da izazovu nemir u Austro-Ugarskoj Monarhiji, uključujući Bosnu, Hercegovinu i Novopazarski Sandžak. Isto tako Crna Gora neće ozbiljno učestvovati ni u kakvoj zajedničkoj akciji, sporazumu ili savezu političkom, vojničkom ili ekonomskom sa Srbijom, gdje na žalost, od 1903. godine imaju prevagu revolucionarni elementi.
Njegovo carsko i kraljevsko-apostolsko austrougarsko veličanstvo i njegova Vlada obavezuju se sa svoje strane, da moćno podržavaju presto i da štite život njegovog kraljevskog visočanstva knjaza Nikole protivu svih napada koji bi mu mogli zaprijetiti, bilo iz unutrašnjosti zemlje, bilo spolja. Sem toga, pružajući Mu svu svoju moralnu i materijalnu potporu protiv svih prevratničkih pokušaja, oni garantuju postojanje i nepovredivu stabilnost

dinastije Petrović-Njegoš.

Član 2: Ako Austro-Ugarska u povoljnom momentu pokuša da anektira okupirane provincije Bosne i Hercegovine, Vlada Njegovog kraljevskog visočanstva knjaza Crne Gore neće se tome protiviti i čak neće dozvoliti na svojoj teritoriji neprijateljske manifestacije ili stvaranje srpskih bandi, koje bi imale cilj da se bore protiv pomenutog austro-ugarskog projekta. Vlada Njegovog carskog i kraljevskog-apostolskog austro-ugarskog veličanstva unaprijed pristaje da prizna kraljevsku titulu Njegovom kraljevskom visočanstvu knjazu Crne Gore Nikoli u trenutku kad on nađe za zgodno da je prisvoji i isto tako će nastojati kod svih sila, da priznadu novo kraljevstvo.

Član 3. Crna Gora neće bez prethodnog savjetovanja sa Vladom austrougarskom ući u posebna pogađanja sa drugim državama, a poimenice ne s Italijom, Rusijom i Srbijom. Ali, s obzirom na njene bliske rođačke veze s dvorovima pomenutih država i nacionalne i istorijske veze koje su postojale između njihovih naroda, Vlada Njegovog kraljevskog crnogorskog visočanstva zadržaće punu slobodu da se izdaje za srpsku i panslavističku, da javno tvrdi da je pod ruskom zaštitom i da izigrava iskreno prijateljstvo s Italijom; ali samo se po sebi razumije, da će obavijestiti Vladu Njegovog carskog i kraljevskog-apostolskog austro-ugarskog veličanstva o svim mogućim pregovorima, koje bi mu ponudile pomenute države. Austro-Ugarska unaprijed priznaje apsolutnom (volju) i nepovredivom visoku odluku Njegovog kraljevskog visočanstva knjaza Crne Gore Nikole o pitanju promjene knjaževskog nasljedstva (eventualno: kraljevskog) u Crnoj Gori. Sem toga, Vlada Njegovog carskog i kraljevsko-apostolskog veličanstva određuju sumu od 365.000. – kruna godišnje Njegovom kraljevskom visočanstvu knjazu Nikoli i njegovim nasljednicima sve dok budu poštovali odredbe ovog sporazuma.

Član 4. Crna Gora priznaje kao sferu Austrijskih interesa Novopazarski Sandžak, izuzimajući srezove Plava i Gusinja, Staru Srbiju, Srednju Arbaniju i Makedoniju. Austro-Ugarska će pomoći crnogorskoj Vladi da učvrsti svoj uticaj i svog ugled u plemenima Sjeverne Arbanije od sadašnje tursko-crnogorske granice do Drima.

Član 5. Crna Gora će se ubuduće odreći svojih pretenzija na Spič, Haj i Nehaj. Austro-Ugarska sa svoje strane oslobodiće Bar kontrole, koja mu je bila nametnuta Berlinskim ugovorom 1878. godine, u trenutku kada ona bude anektirala Bosnu i Hercegovinu.

Član 6. Ako Austro-Ugarska zarati s Rusijom ili Srbijom, crnogorska Vlada poštovaće najstrožiju neutralnost i čak će spriječiti na svojoj teritoriji sve pokušaje koji bi imali cilj da izazovu zabunu ili da naškode stanju stvari koje postoji u carstvu Njegovog carskog i kraljevskog-apostolskog veličanstva. Ako Crnu Goru napadne Turska, Austro-Ugarska će joj pomoći diplomatski i novčano, garantujući u najnepovoljnijem slučaju, integritet njene teritorije u vidu status quo ante bellum.

Dragićević: Toliko je pisano o tom „ugovoru”da je suvišno navoditi išta od te pamfletske literature

Član 7. Ako Austro-Ugarska bude uvučena u rat protivu Italije, Njegovo krljevsko visočanstvo knjaz Crne Gore ustupiće joj Barsku luku i njene okolne strategijske pozicije za jednu od baza za operacije austrougarske flote i vojske, ali samo dok rat traje, uz naknadu od pet miliona kruna koja će biti isplaćena lično kasi Njegovog kraljevskog visočanstva knjaza Crne Gore Nikole.

Član 8. Ako Austro-Ugarska zarati s Turskom, bilo da je ona napadne ili da ova posljednja nju

napadne, Crna Gora će joj pružiti svoju oružanu pomoć. Baza operacija austro-ugarske vojske biće pozicije s onu stranu Mitrovice (urednik cetinjske "Narodne riječi" Stevo Bogdanović ovdje je dodao, da bi još bolje ocrnile knjaza Nikolu, sljedeće riječi: "Kosovo Polje a i Skoplje i do Soluna". R.D.), a baze crnogorskih vojnih operacija planinski predjeli sjeverne Arbanije.
U slučaju pobjede koju bi odnijele dvije savezničke vojske, Crna Gora se neće protiviti da Austro-Ugarska prisajedini sebi Novopazarski sandžak, staru Srbiju, srednju Arbaniju i Makedoniju, Austro-Ugarska će isto tako upotrijebiti sav svoj uticaj velike sile, da sjeverna Arbanija bude anektirana zemlji Njegovog kraljevskog visočanstva knjaza Crne Gore.

Član 9.

Ako Austro-Ugarska uspije, dok je ovaj sporazum između visokih ugovarajućih strana na snazi, da dovede do uspješnog kraja svoje planove o stvaranju federacije balkanskih naroda i da je priveže za svoje sadašnje nasljedne države, pod najvišom hegemonijom i svemoćnim sizerenstvom Njegovog uzvišenog suverena Habzburške kuće, samo se po sebi razumije da će Crna Gora tu stupiti, kao sastavna država i široko autonomna.
Njegovo carsko i kraljevsko-apostolsko veličanstvo Austro-Ugarske dodijeliće Njegovom kraljevskom visočanstvu knjazu Crne Gore Nikoli i njegovim zakonitim nasljednicima u toj novoj konstelaciji kruna i država, pod pobjedonosnim krilima Crnoga orla, mjesto vrlo časno i dostojno zasluženo sa svim atributima i suverenim prednostima, koje okolnosti budu u njoj iziskivale. Sem toga, Ono će pripojiti Njegovoj nasljednoj zemlji Crnoj Gori, pod njegovu kraljevsku (tako stoji u tekstu, iako je knjaz Nikola proglašen za kralja tek 1910. godine – R.D.) vlast, pokrajine Boke Kotorske, Hercegovine i sjeverne Arbanije do Drima, nad kojima će mu priznati građansku i administrativnu vlast.
Njegovo kraljevsko visočanstvo knjaz Crne Gore, cijeneći visoku velikodušnost Njegovog carskog i kraljevsko-apostolskog veličanstva, pristaje da toleriše, u svojim zemljama, slobodno vršenje i širenje katoličko-rimske vjere, da da vanredne privilegije Austrougarskoj industriji i trgovini i da će utvrditi prevagu njemačkog jezika i osvajačkog pangermanizma.
Visoke ugovarajuće strane zadržavaju sebi pravo, da u eventualnom slučaju izvrše reviziju ovoga člana i bolje utvrde njegove pojedinosti.
Ovaj sporazum stupiće na snagu odmah poslije njegovog potpisivanja i ostaće na snazi dvadeset godina od toga datuma. U slučaju da šest mjeseci prije isteka roka od dvadeset godina nijedna od visokih saugovračkih strana ne bude izjavila svoju želju da ukine ovaj ugovor on će ostati na snazi u toku jedne godine računajući od dana kada bude otkazan od jedne ili druge visoke ugovarajuće strane. Ali, ako jedna ili druga saveznica bude u ratu kada dođe utvrđeni datum za njegovo isticanje savezništvo će se produžiti eo facto sve dok bude zaključen mir.
U potvrdu čega riješili smo i rješavamo da ovaj sporazum ima snagu zakona između dvije zemlje.
Sačinjeno u dva primjera u Beču, 12. juna 1907. (Potpisano:) Franjo Josif.
(Potpisano:) Nikola
Potpisani, valjano opunomoćeni od svojih vladara, isto su tako potpisali ovaj ugovor i na isti stavili svoje pečate. Beč, 13. jun 1908.
(Premapotpisano:) Grof A. od Goluhovski, Ministar spoljnih poslova Njegoviog carskog i kraljevsko-apostolskog Austro-Ugarskog Veličanstva Cetinje, 30. jul 1907.
(Premapotpisano:) Dr L. Tomanović,
Predsjednik Ministarskog savjeta i Ministar spoljnih poslova Njegovog kraljevskog visočanstva knjaza Crne Gore!.
Sada nakon teksta "ugovora" da vidimo kako sve to komentariše Risto Dragićević u pomenutoj brošuri:
"Od 1912. godine do danas toliko je pisano o tome "ugovoru", da je suvišno navoditi išta od te mnogobrojne pamfletske literature. Onima koji su objektivno pratili događaje i znali posljednjih desetak godina samostalnog života knjaževine i kraljevine Crne Gore moralo je

biti nerazumljivo, kako su mogli svi ovi događaji biti stvarno u suprotnosti s tekstom toga čuvenog "ugovora". To su dobro znali i sastavljač ugovora i njegovi pomoćnici i savjetnici, pa su u tekstu "ugovora" unijeli i ovo nevjerovatno "punomoćije" … Vlada Njegovog kraljevskog crnogorskog visočanstva zadržaće punu slobodu da se izdaje za srpsku i panslavističku…"!?

Ruski poslanik na Cetinju je 1913. godine otkrio da postoji plan za protjerivanje kralja iz Crne Gore

Radi čitalaca kojima su manje poznati događaji ovog perioda nužno je ipak najvažnije pomenuti, prirodno samo one koji su protivni "uslovima" ovoga čuvenog "ugovora", koji je tobože datiran u Beču 12. juna 1907. godine i toga dana "potpisan" od austrijskog cara i crnogorskog knjaza. Prvi od njih je dovršenje prve crnogorske željeznice od Bara do Vira (1908. godine)… Tu željeznicu, kao što je poznato, gradilo je jedno italijansko društvo, a austro-ugarski ministar inostranih djela baron Erental u Parlamentu u Beču o njoj je rekao i ovo: "Nijesmo imali nikakva načina da na Crnu Goru utičemo, da se talijanskom preduzeću ne dade koncesija za građenje te željenice…".

O namjeri Austro-Ugarske da anektira Bosnu i Hercegovinu saznalo se na Cetinju prije formalnih i zvaničnih obavještenja, pa je već u toku noći između 23. i 24. septembra (šestog i sedmog oktobra po novome) 1908. godine složena proklamacija narodu, datirana 24. septembra i potpisana od knjaza i njegove Vlade. U njoj, između ostaloga, piše: "Najdragocjeniju krv vi ste lili za slobodu tijeh zemalja. U Hercegovini ostalo je na hiljade grobova, u kojima su se već u prah raspale kosti viteške braće Crnogoraca. Po njima će sada tuđa noga da gazi…".

… Da nije moglo biti riječi o postojanju nekog "tajnog ugovora s Austrijom svjedoči i memorandum o aneksiji, koji je 11. oktobra (st.kal) 1908. godine predao crnogorski izaslanik Lazar Mijušković ruskom ministru inostranih djela u Petrogradu. Pored raznih istorijskih podataka i opisa borbi 1875-1878. godine, Mijušković iznosi i razne zahtjeve Crne Gore, pa traži čak i vraćanje Crnoj Gori Nevesinja, Gacka i Bileće, zauvijek tokom borbi 1875-78. godine, kao i ustupanje Crnoj Gori Boke Kotorske sve do Cavtata. Završni pasus ovoga opširnog memoranduma glasi: "To su životni uslovi za Crnu Goru i ako oni ne budu uzeti u razmatranje od strane Velikih sila, ona bi se mogla naći, protivu svoje volje, u nuždi da upotrebi ono što još ostaje u njenoj vlasti, tj. da spase svoje ime i svoju čast, ginući hrabro s oružjem u ruci".

Poznata je spremnost Crne Gore da zajedno sa Srbijom i u saglasnosti sa Turskom silom oružja "Bosnu i Hercegovinu od Austrije otmu", zbog čega šalje svoga izaslanika serdara Janka Vukotića u Beograd i Carigrad. Kada je sredinom marta 1908. knjaz Nikola bio u zvaničnoj posjeti Petrogradu, on je potpisao vojnu konvenciju s Rusijom, dao saglasnost za osnivanje vojne škole na Cetinju koju će izdržavati Rusija i odobrio da tri viša ruska oficira dođu na Cetinje i uzmu tri glavna položaja u crnogorskoj vojsci (jedan je postavljen čak za pomoćnika ministra vojnog), a u novembru 1910. godine kralj Nikola sklapa tajnu vojnu konvenciju s Rusijom, po kojoj se "na prvi poziv" ruskog cara istome stavljaju na raspoloženje "sve oružane snage kraljevine" Crne Gore, a istovremeno se "Crnogorska vlada obavezuje da ne preduzima nikakvih vojnih akcija bez prethodnoga sporazuma s imperatorskom vladom, kao i da ne zaključuje vojne ugovore ni sa kojom drugom državom bez saglasnosti ruskog veličanstva". Kada je trebalo, kralj Nikola je bio odlučan i prema svojoj pokroviteljici Rusiji, kao na primjer, 1910. godine ali su se i ovi pokrovitelji njemu "bratski" svetili, jer je čak ruski poslanik na Cetinju u novembru 1913. godine kazao austrijskom poslaniku, da ima plan o protjerivanju kralja Nikole i njegove porodice iz Crne Gore. Kako je vještinom Nikole Pašića "ugovor" iskorišćen za slom Crne Gore?

Prirodno je, da za sve ove činjenice nijesu znali ni razni Tunguzi, ni njihovi jednomislenici i intriganti protivu knjaza i kralja Nikole, ali su znali i kralj Nikola i njegova Vlada, da se ništa od svega ovoga ne bi smjelo raditi kada bi postojao "tajni ugovor", jer u tobožnjem "ugovoru" postoji i ova obaveza: "Crna Gora neće, bez prethodnog savjetovanja sa Vladom

Austro-Ugarske, ući u posebna pogađanja sa drugim državama, a poimenice ne s Italijom, Rusijom i Srbijom…
"Za neke od navedenih činjenica nijesu nijesu znali ni austro-ugarski državnici, ali su oni dobro znali da ne postoji nikakav "tajni ugovor" s Crnom Gorom, pa je zbog toga austro-ugarski vojni ataše na Cetinju, Gustav fon Kupka; u svome radu o diplomatiji u Crnoj Gori izričito naglasio, da je odnos austro-ugarskih diplomatskih predstavnika na Cetinju bio "do aneksione krize 1908-1909. godine vrlo dobar, skoro prijateljski, ali poslije su se, pod uticajem velikosrpskog rovarenja, gomilale razmirice i dovele konačno do prekida odnosa i do rata", dok austro-ugarski ministar inostranih poslova grof Bertold čak u svome ekspozeu iz aprila 1914. kaže i ovo: "Mi smo uvijek tražili da održavamo dobre odnose sa našom susjednom državom Crnom Gorom. Prošla kriza (aneksiona) izazvala je, preko naše volje, ponovni rascjep u našim odnosima".

Maja 1909. godine, knjaz Nikola je nudio Americi dio crnogorske obale kod Ulcinja – za ratnu bazu

Svega mjesec dana poslije formalno završene aneksione krize, naime u mjesecu maju 1909. godine, knjaz Nikola nudi Americi jedan dio crnogorske obale (kod Ulcinja) za ratnu bazu, dok je u junu 1911. godine voljan da joj za takvu bazu ustupi čak i sam Ulcinj. To je bilo odmah poslije smirivanja čuvenih malisorskih buna, a kako je mogla gledati Austro-Ugarska na odnose Crne Gore s Malisorima za vrijeme tih buna najbolje ilustruje ovaj fakat: "Crna Gora uspela je (za vrijeme tih buna 1910. i 1911. godine – R.D.), da s malim i siromašnim sredstvima istrgne Malesiju Skadarsku iz austro-ugarskih ruku i da od Malisora i celog Skadra vilajeta (skoro bez razlike vere), od tadanjih najvećih neprijatelja Crne Gore stvori sebi prijatelje i saveznike za rat s Turskom, a ovo je bio jedan veliki politički uspjeh…"
Utvrđeno je da se u Crnoj Gori nije znalo za postojanje tajnog ugovora o savezu između Srbije i Bugarske, te je Crnogorska vlada u avgustu 1912. ponudila Bugarskoj savez i predlog za rat s Turskom, izjavljujući spremnost da Crna Gora i Bugarska "učine odmah shodno ponude kraljevinama Grčkoj i Srbiji i albanskim prvacima". Ubrzo je stvoren poznati Balkanski savez, koji je bio uperen "u prvom redu protiv Turske, a u drugom redu protiv Austro-Ugarske", odnosno protivu austronjemačkog prodora na Balkan. Prirodno je da je Austro-Ugarska nastojala svim silama da uništi Balkanski savez, te je ona u stvari i izazvala u junu 1913. godine Drugi balkanski rat. Dana 12. juna (po st. kal) saznalo se da je u toku noći između 11. i 12. veći odred bugarske regularne vojske napao iznenada srpsku vojsku kod Zletova i Ratkovca i toga istoga dana (12. juna) doputovao je u Beograd, na putu za Petrograd predsjednik Crnogors-ke vlade serdar Janko Vukotić. On je odmah posjetio i kralja i Pašića, a beogradskim novinarima je izjavio: "… Ako bukne rat, doista, Crna Gora je gotova da bude u zaštitu interesa srpstva i da je spremna podnijeti svaku žrtvu podupirući Srbiju. Veći odred crnogorske vojske na putu je ka srpsko-bugarskom frontu…". U uvo-dniku Cetinjskog vjesnika od 26. juna navodi se, da je juče poslije podne objavila Srbija Bugarskoj rat i odmah se naglašava da su svi veći bečki listovi "stali otvoreno na stranu Bugarske", pa se donosi ovaj zaključak: "To je dovoljno jasna činjenica, da bi cijelo Slovenstvo moglo vidjeti, gdje se sada nalazi službena Bugarska, sa kime radi i s kime se vezala. A to je poučno i za ostalo javno mišljenje u Evropi, kojem ne može biti ravnodušno, ko je za leđima Bugarske i za čiji račun argatuje da uništoži tekovine Balkanskog Saveza i Balkan onesposobi u njegovoj borbi za samostalnost…"
… Crna Gora nije htjela napustiti opsadu i bombardovanje Skadra ni na direktne prijetnje Austro-Ugarske da će protivu nje preduzeti prinudne mjere, pa čak ni kad je Srbija popustila i odustala od opsade Skadra. Koliko je to teško padalo Austro-Ugarskoj iznio je sam ondašnji njen poslanik na Cetinju baron Gizl, koji u svojim memoarima piše da je predlagao svojoj Vladi "da trupe iz Dalmacije okupiraju Cetinje, kad međunarodna flota ne stupa u akciju". Tako je, u stvari, baš Austrija istjerala Crnogorce iz Skadra".
Pišući dalje o navodnom "tajnom ugovoru" Crne Gore i Austrije Risto Dragićević kaže: "Često puta i u naučnim djelima stoji, da je Narodna -skupština na Cetinju takoreći

“primorala” i kralja Nikolu i njegovu vladu da Austriji – objave rat! Međutim, činjenice su ovo. Još 11(24)jula 1914. Vlada s Cetinja javila je svome poslaniku u Beogradu Lazaru Mijuškoviću:”… U svakom slučaju kažite Gospodinu Pašiću, da nam je zlo i dobro zajedno sa Srbijom. Njena sudbina i naša je… Srbija može računati na bratsku i neograničenu pomoć Crne Gore kako u ovom sudbonosnom času za srpski narod, tako i u svakom drugom. Tri dana kasnije, tj.14(27).jula, a to je dan ranije od objave rata, kralj Nikola je poslao regentu Aleksandru otvor-enu depešu, štampanu u Cetinjskom Vjesniku toga istog dana, u kojoj su i ove riječi: “Ponos srpskog plemena nije dopustio da se ide dalje u popuštanju. Slatke su žrtve koje se podnose za pravdu i nezavisnost narodnu… Moji Crnogorci već su spremni na granici, da ginu u odbranu naše nezavisnosti…” (U fusnoti R.Dragić-ević piše: “Pošto Ministarstvo inostranih djela kraljevine Srbije nije namjerno, ili bolje zlonamjerno, unijelo u svoje zvanično izdanje dokumenata koji su prethodili objavi rata (Diplomatska prepiska o srpsko-aus-trijskom sukobu, Niš, 1914; to su navedena 52 dokumenta od 16. juna do 3.avgusta 1914. po st.kal).

Protivnici kralja Nikole su čitanjem navodnog tajnog ugovora s Austrijom demoralisali crnogorsku vojsku

Ove telegrame između Cetinja i Beograda, a oni nijesu davani ni beogradskoj štampi, na Cetinju su na godišnjicu objave rata iste objavili u Glasu Crnogorca od 15.jula 1915.godine (str.1-2). Navedene depeše nijesu mogle biti blagovremeno objavljivane u Glasu, jer je on izlazio samo subotom, dok je Vjesnik izlazio utornikom i petkom ali je, očigledno zbog ovih događaja, prvi naredni broj Vjesnika izašao u ponedjeljak 14.jula i na uvodnom mjestu mu je depeša regenta Aleksandra kralju Nikoli i kraljev odgovor u kome je i rečenica. “Moji Crnogorci već su spremni na granici da ginu u odbranu naše nezavisnosti”. Naredba kralja Nikole o mobilizaciji cjelokupne crnogorske vojske objavljena je u Glasu Crnogorca od 15(28)jula, koji je sigurno štampan u toku noći između 14. i 15. jula, a 15(2 jula u 1 h i 20 minuta po podne Austro-Ugarska je objavila rat Srbiji. Narodna skupština se sastala 19.jula (1.avgusta) i kada su narodnim poslanicima izložili predsjednik Skupštine Milo Dožić i predsjednik Vlade Janko Vukotić tok događaja i tekstove depeša poslatih u Beograd, svi su to odobrili i propratili klicanjem i pljeskanjem, te su poslanici jednoglasno tražili objavu rata, a neki i to “da ne vidimo više austriskoga poslanika na Cetinju”. Sjednica je ubrzo pretvorena u tajnu, a istoga dana u podne kralj je primio narodne poslanike, zahvalio im na patriotskom držanju i izložio im tok dosadašnjih važnih događaja. Odluke Narodne skupštine prihvaćene su, prirodno je, i od Vlade i od kralja, te je 24.jula (6.avgusta) objavljena proklamacija naroda kojom se Crnogorci pozivaju “u sveti rat za slobodu Srpstva i Jugoslovenstva”, pa im se otvoreno kaže i ovo: “Dok su lanci robovanja stezali Slovene u zemljama Monarhije, dotle su nosioci crno-žute boje čupali i iščupali srce Srbinovo – divnu Bosnu i Hercegovinu. Krvlju srpskom zaliveni Skadar i Drač oteli su nam svojim intrigama… Kada su se slovenska braća našla zajedno u prostranoj crkvi sve Jugoslavije, sa amvona koje otpočela sa propovijedati sloga, bratstvo i jednakost, latili su se oružja da svoje zlobne namjere postignu, da nas unište…”.

U svim, dakle, događajima koji su bili od značaja za opstanak i budućnost srpskog naroda uopšte, knjaz i kralj Nikola je velikodušno zaboravljao sve intrige i teške izmišljotine poluzvaničnog ili zvaničnog Beograda. Iako je, na primjer, ugovorom iz 1866. pristao da se odreče prijestola u korist kneza Mihaila ako se ostvari oslobođenje i ujedinjenje srpskoga naroda, već se samo nekoliko godina kasnije po Beogradu pričalo, naravno po instrukcijama Vlade, da je knjaz Nikola – “izdao južnoslovensku stvar, koju je prodao Austriji za poveću sumu novca”!

Ova i njoj slične intrige ponavljale su se ne samo do kraja vlade kralja Nikole, no čak i dugo poslije njegove smrti. Sve je to bilo, očigledno, zbog velike popularnosti knjaza i kralja Nikole, pa se najlakše to suzbija izmišljotinama o – izdaji srpske, a kasnije čak i jugoslovenske stvari. Da bi se od te bojazni osigurala, Vlada u Beogradu još od 1871. stalno koristi svaku

pogodnu priliku i traži da se crnogorska vojska stavi pod komandu Srbije, što je, stvarno, uspjela tek u Prvom svjetskom ratu. Tada je nastala i vrlo pogodna situacija da se često ponavljaju stare priče o "izdaji", ali se zaboravilo koliko zla i teškoća našemu narodu mogu donijeti te intrige. Naročito su u toku ovoga rata po raznim djelovima crnogorskog fronta nošeni i prepisivani tekstovi takozvanog "Tajn-og ugovora kralja Nikole s Austrijom", a iza takvih čitanja nametala su se sama sobom pitanja: čemu onda borbe s Austrijom, ako postoji takav ugovor s njom? Oni koji su bili glavni inicijatori umnožavanja ovoga ugovora znali su, to je sasvim sigurno, da takav ugovor stvarno ne postoji, ali su svoja "zaduženja" sav-jesno obavljali i mnogobrojne vojnike i oficire uvjeravali u njegovu autentičnost. Jedan od ondašnjih crnogorskih oficira, Veličko Bojović u svome radu o crnogorskoj vojsci u Prvom svjetskom ratu piše i ovo: "Na položaje su dopirale razne nepovoljne vijesti. Čitan je u logorima neki (izmišljeni) prepis ranijeg ugovora između Crne Gore i Austrije, odnosno predaje Lovćena Austriji u sluč-aju rata. Ove prepise su imali i čitali mahom đaci, koji bjehu svršili obavezni đački rok iste godine i upućeni u svoje jedinice. I ovo je na borce nepovoljno uticalo i ako se sumnjalo u tačnost ovoga. (Pišući o borbama na Lovćenskom frontu Bojović kaže: "Oni su branili onaj položaj za koji su se od ranije pronosile netačne vijesti kroz vojsku, da postoji neki raniji ugovor između crnogorske i austrijske vlade o ustupanju dijela Lovćena u slučaju rata…".
"Ovaj su famozni ugovor između Beča i Cetinja još 1912.god. publikovali izvjesni listovi u Srbiji, Zapadnoj Evropi i Sjevernoj Americi. Prošle jeseni publikovali su ga neki srpski li stovi u Vojvodini, Hrvatskoj i Bosni.

Tvrdnja o famoznom Ugovoru podupirana je njegovim „prevodom" štampanim u „Narodnoj misli" u Americi

I tek sada, pojavom Narodne riječi, famozni ugovor se publikuje u Crnoj Gori. Da ga i ovaj dio našeg naroda koga se ovaj ugovor najviše ticao i koji je on najskuplje platio, zna i zapamti". Poslije citiranog teksta Uredništvo je dodalo samo ovoliko: "Bez našeg komentara!" – u listu su skoro redovno napadi na kralja Nikolu i njegove saradnike, pa je tu i pjesma Nikica Pletičarapa Posljednji!? – Intrige o "tajnom ugovoru" i raznim "tajnim" pregovorima s Austrijom učestale su kod stranih poslanika na Cetinju, već od kraja mjeseca maja 1915.godine, a koliko su te intrige bile uzele maha lijepo ilustruje i navod dr Škerovića, kome je krajem 1918. godine o kralju Nikoli rekao ondašnji vršilac dužnosti vrhovnog komandanta oružanih narodnih snaga Čehoslovačke dr Šajner: "On je, bijednik, prodao Austriji Lovćen za mizernih pet miliona kruna…"
Zaslužuje skrenuti pažnju na jedan članak objavljen u cetinjskom Narodnom listu od 5.septembra 1938.godine. On ima naslov "O predratnim odnosima Austrije naspram Crne Gore" i potpisan je samo velikim slovom "I", a po nekim detaljima u članku mislim da on može biti od dr Pera Šoća. Tu su i ovi redovi: "Pred poštenom istorijom i pokoljenjima stiđeće se oni koji su 1912.g. objavili tobož tajni ugovor Crne Gore s Austrijom od 1907. godine. Još će više biti osramoćeni oni, koji su taj izmišljeni ugovor objavljivali tokom svjetskog rata i odašiljali savezničkim silama u cilju kompromitovanja Crne Gore").
Čak i sam Petar Pešić, srbijanski pukovnik i načelnik Štaba Crnogorske vrhovne komande, obavještavajući 4. jula 1915. godine Vrhovnu komandu Srbije da su i Crnogorska vlada i kralj Nikola protivni stavljanju crnogorske Sandžačke vojske pod komandu komandanta srbijanske Užičke vojske, da je ovo svoje ciničko objašnjenje: "Razlog za ovo odbijanje može ležati u ugovoru između Austrije i Crne Gore, za koji se tvrdi da postoji i po kome Crna Gora treba da vodi demonstrativnu borbu, ili zato što se u vojsci osjeća velika struja za Srbiju, pa se Kralj i Vlada plaše ispustiti vojsku iz ruku".
Jedinstven je način na koji je Pešić, tobož, došao do podataka da se "tvrdi da postoji" – "tajni ugovor". Naime, kada se srbijanski delegat kod crno-gorske Vlade i načelnik Štaba crnogorske Vrhovne komande general Božidar Janković naljutio što je jednom odredu crnogorske vojske naređeno, bez njegovog znanja, da u interesu odbrane zemlje zauzmu

Skadar, on je dao ostavku na položaj načelnika, i to čak dva dana ranije no je Skadar zauzet. Janković ubrzo iza toga napušta Cetinje i Crnu Goru, ali prije odlaska s Cetinja posjetio je engleskog poslanika na crnogorskom dvoru i "u najvećem povjerenju" mu saopštio "da je ubijeđen u to da je kralj Nikola zaključio tajni sporazum s Austrijom". Prirodno je, da su strani poslanici odmah o ovome "povjerljivom obavještenju" jednog mjerodavnog lica izvijestili svoje vlade i da je od toga momenta nastala prava pometnja u odnosima između saveznika i Crne Gore. General Janković je napustio Cetinje 22.juna, a već sjutradan, 23.juna, ova obavještenja "dopunjava" sam Petar Pešić, srbijanski pukovnik i nasljednik generala Jankovića na položaju načelnika Štaba crnogorske Vrhovne komande, jer javlja Vrhovnojkomandi kraljevine Srbije da su mu "danas engleski i francuski vojni izaslanici kategorički tvrdili" da postoji tajni pisani sporazum između Austro-Ugarske i Crne Gore i da on ima 12 članova. Ovih je dana svakako i ruski poslanik na Cetinju dobio tekst "Ugovora", pa ga je ruski vojni ataše, general Nikolaj Mihailovič Potapov, znalac srpskog jezika, preveo na ruski i francuski, i to prije 20.juna po starom kalendaru, dostavljajući odmah jedan primjerak ruskom poslaniku na dvoru kralja Petra Strandmanu. Ne može se sumnjati u to da je tekst "Ugovora" dostavljen stranim poslanicima posredovanjem Poslanstva kraljevine Srbije na Cetinju. Na sačuvanim prevodima na Cetinju označeno je, da je tekst uzet po prevodu "štampanom u br. 33 od 26. jula (8.avgusta) 1912.godine u listu Narodna misao, koji izlazi u gradu Bjutu (Bjuts, Montana) u Americi". To je moglo biti i namjerno označavano, jer je izgledalo vjerovatnije no da se prepisuje iz teksta beogradske Tribine. Nije bez interesa jedan kasniji slučaj: naime, brošura "Nikola Petrović i njegov dvor" štampana je u Parizu, iako na njoj stoji: "Sarajevo 1919". I do danas se sačuvao u Biblioteci Državnog muzeja na Cetinju primjerak te Brošure, koju je poslalo Ministarstvo prosvjete iz Beograda za Biblioteku Državne gimnazije na Cetinju…
U raznim polemičkim člancima i propagandnim brošurama tekst "Tajnog ugovora" je često objavljivan ili u slobodnom prepričavanju, ili čak i s raznim "dopunama" i "objašnjenjima", koja su, naravno, išla na štetu kralja Nikole.

Razlog rezervisanosti Saveznika prema Crnoj Gori bile su intrige zvanične Srbije i njene diplomatije

Vlada kraljevine Crne Gore i kralj Nikola nijesu ni mogli pomisliti da u drugoj polovini 1915.godine, kada su i Srbija i Crna Gora bile skoro na izdisaju, baš zbog ovoga falsifikovanog "ugovora" saveznici ne samo što ne šalju pomoć u oružju, municiji, odijelu i hrani za crnogorsku vojsku, već često i ne odgovaraju na njihove mnogobrojne molbe i zapomaganja.
Tek su i Vlada i kralj Nikola u emi-graciji saznali sve detalje i pravu istinu o ovome "ugovoru" i njegovim posljedicama, jer u opširnom memorandumu koji je Vlada kralja Nikole podnijela 5.marta (po novom kalendaru) 1919. godine Vrhovnom savjetu velikih sila na konferenciji mira u Parizu piše i ovo "Razlog ovakvom rezervisanom držanju Saveznika prema Crnoj Gori, koje je dovelo našu zemlju do propasti, treba tražiti u mišljenju koje je vještački stvoreno kod nekojih Saveznika: da Crna Gora tobož ne vodi rat iskreno, da je u sporazumu s Austrijom i da, šta više, postoji nekakav tajni ugovor izme-đu Austrije i Crne Gore. Takve izvještaje davali su i širili, takve su intrige pleli zvanična Srbija i njeni diplomatski predstavnici… Na nesreću, usluge koje je Crna Gora ukazala zajedničkoj stvari, i činjenice koje su najbolje opovrgnule te klevete, nijesu bile dovoljne da privuku pažnju savezničkih vlada na pravu situaciju naše zemlje…" U nastavku Memoranduma iznosi se kako je crnogorska vojska spasila srbijansku krajem 1915. g. i tim osujetila Mekenzijev plan da istoj presiječe odstupnicu i zarobi je, pa se ukratko navode postupci Crne Gore u aneksionoj krizi, zauzeću Skadra i objavi rata Austriji, što sve dokazuje da takozvanog "tajnog ugovora" s Austrijom nije moglo biti, pa se nastavlja: "Ugovor nikad nije postojao i on nije ništa drugo do jedan gadan falsifikat službenih krugova srbijanskih pristalica, nejgove dinastije, a s ciljem da kompromituje Crnu Goru i njenu dinastiju. – Tokom ovoga rata, pored bezbrojnih kleveta druge vrste, zvanična Srbija se više puta služila tom klevetom. Ugovor je ponovo objavljen (iako je postojala cenzura) u Tribuni,

organu g. Pašića, koji izlazaše u Nišu. Govori se čak i to, da je srbijanska diplomatija u toku ovog rata izvjesnim savezničkim vladama dala prepise toga ugovora… Na kraju izlaganja u memorandumu je ovaj pasus: "Evo jedan detalj koji dovoljno pokazuje lažnost "ugovora": Ugovor je potpisao grof Goluhovski, međutim ugovor nosi datum – za nekoliko mjeseci poslije ostavke Goluhovskog! U vrijeme toga datuma, ministar je već bio Erental".

ODŠTETA ZA ČETIRI VOLA KAO OSNOVA "TAJNOG UGOVORA"

Doista je žalosna činjenica, da nijedan od ondašnjih poslanika, vojnih atašea i drugih diplomatskih predstavnika savezničkih država koji su bili akreditovani na Cetinju nije uvidio ovaj nepobitni dokaz neozbiljnom i neinteligentnom falsifikatu "ugovora", jer su mnogi od njih mogli lično znati, a kamo li vidjeti iz raznih zvaničnih listova i godišnjaka koje su izdavali sve države, pa i Crna Gora, da je grof Goluhovski bio ministar inostranih djela Austro-Ugarske samo do 11. oktobra 1906. godine. Pored toga oni su mogli i morati znati bar to, da je dr Laza Tomanović bio sve od 5. aprila do 2. aprila 1909. godine predsjednik Ministarskog savjeta i Ministar pravde, a samo zastupnik ministra inostranih djela.
Danas se može, uz gornje dokaze, dodati još novih i autentičnih poslije kojih će biti jasno, bez ikakve rezerve i ograde, da je takozvani "tajni ugovor" obični falsifikat, a pored toga poznat je i njegov autor. Sam falsifikat ima svoju predigru, pa se to mora iznijeti kao dopuna. Naime, u Arhivskom odjeljenju Državnog muzeja na Cetinju i do danas je sačuvano jedno pismo od 20. juna 1911. godine, koje je poslao iz Brisela ondašnji student Radovan Tunguz Perović predsjedniku Ministarskog savjeta dr Lazu Tomanoviću… Tomanović je, očigledno, to pismo odmah predao kralju Nikoli, te je ostalo s ostalom ličnom arhivom kralja Nikole. Ono je toliko karakteris-tično da ga donosim sa svim odlikama originala… Evo dakle to važno pismo:
Gospodine Ministre Predsjedniče,
Piše mi Otac, serdar Pero Tunguz (odatle prezime Perović, po ocu, D.B.P.) iz Beograda, da mu ni još – valjda usljed suvišne zauzetosti oko arnautske pobune niste odgovorili na upućeno Vam pismo, u kome Vam je on tražio, da mu kr. cr. (tj. Kraljevsko crnogorska – R.D.) vlada isplati odštetu od četiri vola, koja mu je u 1877-oj godini knj.cr.vojna komanda svojevoljno prisvojila i upropastila.
To me čudi u toliko više što je, još pre tri godine knj. cr. vlada bila donijela rješenje: da se mom Ocu isplati gorepomenuta odšteta.
Kako pak u ovom slučaju ne odgovoriti znači odbiti, to sam i protiv svoje volje i ja sa svoje strane prinuđen, da od sebe dam glasa.

Cetinje nije odgovorilo na Tunguzovu prijetnju jer litografisani tekst tajne konvencije nije postojao

"… Malo čas rekoh, da me čudi postupak s Vaše strane. Izvinite, nisam se tačno izrazio: ni najmanje me ne čudi ništa, ama baš ništa, što s Cetinja dolazi. Pa ni vaše ćutanje. Samo ne mogu da pogodim: ili Vi niste htjeli odgovori na pravedno potraživanje mog Oca zato što držite, da on nema prava zahtjevati da mu se oteti volovi isplate; ili zato što je i inače siromašna kasa najmanje i najsiromašnije kraljevine na svetu preopterećena izdatcima i troškom podrža-vajući Hote, Grude, Šoše, Klimente, Kastrate, Miridite, Šalje, Ljumu, Dukađin, Rugovo, Kroju i Kavaju u njihovoj protivsrpskoj borbi za – trgovinu sa ljudskom stokom sličnu onoj u 1869-oj, 1875-oj i 1882-oj godini.
U prvom slučaju nemate pravo, pošto ste već i sami jednom donijeli rješenje: da se odšteta isplati. U drugom pak slučaju izgledate mi nel-ogični: jer kada ste toliko bogati, da novo-kraljevskim perperima zapalite kuću jednoj čitavoj carevini, onda kako to da ste nemoćni platiti četiri siromašna vola?!…
Vi ćutite. Pa dobro. Niko nema prava da Vas nagoni da progovorite onda kad mislite da je pametnije biti nijem pa i gluhonijem. Ali ako Vi ušćutite i budete se svemu pravili nevješt, ja beli neću ni ćutati ni svoju veštinu trpati u pepeo od cigare.

Stavljam Vam do znanja, da se u mojom rukama nalazi – (blagodareći jednom od najpovjerljivijih ličnosti na Ćipuru): litografski tekst tajne konvencije između Crne Gore i Austrije. Sapienti satis est… Dakle, zahtjevam najkategoričkije, da od danas u roku od mjesec dana Kralj. Crn. Vlada pošalje mom Ocu u Beograd, Prištinska ul. 84, dužnu sumu od 2.432 (dvijehiljadečetiristotine trideset dvije) krune, – u koju sumu ulazi 800 kruna kao ondašnja cijena od oteta četiri vola, plus 6 % interesa za trideset i četiri godine. Ovde Vam ne uračunavam interes na interes ma da zakonski imam prava i na to. To činim zato što s jedne strane ne želim da mi prebacite da Vaš čivutski ucenjujem, i što s druge starne zbilja imam u vidu siromaštinu te bedne kase kojom savremeni ćipurski Duklijan raspolaže kako mu se ćefčini sviđa.

Ne učinite li kako tražim, dajem Vam časnu riječ: sva će Evropa, kroz malo dana, imati šta čuti, i sva će svjetska žurnalistika ispirati usta s cetinjskim nazovi Kavurom i povampirenim Kraljem Milanom sa Ćipura.

Radovan Tunguz Perović Nevesinjski

candidat au doctorat en philosophie et lettres – srp. književnik."

Na pismu nema nikakve zabilješ-ke, te je očigledno da ni predsjednik Tomanović, a kamoli kralj Nikola, nije našao za potrebno da odgovara Tunguzu na njegov "ultimatum", a još manje da plaćaju 1911. godine uzete volove za crnogorsku vojsku i hercegovačke ustaše u ratu 1875.-1878. godine. Još manje su imali potreba da odgovaraju na Tunguzovu prijetnju o objavljivanju – "litografisanog teksta tajne konvencije", jer su znali da ona ne postoji. Oni su znali i to, da Crna Gora ne baca uzalud novac kojim pomaže malisorske ustanike, što će potvrditi i događaji iz Prvog balkanskog rata i događaji iz Prvog svjetskog rata. Kralj Nikola i predsjednik njegove Vlade takođe su znali, da se već crnogorskom državnom kasom ne raspolaže – po ćefu "ćipurskog Duklijana", tj. kralja Nikole, jer je u budžetu kraljevine Crne Gore za 1911. godinu bilo tačno određeno za kraljevu civilnu listu 240.000 (dvije stotine četrdeset hiljada) perpera i svega 86.000 – perpera na ime apanaže članovima vladalačkog doma, a taj budžet je bio štampan na Cetinju krajem 1910.godine i to je lako mogao vidjeti svaki pismeni građanin.

Radovan Tunguz Perović Nevesinjski nije bio zadovoljan "ćutanjem" Cetinja, već je nastavio da se "sveti" kralju Nikoli za ovaj stari "dug"! On je, očigledno, već tada bio sastavio "litografisani tekst tajne konvencije", ali samo falsifikat koji je on lično, svakako i uz pomoć još nekoliko ovakvih "stručnjaka", bio izmislio. Trebalo je ovu falsifikovanu "konvenciju" učiniti što više vjerovatnom, pa je onda Tunguz "prikupio i kon-vencije Rumunije, Bugarske i Grčke". Sada je trebalo naći i sredstva za objavljivanje ovih "konvencija", jer se ne može ni pretpostaviti da je štampanje mogao platiti student Tunguz. Tako je 1912. godine štampana Tunguzova brošura s autorovim pseudonimom "Herzog von St-Sava" (Herceg od Svetoga Save) i naslovom: "LIVRE NOIR (Crna knjiga) Conventions secretes entre l Autriche-Hongrie d une part et la Roumanie la Bulgarie, la Grece et le Montenegro da l autre part. Livraison I. Vienn Francois Ferdinand editeur. 1912".

Uvjeren sam, da se Beč uopšte ne može uzeti kao mjesto štampanja ove knjige, jer nema toga štampara, a kamoli cenzora i rukovodioca bečke štamparije, koji nije znao a je Franjo Ferdinand bio nasljednik prijestola i sinovac cara Franja Josifa, a ne nikakav – štampar i izdavač u Beču!

Prije su iznosili grube laži protiv Crne Gore a sad se laćaju vještačkih i lukavo smišljenih

Tunguzova anonimna brošura posvećena je Erentalu, ondašnjem austrougarskom ministru inostranih djela, a ni to se sigurno ne bi smjelo uraditi da je knjiga štampana u Beču. Najmanje bi bečke vlasti mogle dozvoliti da jedan nepoznati samozvanac ("Herceg od Svetoga Save") objavljuje u Beču tajne ugovore Austro-Ugarske s raznim stranim državama, jer je trebalo da nestane austro-ugarske Carevine s geografske karte Evrope, pa tek da profesor Univerziteta u Beču dr Pribram počne objavljivati takve tajne ugovore. (U izvještaju Petra Pešića vojvodi Putniku od 23. juna (6. jula) 1915. nalazi se i ovaj pasus: "Od dužeg vremena vjeruje se da je učinjen izvjestan pismen sporazum između A-Ugarske i Crne Gore i

čak su se pominjali i izvjesni članovi njegovi… "Poslije citiranja ovoga dokumenta nalazi se važna napomena: Vojno i storijski i nstitut JNA je dvaput tražio podatke od Bečkog arhiva da mu dostavi sva dokumenta o ugovorima između Crne Gore i Austro-Ugarske iz doba rata. Na ova traženja dobijeni su samo dokumenti o pregovorima kneza Petra s Hubkom i o kapitulaciji Crne Gore sa izvještajem, drugih podataka nema".) Brošura je, dakle, mogla biti štampana u Brislu ili Beogradu, a najvjerovatnije je da je baš Beograd mjesto njenoga štampanja, pošto je Tunguz morao imati zadužene pomagače u ovome poslu. To se može vidjeti i iz pojedinih pasusa "ugovora" Crne Gore koji su skoro istovjetni s onda poznatim tekstom Tajne konvencije Srbije s Austro-Ugarskom za 1881. godine, koju Tunguz, očigledno namjerno nije unio u svoju brošuru.
Karakteristična je ravnodušnost s kojom je propraćena na Cetinju pojava "Crne knjige". O njoj je prvo obavještenje u Cetinjskom vijencu od 18. februara 1912. godine, i to tek na četvrtoj strani. Taj prilog ima naslov "Crna knjiga" i doslovno glasi: "U Beču je ugledala svijet nekakva Crna knjiga. U njoj su objavljeni tajni spisi austrijske diplomatije. Spisi se odnose na razne tajne ugovore i pogodbe, koje je Austrija u toku potonjih pedeset godina zaključivala sa Rusijom, Rumunijom, Srbijom, Bugarskom i Crnom Gorom! Biogradski polusližbeni listovi prvi su saopštili pojavu rečene knjige na kojoj nije izneseno ni ime njenoga pisca. Ne bi se za istu ni znalo da je oštampana, da je o velika zvona ne ovjesiše poznati biogradski listovi. Ovi se naročito zaustavljaju na poglavlje koje se tobože odnosi na Crnu Goru. Priča se u pomenutome poglavlju Crne knjige, da je Crna Gora 1907.g. pod vladom dr Tomanovića zaključila tajni sporazum s Austrijom. Prema sporazumu naša se zemlja tobože obavezuje da Austriju ne sprječava u njenome prodiranju na Mitrovicu, a Austrija pristaje da Crnu Goru potpomaže u Arbaniji! I poslije, na osnovu toga, rečeni biogradski listovi likuju, kako su uhvatili još jedan dokaz više, da se Crna Gora prodala Austriji!
Potrebno je da razgolitimo ovu najnoviju nebratsku podvalu terazijskih pijemonteza.
Prije svega, samo budala može vjerovati da bi se tako lako moglo doći do tajnih dokumenata bečke diplomatije. Kako bi i moglo biti istinito sve što je u toj Crnoj knjizi natrućano, ipak je nemoguće i pretpostaviti da bi takva tajna dokumenta iz Bečke arhive uspio nepozvani dokučiti. Još manje se može vjerovati da bi se u Austriji dopustilo da rečena dokumenta budu objavljena usred Beča! Već sama činjenica, da je takva knjiga mogla izaći u austrijskoj prijestonici jasno pokazuje, da je sve što je u njoj izneseno od početka glupa i zlonamjerna laž. U protivnom Austrija ne bi dopustila da se objavi u Beču, jer bi Crna knjiga kad bi bila istinita, najviše Austrijskim interesima udila.
Crn je obraz u onijeh koji su izdali tu crnu knjigu i drugijema je podmetnuli kao kukavičko jaje. Njeni su pisci i izdavači oni isti, koji su je prvi rastelalili. Svrha je providna. Crna knjiga je objavljena jedino radi onoga poglavlja o Crnoj Gori. Da se ne bi ušlo u trag pravoj namjeri, naprijed su sabrani tobožnji spisi o ugovorima među Austrijom i Rusijom i drugim balkanskim državama. Mirne se savjesti može reći, da je ta knjiga pisana na biogradskim Terazijama, a za dobru nagradu odštampana u Beču. Sad se farisejski prenamažu i čude kako je tako nešto moglo izaći u austrijskoj prijestonici! Prije su iznosili grube laži protiv Crne Gore, a sad se laćaju vještačkih i lukavo smišljenih. Ne upališe im ni jedne ni druge".

NEPRIJATELJI KORISNIJI OD PRIJATELJA…

"Pošto je jedan dio beogradske štampe često pisao o "Crnoj Knjizi" i iz nje, uglavnom, prevodio samo onaj dio koji se odnosi na Crnu Goru, onda je i Cetinje moralo povremeno reagovati…: "Jedan beogradski list priznaje, da je neka tajna ruka tu knjigu proturala kroz biogradski diplomatski kor i šiljala je u strane diplomatske kancelarije… ".

Crna Gora, piše u ugovoru, ustupa Austriji Sandžak; računaju – ako ga izgubimo kriva će biti Crna Gora

Cetinjski list, od 7. jula ima uvodnik od puna tri stupca o tome "ugovoru" i ovo su glavni

stavovi:
"U zemlji unutra tiranija i crna reakcija; spolja, prema Srpstvu i Slovenstvu, izdajstvo i tajna služba – Austriji! To su dva pravca, dvije busije, iza kojih terazijska novinarska kampanja svojim klevetama i izmišljotinama gađa predstavnike ove srpske kraljevine… Taj izmišljeni ugovor, onako kako je sastavljen, nije ništa drugo do zbijeni i u dostojanstvenijem obliku načinjeni izvod iz mase kleveta, koje su u potonjih nekoliko godina izvjesni režimski biogradski listovi prosipali protivu zvanične Crne Gore…
Prva tačka tobožnjeg tajnog ugovora nalaže, da Crna Gora ne ulazi sa Srbijom ozbiljno ni u kakvu zajedničku radnju. Sopstvena krivica bačena je na tuđa leđa… Rečeno je zato, da bi se opravdao neuspjeh u aneksionoj krizi i krivica zbog istoga natovarila na Crnu Goru. O tome se govori odmah u drugom članu ugovora, gdje se veli kako se Crna Gora obavezuje da se neće protiviti aneksiji Bosne, a Austrija da Crnoj Gori ustupa svoja dotadašnja prava na Bar. Odmah po aneksiji, kad se beogradska ratna graja svršila kapitulacijom pred Austrijom, niko drugi nego vladina Samouprava oklevetala je službenu Crnu Goru, tvrdeći, da je držanje ove za vrijeme velike krize bilo unaprijed udešeno s Austrijom. Sram i stid zbog potpune nespremne srpske vojske u oči aneksije i zbog izjave da Srbijina prava gubitkom Bosne nijesu povrijeđena, trebalo je pred razgnjevljenom masom opravdati klevetom o izdajstvu sa strane Crne Gore! A što nijesu pošli tada na Austriju, pa da vide kakvo bi bilo držanje Crne Gore, ili što ne dopustiše da se sama opredjeljuje u svojoj energičnoj akciji, već je upravo oni uzdržavahu, bojeći se sebi zbog svoje potpune nespreme?
Crna Gora, veli se u izmišljenom ugovoru, ustupa Austriji pravo na Sandžak. Treba se unaprijed pred narodom obezbijediti i za taj srpski gubitak, ako se do istoga dospije njihovim naopakim radom. Kao računaju: ako i to izgubimo, kriva će biti Crna Gora…
Držanje Crne Gore prema Arbaniji odgovara samo srpskim interesima. Vrijeme tu činjenicu sve više potvrđuje…
Poslije se u izmišljenom ugovoru iznosi, kako se Crna Gora tobože obavezuje da ne bude u zajednici ni sa Rusijom, ni sa Italijom, ni sa Srbijom, i da dopusti na svojem zemljištu širenje katoličanstva i njemačkog jezika.
I to je izbačeno radi jačega obmanjivanja i ocrnjivanja. Sve sama kleveta, koja sama sebe pobija.
Crna Knjiga obila se o glavu svojih tvoraca. Ona je objelodanila samo njihovu crnu dušu. U očima pametna svijeta učinila je Crnoj Gori uslugu, po onoj narodnoj: da su neprijatelji poneki put korisniji od prijatelja".
Skoro svaki broj Cetinjskog vjesnika ima neki odgovor raznim beogradskim listovima i doista ni današnji čitalac ne može ravnodušno pratiti te nevjerovatne intrige jednog dijela beogradske štampe pa je bolje da ih ne ponavljamo; (u fusnoti br. 46 R. Dragićević dodaje: "Nije moguće preći ćutke bar preko dva-tri detalja. Kralj Petar, na primjer, prvu novoosnovanu Karađorđevu zvijezdu šalje knjazu Nikoli po specijalnom izaslaniku… U to isto vrijeme jedan beogradski list piše i ovo: "Zar nema ni jednog Crnogorca, zar nema ni jednog Srbina, koji će osloboditi crnogorski narod onog zlog duha, koji, kao vampir djecu, davi jednog po jednog pravog sina crnogorskog naroda"! Drugi list je pisao: "I nikakva lična promjena ne može pomoći Crnoj Gori… Šta da se radi? Jedini je izlaz u tome, da se cetinjski vlasnici uklone, da se uklone pošto po to, i po svaku cijenu. I u borbi protiv njih ne treba birati sredstva, kao što naši preci nijesu birali sredstva u borbi protiv Turaka… Prema takvim ljudima dopuštena su sva sredstva odbrane, sva sredstva borbe. Crna Gora je siromašna i ona s toga mora postati republika… Kada je kralj sa svojom Vladom izdao proglas 7 (20) oktobra 1918. on se obraća Jugoslovenima i između ostalog kaže "… Braćo, sa najvećim zanosom, radošću i oduševljenjem danas svečano izjavljujem da želim – a uvjeren sam da istu želju ima i sav moj vjerni narod u Crnoj Gori – da i naša mila Crna Gora bude sastavni dio Jugoslavije, da časno uđe u Jugoslovensku zajednicu, kao što je časno i do kraja za nju ratovala i stradala. Želim da se složimo i bratski uredimo u jugoslovensku konfederaciju, u kojoj će svak sačuvati svoja prava, svoju vjeru, uredbe i običaje, i u kojoj niko neće smjeti nametati prvijenstvo, već svi da budemo jednaki u štedrim njedrima majke Jugoslavije, te da

svak bratski i složno radi na njenu napretku i veličini u društvu slobodnih i prosvijećenih naroda…”

Da je kralj Nikola zarobljen od Austrijanaca, tek bi to bio trijumf za sastavljače lažnog “Ugovora”

Pored svih poznatih činjenica, kralja Nikolu čak i danas osuđuju neki naši istoričari što se nije povratio iz Skadra u Podgoricu, kao što je bio obećao! Ja, pak, mislim, da su mu u stvorenoj situaciji i državnici, i političari i vojnici trebali savjetovati da se ne vraća u Podgoricu, pošto bi povratkom u Podgoricu bio zarobljen od austrougarske vojske, te bi tek to bio pravi trijumf za one koji su pisali i govorili o “Tajnom ugovoru”, a dosta je bilo što je politikom Pašićevom i vojnom “vještinom” Pešićevom bila zarobljena crnogorska vojska i jedan dio crnogorske Vlade i uglavnom svi crnogorski narodni poslanici. Da je ovo očigledno evo par činjenica: Vlada Srbije i diplomatski kor napuštaju Skadar još u zoru 1/14. januara 1916. a istoga dana uveče ukrcali su se članovi Vlade u brod i pošli za Italiju: 4/17. januara otputovao je iz Podgorice za Skadar načelnik Štaba crnogorske Vrhovne kom-ande srbijanski pukovnik Petar Pešić sa svim srbijanskim oficirima; istog dana stigla je u Skadar kraljeva porodica i predsjednik crnogorske Vlade Lazar Mijušković; 6 (19) januara poslije podne kralj Nikola je pošao iz Podgorice u Skadar i obećao da će se sjutra vratiti u Podgoricu; toga istoga dana zauzele su austro-ugarske trupe Bar i produžile napredovanje prema Ulcinju i Skadru; 7 (20) januara oko 8 sati uveče kralj Nikola, sa malom ličnom pratnjom, napušta Skadar i ide za Sv. Jovan Medovski; po raznim pouzdanim podacima djelovi austro-ugarske vojske ušli su u Skadar već 8 (21) januara u veče, jer su toga dana osvanuli u Skadru hercegovački dobrovoljci iz crnogorske vojske i u borbi s austrijskom prethodnicom prokrčili su sebi put; toga istog dana 8/21. januara) oko 5 sati poslije podne izvršena je evakuacija cjelokupne srbijanske vojske iz Skadra, te su sjutradan (9/22. januara) austro-ugarske trupe potpuno zaposjele Skadar, a toga istoga dana austro-ugarska vojska zauzela je i Podgoricu. Da se kralj Nikola u posljednjem momentu spasao ropstva lijepo se vidi i iz memoara dr Nikole Škerovića: “Nekoliko dana kasnije (pošto je kralj Nikola 6. januara napustio Podgoricu – 7. januara 1916. po starom kalendaru pokušao sam da izbjegnem iz Crne Gore. Na žalost, Austrijanci su, kad sam stigao u Skadar, bili već zauzeli most na Bojani i presjekli put prema San Đovani di Medua. Vratili su me već u posjednutu Podgoricu”. Ne znam na osnovu kojih izvora dr Škerović navodi, da je kraljev srednji sin Mirko “bio određen da u ime dinastije sačeka Austrijance i, eventualno, s njima sklopi kakav mogući sporazum o opstanku Crne Gore i dinastije Petrović-Njegoš u njoj”. U vezi s ovim pitanjem zaslužuje napomenuti, da je piscu ovih redaka kazao između ratova dugogodišnji crnogorski ministar inostranih poslova djela Petar Plamenac ovaj karakteristični detalj: knjaz Mirko je krajem 1915. godine bio teško bolestan (i dr Škerović pominje Mirkovu bolest) i pošto je trebalo ići preko Italije on to nikako nije htio uraditi, jer mu je zbog jednog teškog i delikatnog sukoba s italijanskim kraljem Vitoriom Emanuelom bio za vazda zabranjen dolazak na italijansku teritoriju, a on, teško bolestan i nervozan, nije htio da moli italijanskog kralja za neko – pomilovanje… Poznat je istovjetan slučaj iz tih istih dana. Naime, kralj Petar I nije htio da odstupa sa svojim sinom regentom Aleksandrom, s glavninom svoje vojske, sa svojom narodnom skupštinom, sa svojom Vladom, s velikim brojem izbjeglog naroda i sa stranim poslanicima kod njega akreditovanim, samo zbog toga, da na tome putu ne bi išao preko državne teritorije Kraljevine Crne Gore, kojom je vladao njegov tast kralj Nikola! On je zbog toga išao od Kosovske Mitrovice na Prištinu, Prizren, Ljum kulu, Spas, Brdeti, Puku, Skadar itd. Pošto od Ljum kule do Skadra nije bilo kolskog puta morao je ići na konju i pješke, a od Prizrena do Ljum kule išao je u automobilu sa svojom malobrojnom pratnjom. Napuštajući Prizren pred njemačkim trupama nije mogao uzeti ni svoja mnogobrojna odličja. Međutim, sve ranije pomenute grupe, sem Vrhovne komande, išle su od Kosovske Mitrovice, pa dalje preko crnogorske državne teritorije: Peć, Andrijevica, Podgorica, Tuzi, Plavnica, Skadar itd.).

PRIZNANJE SASTAVLJAČA “TAJNOG UGOVORA”

… već da odmah iznesem dokaze o autoru falsifikovanog “tajnog ugovora”. Zasluga za ove podatke pripada univerzitetskom profesoru dr Fedoru Nikiću, koji je uz svoje pismo od 25.februara 1962.g. poslao za Arhivsko odjeljenje Državnog muzeja na Cetinju, a u težnji “da se arhivska građa i dokumentacija o takozvanom Tajnom ugovoru Crne Gore sa Austro-Ugarskom 1907.godine upotpuni i skoncentriše u Arhivskom odjeljenju Državnog muzeja”, originalnu izjavu Danila Tanguza Perovića, profesora u penziji, i književnika Trifuna Đukića, u kojima je riječ o tome da je “ugovor” falsifikovao ondašnji student, a kasniji profesor i književnik Radovan Tunguz Perović Nevesinjski sin Pera Tunguza.

Danilo Tunguz – Perović: Brat mi je kazao da je on objavio tobožnji ugovor između Crne Gore i Austrije

**Danilo Tunguz Perović rođeni je brat Radovana Tunguza Perovića i sada živi u Zemunu kao penzioner. Faksimil Perovićeve izjave objavljujem uz ovaj članak, a njen tekst glasi:
“Moj brat dr Radovan Perović – Tunguz, onda …. pitomac vlade Srbije, kazao mi je da je on, u ondašnjoj konjunkturi i raspoloženju, redigovao i objavio tobožnji tajni ugovor između Crne Gore i Austrije. Sjećam se i toga da mi je rekao kako je pogriješio pa označio da je ministar inostranih poslova bio Goluhovski, koji to onda nije bio.
Beograd, 10. mart 1961. Danilo Tunguz-Perović”.
Profesor i književnik Trifun Đukić istovremeno je poslao Državnom muzeju, uz pismo profesora Nikića, sljedeću svojeručnu izjavu:
“U vezi sa izjavom Danila Tunguz-Perovića, profesora u penziji, o jednom aktu njegova brata dr Radovana Tunguz-Perovića-Nevesinjskog, književnika, imao bih i ja da nešto kažem o tome. Sa Nevesinjskim sam se dobro poznavao, jer smo zajedno radili kao profesori gimnazije u Smederevu. Jednom prilikom u razgovoru o politici Crne Gore, Radovan mi je rekao: da je “ugovor” između knjaza Nikole i Austrije, koji je imao da kompromituje Gospodara Crne Gore i njegovu zakulisnu politiku, stilizovao baš sam on: Dr Radovan Tunguz-Perović. Drugim rečima: “ugovor” je u suštini izmišljen sa ciljem da se naškodi knjazu Nikoli.
U Beogradu, 4.I 1962. Trifun Đukić, književnik”.
Korisno je ovom prilikom rasvijetliti i pitanje volova, koje je onako dobro procijenio 1911. godine autor “tajnog ugovora”, Radovan Tunguz-Perović. I o tome je Radovanov brat Danilo dao izjavu pred profesorom Nikićem, Trifunom Đukićem i dr Perom Šoćom, koji su tekst izjave svojeručno potpisali u Beogradu 26. marta 1962. godine, a istu je dostavio profesor Nikić Državnom muzeju uz svoje pismo od 3. aprila iste godine. Namjerno donosim Perovićevu izjavu u cjelosti, da se njeno rezimiranje ne bi protumačilo mojom pristrasnošću:
“Oca Radovanova, Pera Tunguz-Perovića i Draga Obrenova Kovačevića, iz Nevesinja, jednog dana 1876. pozvao je knjaz Nikola u Gacko, gdje se na ratištu nalazio, i poverio im misiju da iz nekoliko bataljona izaberu 500 najboljih momaka i sa njima da idu u Bosnu i dovedu od muslimanskog življa što više mogu krupne stoke za ishranu crnogorske vojske, jer joj je tada ponestalo glavne hrane-mesa. Primivši se ovog zadatka, oni sa ovim momcima prodriješe u istočnu Bosnu sve do Romanije, Rogatice, Borača, Bjeliničke župe, fočanskog Zagorja i do Din dola (to su bila poglavito muslimanska naselja, izuzev Glasinca i fočanskog Zagorja) i sa puno hrabrosti i veštine od muslimanskog življa oteše ogromnu krupnu stoku i povedoše sa sobom u Hercegovinu, na ratište. Pri ovom gonjenju stoke Turci su ih u stopu pratili, pa su, stalno u borbi, jedva i sa puno muke uspjeli da se sa stokom prebace na hercegovačko ratište, do gatačkog Krsca i krvave Duge, radi ishrane tamošnje crnogorske vojske, koja se tada tu, bez dovoljno hrane nalazila. – Kada su se sa ovom stokom Pero i Drago prebacili u Hercego-vinu, nastala je među njima nesuglasica na pitanju kojim putem da se goni stoka: da li putem Nevesinjskog polja ili planinama nevesinjskim i gatačkim. Pobedio je Pero, pa su sada obojica stoku gonili preko planina nevesinjskih i gatačkih. Prolazeći pored Golije, Pero Tunguz-Perović je odvojio za sebe jedan mali deo opljačkane i gonjene stoke, koji mu je, po**

njegovu uverenju, kao komandantu te misije za nagradu pripadao, i oterao u svoj raniji tor, koji se nalazio na Goliji. A isto je tako učinio i Drago Obrenov Kovačević, koji je opet svoj zaslužni deo od ove opljačkane stoke oterao k sebi za Grahovo. – Uskoro posle toga Vaso Buha, potkomandant i poverenik vojvode Petra Vuko-tića, tasta knjaza Nikole, čitavu ovu stvar je dostavio vojvodi Petru, govoreći mu da je Pero Tunguz-Perović ovu opljačkanu stoku zadržao za sebe. Čim je vojvoda Petar primio ovu dostavu od Vasa Buhe odmah je naredio, da se sva ova stoka oduzme od Pera Tunguz-Perovića i preda državi. To je odmah i učinjeno. Ali, pri ovom preuzimanju oduzeta je bila Peri sva stoka – ne samo ova opljačkana, nego i njegova vlastita, tako i ova opljačkana, koju je on borbom otimajući je zaradio, po njegovu mišljenju.

U ovome je bila suština spora između Pera Tunguz-Perovića i knjaza Nikole, pa je radi svega ovoga, u ljutnji i nezadovoljstvu, kasnije njegov sin Radovan, profesor, po prirodi ekspulzivan, i uputio knjazu Nikoli pismo u kome mu je pretio da će mu se osvetiti, ako Knjaz ne vrati njegovu ocu Peru svu onu stoku – volove – koja mi je silom i bespravno oduzeta bila naredbom vojvode Petra Vukotića.

Od silaska dinastije Petrovića, Crna Gora se njene inferiorne pozicije nije oslobodila ni do dan danas

"… Sem ovoga što je Peri Tunguzu Peroviću silom oduzeta stoka, činjene su mu i druge nepravde i teškoće. Hapšenjem, zatvorima, šikaniranjem, pa i pokušajem ubistva njegova, prvo od strane vojvode Petra, a posle i samog knjaza Nikole, izazivali su kod Pere tešku gorčinu, koja se pretvorila u težnju za osvetom ne samo kod njega, nego i kod njegova sina Radovana, koji je uz to još kao mladić sam doživio nepravdu od samoga Knjaza.

Ta osveta Perova knjazu Nikoli ispoljila se potpuno u delu njegova sina Radovana, kada je 1907. godine sačinio i falsifikovao lažan ugovor između knjaza Nikole i Austro-Ugarske, kojim je hteo u osveti da kompromituje knjaza Nikolu i u Crnoj Gori i kod čitavog srpskog naroda".

Iza ove izjave dodata je sljedeća konstatacija Fedora Nikića, Trifuna Đukića i Pera Šoća: "Ovu težnju za osvetom Pere Tunguz-Perovića i ovo delo osvete njegova sina Radovana, ovako nam je objasnio njegov mlađi brat Danilo, sada profesor u penziji, sa stanom u Zemunu, ulica Ognjena Price 42, s napomenom da je čitav ovaj slučaj izneo opširno i detaljno u svojoj autobiografiji".

Mislim da je nepotreban komentar uz ovu izjavu Danila Tunguza-Perovića, jer se ne može prihvatiti mišljenje njegovoga oca Pera da je imao ikakvo pravo da odvaja "za sebe jedan mali deo opljačkane i gonjene stoke", a na to, naravno, nije imao pravo ni Drago Obrenov Kovačević, pošto tu stoku nijesu ni Pero, ni Drago zaradili – "borbom otimajući je", već su nju oružjem oteli onih izabranih "500 najboljih momaka" iz raznih crnogorskih i hercegovačkih bataljona za svoje gladne vojne jedinice. Ali, uvjeren sam, da se i na ovom mjestu mora zahvaliti Danilu Tunguz-Peroviću što je, iako poslije punih pet decenija, dao svojim poznanicima Nikiću, Đukiću i Šoću ove izjave koje za svagda skidaju s dnevnog reda iz naše istorijske nauke jedan famozni i, po zlu koje je donio našemu narodu u najtežim danima Prvog svjetskog rata, sigurno jedinstveni falsifikat. Ovdje se mora priznati kao normalna i težnja Danila Tunguza da ublaži postupke svoga oca i svoga brata, ali se iz nekih autentičnih dokumenata ne može zaključiti da su njegovome ocu Peru Tunguzu u Crnoj Gori činjene razne "nepravde i teškoće", a kamoli da je rađeno i o "pokušajima ubistva njegova" od strane vojvode Petra Vukotića, još manje od strane samoga kralja Nikole, jer i u štampanom prilogu uz predlog budžeta Kraljevine Crne Gore za 1912. godinu stoji, da Pero Tunguz prima pomoć za izdržavanje u iznosu od 233,60 perpera, a samo dvojica od četrdeset pet tu uvedenih starih ratnika imaju po nekoliko perpera više od Pera, dok je čak i proslavljeni ustanički vojvoda Stojan Kovačević sve do smrti 1911. godine primao istu toliku pomoć koliku je primao Pero Tunguz…

U dokumentima Arhivskog odjeljenja Državnog muzeja na Cetinju ima nešto podataka o Peru Tunguzu od 1871. do 1915. godine. U jednom pismu iz Nikšića od 3. juna 1915. g. riječ je i o Peru i o Perovu sinu Radovanu, autoru knjige "S orlovskih krševa". Tu piše da se Radovanov

brat “ovamo nalazi”, a to je sigurno Perov sin Danilo. Možda se baš tada prepisivao “tajni ugovor” sa ispravkom, to jest sa Erentalovim potpisom mjesto Goluhovskoga, kao i sa potpisom ondašnjeg (1907.g.) ministra vojnog brigadira Mitra Martinovića o čemu je pisao i dr Lazo Tomanović u svojoj knjizi “Iz moga ministrovanja”, ali su to sve pitanja koja ovom prilikom nije potrebno detaljnije izlagati”.
Ovoj iscrpnoj analizi bizarnog “tajnog ugovora” i načinu njegova nastanka koju je napravio Risto Dragićević nemamo šta dodati, osim opaske da je Crna Gora odbranila dobar broj ovakvih tunguza i nikad iz toga ne izvuče nikakav nauk.
Silaskom dinastije Petrović – Njegoš sa političke scene, Crna Gora je prestala da igra značajniju ulogu u jugoslovenskim, a kamoli u evropskim događajima. Te inferiorne pozicije ona se ni do danas nije oslobodila, bez obzira na pojedine periode novijeg vremena u kojima je moglo drugačije izgledati. Bio je to samo privid vraćanju starog ugleda. Za razliku od onih kojima je istorija počinjala 1941. godine, nas je uvijek privlačio period do tada.

Špijunski rat između Srbije i Crne Gore – Dragan B. Perović. Montenegrina:

http://montenegrina.net/nauka/istorija/crna-gora-u-xix-v/vladavina-petra-ii/spijunski-rat-izmedu-srbije-i-crne-gore-dragan-b-perovic/